

Ekim 2025

TARİH

ALANINDA ULUSLARARASI AKADEMİK ARAŞTIRMA VE ÇALIŞMALAR

EDITÖR **DOÇ. DR. NESLİHAN BOLAT BOZASLAN**

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Ekim 2025

ISBN • 978-625-5737-50-2

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.seruyenyayinevi.com

e-mail: seruyenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

TARİH

ALANINDA ULUSLARARASI AKADEMİK
ARAŞTIRMA VE ÇALIŞMALAR

EKİM 2025

EDİTÖR DOÇ. DR. NESLİHAN BOLAT BOZASLAN

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

ÜSKÜDAR BANKASI TÜRK ANONİM ŞİRKETİ (1929-1933)

Abdulaziz KARDAŞ 1

BÖLÜM 2

FRANSIZ BASININA GÖRE ÇANAKKALE 1915

Arzu KILINÇ 17

BÖLÜM 3

EL YAZMASI BİR DEFTERİN TARİHE TANIKLIĞI: 1930'LARA AİT
ESKİÇAĞ DERS NOTLARI

Aslı Kahraman ÇINAR..... 37

BÖLÜM 4

TÜRKİYE'DE SAĞLIK POLİTİKALARININ TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ
VE EŞİTLİK-KAPSAYICILIK İLKESİNİN ÖNÜNDEKİ SOSYO-
EKONOMİK BARIYERLER: ROMAN KADINLARIN “GÜVENLİ
ANNELİK” HİZMETLERİNE ERİŞİMİ ÜZERİNE BİR VAKA ANALİZİ

Buse ERHALİM GÜMÜŞ 53

Faika ÇELİK 53

BÖLÜM 5

BEZMİALEM VALİDE SULTAN-HAYATI VE OSMANLI
DEVLETİNDEKİ ETKİSİ..... 87

Hava KÖSEM 87

BÖLÜM 6

KORE SAVAŞINDAKİ TÜRK ASKERİ BİRLİKLERİNİN SİHHİ
GÜVENLİKLERİYLE İLGİLİ ALINAN ÖNLEMLER

Mehmet TEMEL..... 107

BÖLÜM 7

YEREL HANEDANLAR DÖNEMİNDE SİSTÂN

Nur AKBAŞ..... 123

Murat ZENGİN..... 123

BÖLÜM 8

HAÇLI SEFERLERİ'NİN SELÇUKLU DÖNEMİ ANADOLU'SUNUN
TOPLUMSAL VE DEMOGRAFİK YAPISINA ETKİSİ..... 149

Tunay KARAKÖK..... 149

ÜSKÜDAR BANKASI TÜRK ANONİM ŞİRKETİ (1929-1933)

“ ”

Abdulaziz KARDAŞ¹

¹ Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
e-posta: a.kardas@yyu.edu.tr ORCID:0000-0002-3343-2745

Giriş

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Avrupa'nın ekonomik faaliyetlerine açıldığı bir dönem olmuştur. Osmanlı'nın, Avrupa devletleri ile yaptığı ticaret sözleşmeleri, onların sermayelerine tanıdığı yatırım ayrıcalıkları ve piyasalarından aldığı borçlar Avrupa ekonomilerine açılışında önemli etkenler olmuştur (Ökçün, 1975, s.410). Bu dönemde Osmanlı ile Avrupalı devletler arasında ithalat ve ihracat ekonomisine dayalı bir bankacılık sistemi gelişmeye başlamıştı. Osmanlı Devleti'nde bankacılığın ilk örneği Galata bankerleri tarafından kurulan ve 1852 yılında tasfiye edilen Bank-ı Dersaadet (İstanbul Bankası)'ti (Sarı-Narin, 2007, s.938).

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Balkanlarda ortaya çıkan siyasi sorunların büyük devletlerin istekleri doğrultusunda çözümü, mali alandaki gelişmelere yardımcı olmuş ve Fransız ve İngiliz bankacılığından önemli kişilerin de desteği ile 4 Şubat 1863'te Bank-ı Osmani-i Şahane (Osmanlı Bankası) adıyla bir devlet bankası kurulmuştur. Banka, gösterildiğinde karşılığında hamiline altın olarak ödenmek üzere kağıt para çıkarma ayrıcalığını elde etmişti. Osmanlı Bankası'nın görevleri arasında, devlet hazinesine yapılan ödemeleri kabul etmek ve Maliye Nezareti'nin kararıyla hazineden yapılacak ödemeleri yerine getirmek de bulunuyordu (Yurt Ans.28 Şubat 1983,s. 3848). Bu örnekte olduğu gibi, Osmanlı döneminde bankalar; kamu borçlarını düzenleme, aracılık etme ve ülkedeki yabancı yatırımları yönlendirmek gibi görevler üstlenmişti (Keyder, 1978, s.216).

Osmanlı'da millî bankacılığa geçiş, Mithat Paşa'nın girişimleriyle gerçekleşmiştir. Mithat Paşa, halkı tefecilerden kurtarmak amacıyla 1861'de Niş'te bir zirai kredi sandığı kurdu, bütün ülkeye yayılan bu sandıklar 1888'de birleştirilerek Ziraat Bankası'na dönüştürülmüştü (Sarı-Narin, 2007, s.939).

II. Meşrutiyete kadar iktisadî bakımından güçlenen girişimci, tüccar, esnaf ve toprak sahipleri, dönemin özgürlük ortamından yararlanarak daha da güçlenmek amacıyla şirket kurdukları veya şirketler halinde birleştikleri görülmektedir. Bu dönemde Müslüman-Türk tüccar ve toprak sahipleri; ithalat ve ihracatı, ticarî komisyonculuğu ve bankacılığı ellerinde bulunduran yabancı veya azınlıklara karşı, bunların yerine geçmek üzere şirketler halinde örgütlenmişlerdir. II. Meşrutiyet döneminde "*intibah-ı iktisadî*" olarak adlandırılan bu örgütlenme Balkan ve I. Dünya savaşlarının koşullarında daha yoğun ve yaygın bir nitelik kazanmıştır (Ökçün, 1975, s.459).

II. Meşrutiyet döneminde gelişen bankacılık hareketi içinde Türklerin kurduğu ve yönetim merkezi İstanbul'da bulunan bankaların ilki 1912'de kurulan İstanbul Bankası'ydı. Emlak ve İkrazat Bankası Osmanlı Anonim Şirketi ve Asya Bankası Anonim Şirket-i Osmaniyyesi 1914'te, Ticaret ve İtibar-ı Umumi Bankası da 1917'de kurulmuştu. 1917'de açılan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın sözleşmesinde banka hisse senetlerinin, yalnızca Osmanlı

uyruklarına verileceği ve Türkçe düzenleneceği öngörülmüştü. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası o dönemde iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Fırkası'nın Osmanlı devletinin güçlü bir millî banka kurması yolundaki siyasetine uyarak kurulmuştu. Bunlardan başka I. Dünya Savaşı'nın son yıllarında İstanbul'da Millî İktisat Bankası, İktisat Anonim Şirketi ve Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi adlarında üç banka daha kurulmuştu (Yurt Ans.28 Şubat 1983,s.3849).

Osmanlı Devleti'nde özellikle İstanbul'da, banka kurma girişimleri 1909'dan sonra sayı ve sermaye açısından yoğunlaşma eğilimi göstermişti. Yabancıların İstanbul'da 1909 sonrasında kurdukları bankalar şunlardı; Türkiye Millî Bankası (1909), İtibar-ı Mali Osmanlı Anonim Şirketi (1910), Türkiye Ticaret ve Sanayi Bankası (1910), Umur-ı Ticariye ve Sınaiyye ve Maliyye Osmanlı Anonim Şirketi (1913), Emval-i Gayr-ı Menkule ve İkrazat Bankası Osmanlı Anonim Şirketi (1915), Türkiye Umumi Bankası (1918). 1909 sonrasında yabancı sermayenin egemen olduğu bankalar incelendiğinde bunların İstanbul'da yoğunlaştığı görülmektedir. II. Meşrutiyet Döneminde İstanbul'da azınlıkların kurduğu tek banka 1911 yılında Ermeni sermayedarlar tarafından kurulan Osmanlı Ticaret Bankası'ydı (Yurt Ans.28 Şubat 1983,s.3849). Bu dönemde İstanbul'da çalışan bankaların her türlü bankacılık faaliyetlerinde bulunmalarına karşı, Anadolu'da kurulan bankalar, ihracatta yabancı sermaye hâkimiyeti ile rekabet imkânları sağlamaya çalışan yerel tüccar örgütleri niteliğindeydi (Keyder, 1978, s.216).

1. Cumhuriyetin ilk Yıllarında Bankacılık Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin son döneminde başlayan millî bankalar kurma faaliyetleri, Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam etmiş ve bu dönemde Anadolu'da kurulan banka sayısı hızla artmıştı. Mesela Cumhuriyetin ilk iki yılında 4 banka kurulmuştu. 1926-1929 arasındaki üç yılda kurulan banka sayısı 20'ye yükselmiştir (Silier, 1975, s.505). Anadolu'da millî bankalar kurup işletme faaliyetlerindeki yükseliş İstanbul'a da yansımıştır. 1923-1929 yılları arasında İstanbul'da üçü yerli, ikisi yerli-yabancı ortaklı ve biri de gayrimüslimler tarafından olmak üzere altı yeni banka kurulmuştur (Ökçün, 1975, s.414-419). Bu dönemde çoğu yerel olmak üzere millî bankalar kurulmuş olmakla birlikte, millî bankacılık istenen ve gereken ölçüde gelişemediğinden, kredi piyasasında hala yabancı bankalar egemendi. Cumhuriyet ilan edildiğinde İstanbul'da faaliyette bulunan 22 bankanın ancak 8'i millî banka konumundaydı. Geri kalan 14 banka ise yabancı bankaydı. (Yurt Ans.14 Mart 1983, s.3970).¹

1 Bunlardan **millî bankalar**; Ziraat Bankası, Emniyet Sandığı, Adapazarı İslâm Ticaret Bankası (Türk Ticaret Bankası), İstanbul Bankası, Emval-i Gayrimenkule ve İkrazat Bankası, İtibar-ı Millî Bankası, İktisat Türk Anonim Şirketi ve Dersaadet Küçük İstikraz Sandığı; **yabancı bankalar** ise, Osmanlı Bankası, Selanik Bankası, Credit Lyonnais, Deutsche Orient Bank, Deutsche Bank, Banco di Roma, Banca Commerciale İtalyana, Bank Marmaroş Blank ve Şürekası, Holantse Bank Uni. N.V., Memaliki Şarkıyye, Fransız Bankası, American Express Company, Şarki Karip Ticaret Bankası ve İyoniyen Bank idi. Yurt Ansiklopedisi, C:6, Fasikül:71, Anadolu Yayıncılık, 14 Mart 1983, s.3970.

Bankacılık faaliyetleri, cumhuriyetin ilk yıllarında hükümetlerin geliştirmeye çalıştıkları faaliyet alanları arasında yer alıyordu. Bankacılık geliştirilmeden sanayi ve ticaretin canlandırılmayacağı, millî bankacılığın gelişmesi için de devlet desteğinin gerekli olduğu düşünülüyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul’da birçok banka kurulmuş ve yabancı bankalar da şube açmıştı. Bu bankaların büyük bir bölümü yerel sermayece kurulan tek şubeli bankalardı. Genellikle yerel tüccar ve eşraf tarafından kurulan bankalar, bu tüccarların kredi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelikti. İstanbul’da bu yıllarda üç tane tek şubeli banka kurulmuştu. Bunlar, İstanbul Esnaf Bankası (1925), Türkiye İmar Bankası Türk Anonim Şirketi (1928) ve Üsküdar Bankası Türk Anonim Şirketi (1929) idi. Cumhuriyetin ilk yıllarında dönemin sosyoekonomik yapısına uygun olarak boy gösteren küçük millî bankalar 1930’lara gelindiğinde önemli bir gelişme gösterememiş ve 1929 Ekonomik Bunalımı’ndan büyük ölçüde etkilenerek kapanmıştı (Yurt Ans.14 Mart 1983,s.3970).

2. Üsküdar Bankası Türk Anonim Şirketi’nin Kuruluşu

Cumhuriyetin ilk yıllarında büyük bir üretim ve ticaret merkezi konumunda olan İstanbul’un iktisadi hayatına çoğunlukla küçük girişimciler yön vermişti. Devlet desteği ve kredi kaynakları olmaksızın, bunların faaliyetlerini yürütebilmesi imkânsızdı (Sarı, 2023, s.656). Bu dönemde birçok alanda faaliyet göstermek üzere bazı milletvekilleri, tüccar, esnaf ve emekliler gibi farklı kesimlerden bir araya gelen müteşebbisler kredi ihtiyaçlarının karşılanması için Üsküdar’da bir bankanın kurulması amacıyla harekete geçmişlerdi. Bu yöndeki çalışmalar dönemin basınında; *“Üsküdar’da bazı sermayedarların iştirakiyle bir banka teşkil edilecektir. Bu bankanın ismi Üsküdar Bankası olacaktır”*, (Akşam, 28 Teşrinisani 1928) şeklinde yansımıştı.

Üsküdar’da bir banka kurmak üzere ilk ve önemli teşebbüsler Balıkesir milletvekillerinden Mehmet Cavit ve Osman Niyazi beyler ve arkadaşları tarafından başlatılmıştır. 100 bin Türk lirası sermaye ile kurulmasına çalışılan bankanın Esas Mukavelenamesi (Ana Sözleşmesi) hazırlanmıştır. Başvuru dosyasında Ana Sözleşme ve şirket sermayesinin yüzde 10’unun ödendiğini içeren yazılara yer verilmişti. Dosya, Emlâk ve Eytam Bankası Türk Anonim Şirketi’nin İstanbul şubesine verilmiş ve söz konusu banka, Üsküdar Bankası’nın kuruluşu için gerekli işlemleri tamamlamış ve bankanın kurulmasına izin verilmesi amacıyla 24 Kasım 1928’de 368 Numaralı bir mektupla İktisat Vekâleti’ne bildirmiştir. İktisat Vekâleti’nde yapılan işlemlerden sonra bankanın kurulması talebini içeren dosya İktisat Vekili Mustafa Rahmi (Köken) Bey’in imzasıyla 15 Aralık 1928’de Başvekâlet Makamına gönderilmiştir. Burada da incelenen dosya yaklaşık bir ay sonra 15 Ocak 1929’da İcra Vekilleri Heyeti’ne sunulmuştur (BCA, 030.18.01.02.1.13.19).

İcra Vekilleri Heyeti'nde, kurulacak banka ile ilgili gerekli işlemler yapıldıktan sonra, bankanın kurulmasına izin veren bir kararnâme çıkarılmıştır. Çıkarılan 7389 no'lu kararnâme şu şekildeydi; *“Her nevi banka muamelâtını ifa etmek ve merkezi Üsküdar'da olmak üzere 51 sene müddet ve beheri beşer Türk lirası kıymetinde nâma muharrer 20.000 hisseye münkasım 100.000 Türk lirası sermaye ile teşkiline teşebbüs olunan (Üsküdar Bankası Türk Anonim Şirketi)'nin İktisat Vekâleti'nden gönderilen esas mukavelenamesi ve sermayenin yüzde onunun temin olunduğunu mübeyyin banka mektubu İcra Vekilleri Heyeti'nin 16 Ocak 1929 tarihli içtimasında tetkik olunarak tasdikı kabul olunmuştur”* (BCA, 030.18.01.02.1.13.19). Kararnamede ifade edildiği gibi bankanın merkezi olan Üsküdar ve çevresinde her türlü bankacılık işlemleri yapmak amacıyla kurulmuştu.

Çıkarılan kararnâme sonrasında İktisat Vekâleti'nde bankanın tasdik işlemleri tamamlanmış ve durum İstanbul Ticaret Müdürlüğü'ne bildirilmiştir (Vakit, 20 Şubat 1929). Faaliyete geçmesine karar verilen bankanın ticari unvanı, kararnâmede ve banka Ana Sözleşmesi'nin 3. maddesinde de yer aldığı gibi *“Üsküdar Bankası Türk Anonim Şirketi”*² olarak belirlenmiştir. Bankanın kurucuları, 14 Şubat 1929'da İstanbul Ticaret Müdürlüğü'ne müracaat etmişlerdir (Vakit, 15 Şubat 1929; Milliyet, 15 Şubat 1929). Buradaki süreç devam ederken bankanın resmi açılışı için gerekli çalışmalara da hız verilmiştir (İkdam, 4 Temmuz 1929). İstanbul Birinci Ticaret Mahkemesi tarafından yürütülen bankanın tescil işlemleri 11 Temmuz 1929'da tamamlanmış (Milliyet, 12 Temmuz 1929; Milliyet, 15 Temmuz 1929; Cumhuriyet, 15 Temmuz 1929) ve bankanın kısa bir süre sonra açılması için son hazırlıklar da tamamlanmıştır.

Üsküdar Bankası, yapılan hazırlıklardan sonra 1 Ağustos 1929'da düzenlenen bir törenle açılmış ve bankacılık işlemlerine başlamıştı. Kurulduğu semtin ismini alan Üsküdar Bankası, bu semtte kurulan ilk bankaydı. Üsküdar halkından *“müteşebbis ve faal bir zümrenin”* gayretiyle kurulan *“Üsküdar Bankası”*nın açılış törenine toplumun her kesiminden katılım sağlanmıştı. Açılışa katılan davetliler, Mihrimah Camii'nde öğle namazını kılmıştı. Namazdan sonra uğur getirmesi temennisiyle Mevlid-i Şerif okutturulmuş ve davetliler okuturulan Mevlid-i Şerif'ten sonra camiinin avlusunda toplanmışlardı. Burada bankanın Müdürü Şekip Hikmet Bey bir konuşma yapmış ve daha sonra çarşı boyundaki bankaya gidilmiş ve kapısındaki kurdele Üsküdar Kaymakamı Faik Bey tarafından kesilerek davetliler içeriye girmişlerdi. Açılışa katılan davetlilere limonatalar ikram edilmiş ve burada bankanın kurucularından Sigortacı Cahit Bey, banka hakkında şu konuşmayı yapmıştı; *“Öteden beri dermeyan edilmekte bulunan bir fikir var. Anonim şirketler yaşayamıyor. Biz bunun sebeplerini iyi tetkik ve marazın birçok âmillerini*

2 Türkiye Cumhuriyeti İktisat Vekâleti Ticaret Müdüriyeti Umûmiyesi Şirketler ve Sigortalar Müdüriyeti, *Üsküdar Bankası Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi*, Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul 1928. (Bundan sonra bu eser için ÜBTAŞEM kısaltması kullanılacaktır)

bertaraf ettik. Meselâ müessislere hakkı huzur verilmeyecektir, müessisiler, bankadan para istikraza kefalet edemeyeceklerdir. Üsküdar'da büyük iş yapan kimselerin bankaya alâkalarını temin ettik. Bankamızın sermayesi şimdilik 100 bin liradır. Müessisiler arasında Balıkesir Mebusları Mehmet Cavit, Osman Niyazi beylerle Diyarbekir Mebusu H. Rüştü, sabık mebuslardan Dr. Tevfik ve Hacı Arif ve birçok muteber tüccaran bulunmaktadır. Bankamızın müfit ve hayırlı işlerde amil olacağına kaniiz” (Cumhuriyet, 2 Ağustos 1929). Üsküdar Bankası, halkın farklı kesimlerinden büyük bir ilgi görmüştü. Bankanın açılış töreni, ismi, kurucuları ve sermayesi dönemin gazetelerinde geniş bir şekilde yer almıştı (Son Saat, 1 Ağustos 1929; Vakıf, 1 Ağustos 1929; İkdâm, 1 Ağustos 1929; Vakıf, 3 Ağustos 1929). Üsküdar Bankası, açılışından kısa bir süre sonra borsaya fahri üye olarak kabul edilmişti (Milliyet, 30 Ağustos 1929).

3. Üsküdar Bankası'nın Kurucuları ve Esas Mukavelenâmesi

1 Ağustos 1929'da faaliyete geçen Üsküdar Bankası Türk Anonim Şirketi'nin Esas Mukavelenâmesi (Ana Sözleşmesi), 9 fasıl ve 108 maddeden oluşmaktadır. Bankanın Ana Sözleşmesi'ni 26 Kasım 1928 tarihinde imzalayan 16 kurucu üyenin ismi sözleşmenin 2. maddesinde şu şekilde yer almıştı; *“Balıkesir Mebusu Mehmet Cavit Bey, Balıkesir Mebusu Osman Niyazi Bey, sabık İçel Mebusu Dr. Tevfik Bey, esbak İstanbul Mebusu Hacı Arif Bey, Ziraat Bankası emeklilerinden Emrullah Hilmi Bey, tüccardan Recepcizade Hasan Rıza Bey, tüccardan Gencelizade Kadri Bey, tüccardan Mehmet Efendizade Hasan Efendi, tüccardan Niğdelizade Hüseyin Cahit Bey, Selamet Girayzade Kemalettin Bey, Hacıbayramzade Hasan Nuri Bey, Selimzade Hasan Fehmi Bey, Selimzade Ali Bey, kasap esnafından Mustafa Efendi, emekli Jandarma Müdürü Hasan Rahmi Bey, Diyarbekir Mebusu Hafız Rüştü Bey”* (ÜBTAŞEM, 1928, s.3; BCA, 030.18.01.02.1.13.19; Milliyet, 15 Şubat 1929). Zikredilen maddede 3 ay içinde şirket sermayesinin yüzde biri oranında hisse ile katılan her hissedarın da kurucu üye olarak kabul edileceği bilgisi yer almaktadır. Milletvekili, esnaf, tüccar ve emeklilerden oluşan bankanın kurucuları arasında, Türkiye siyasetinin yanı sıra, ticari ve sosyo-ekonomisinde de önemli rol oynayan şahısların olduğu anlaşılmaktadır.

Bankanın Ana Sözleşmesi'nin 3. maddesinde şirketin unvanının *“Üsküdar Bankası Türk Anonim Şirketi”* olacağı ifade edilmiştir. Bankanın idare merkezi İstanbul'un Üsküdar semtinde bulunan Hâkimiyet-i Milliye Caddesi'nde yer alıyordu. Ana Sözleşmesi'nin 4. maddesinde bankanın kuruluş amacı olarak; her tür ticari senedin iskonto edilmesi, kefalet, hisse senetleri, değerli eşya emanet almak, tahvilat, Türkiye'nin belirli mahalleri arasında para akışını yürütmek, mahalli şirket ve teşebbüslerin sermayelerine katılmak suretiyle onlara yardımcı olmak gibi alanlara yer verilmişti. Banka her türlü bankacılık hizmetleri yapma kapsamında yukarıda ifade edilen çalışma alanları ile ilgili olarak; *“bilûmum malî, ticari, sanayi muamelâtı icra*

ve bu muamelât ile iştigal eden diğer şirketlerin hisse senedat ve tahvilâtını mubayaa ve bu nevi şirketler tesis edebilir” (ÜBTAŞEM, 1928, s.3-4), ifadesi yer almakta ve bankanın kuruluş amacı oldukça geniş çizildiği görülmektedir.

Banka sözleşmesinin 5. maddesinde, bankanın merkezinin Üsküdar’da olacağı, uygun koşullar oluştuğunda bankanın, ülkenin farklı noktalarında ve yabancı ülkelerde de şubeler açabileceğine yer verilmiştir. Bu durum bankanın yerel olmaktan çıkarak ulusal ve/veya uluslararası bir yapıya dönüşmesi için önemli bir adım sayılmaktadır. Sözleşmesinin 6. maddesinde, bankanın faaliyet süresi, herhangi bir uzatma, fesih veya değişiklik olmaması halinde kuruluşundan itibaren 51 yıl olarak belirlenmiştir.

Bankanın sermayesi ana sözleşmesinin 7. maddesinde, 100.000 Türk Lirası’ndan ibaret olduğu ve her biri 5 Türk Lirası kıymetinde 20.000 hisseye bölündüğü belirtilmiştir. Üsküdar Bankası sermayesi bakımından küçük bir banka konumundadır.

Üsküdar Bankası’nın ana sözleşmesinin 31. maddesinde şirketin faaliyetleri hissedarlar arasında bankanın Genel Kurul’u tarafından seçilecek en az 3, en çok 11 üyeden oluşan bir İdare Meclisi tarafından yönetileceği ve meclis üyelerinin yarısından fazlasının Türk olması şartına yer verilmiştir. İlgili maddede Üsküdar Bankası Türk Anonim Şirketi’nin ilk idare meclisinin üyeleri; “*Balıkesir Mebusu Mehmet Cavit Bey, Sabık İçel Mebusu Doktor Tevfik Bey, Ziraat Bankası emeklilerinden Emrullah Hilmi Bey, Tüccardan Recepcizade Hasan Rıza Bey, Tüccardan Gencelizade Kadri Bey, Tüccardan Mehmet Efendizade Şekerci Hasan Efendi, Tüccardan Niğdelizade Hüseyin Cahit Bey, Tüccardan Selamet Girayzade Kemaleddin Bey, Tüccardan Hacıbayramzade Hasan Nuri Bey*” olarak verilmiştir (ÜBTAŞEM, 1928, s.11). Sözleşmenin 48. maddesinde murakıpların yarısından bir fazlasının Türk olması şarttır, hükmüne yer verilmiştir (ÜBTAŞEM, 1928, s.16). Bu durumun banka çalışanları için de geçerli olduğu ifade edilmiştir. Banka ana sözleşmesinin 107. Maddesinde, “*bankanın memur ve müstahdemlerinin Türklerden ve tercihan ticaret mektepleri mezunlarından olması*” şart koşulmuştur (ÜBTAŞEM, 1928, s.30). Üsküdar Bankası’nın ana sözleşmesinde bu şekildeki maddelere yer verilmesi, devletin Türk-Müslüman halkının ekonomik hayatta teşvik edilme çabalarının bir uzantısı olarak görülebilir. Bu aynı zamanda yerel düzeyde kurulan millî bankaların birçoğunun ana sözleşmesinde görülen bir durumdur. (Kardaş, 2021, s.378).

Üsküdar Bankası’nın ana sözleşmesinin son maddesi olan 108. Maddesinde; “*Kânuna ve işbu esas mukavelenameye mugayir ve feshi şirketi mucip ahvalin tahakkukunda İktisat Vekâleti tarafından fesih davası ikame olunur,*” hükmüne yer verilmiş ve bunun altına da bankanın kurulmasını sağlayan kişilerin meslek, isim, unvan ve imzalarına yer verilmiştir (ÜBTAŞEM, 1928, s.30).

4. Üsküdar Bankası'nın Faaliyetleri

Üsküdar Bankası, faaliyete geçtikten sonra daha fazla işletmeciyeye ulaşmak ve kredi imkânları sunmak için çalışmıştı. Bu bağlamda bankanın millî bir müessese olduğu, esnafı himaye maksadıyla kurulduğu ve uygun şartlarda kredi imkânı sağladığı açıklanmıştır (Yarın, 17 Şubat 193).

Üsküdar Bankası, yapılan çalışmaları görüşmek ve bankanın izleyeceği stratejileri belirlemek amacıyla, 29 Mart 1930'da Üsküdar'da bulunan banka merkez binasında bir toplantı yapma kararı almıştır. Toplantıya, 20 hisseye sahip olan hissedarların katılabileceği ve toplantının gündem maddelerinin; İdare Meclisi ve murakıp raporlarının okunması, bilançonun ve kâr-zarar hesabının onaylanması, bankanın elde ettiği kârın üyelere nasıl dağıtılacağı konularından oluştuğu belirtilmiştir (Milliyet, 9 Mart 1930).

1930 yılının nisan ve mayıs aylarında banka tarafından halka yapılan duyurularda; istenildiği zaman alınmak üzere yatırılan paralara yıllık yüzde 6 faiz verildiği, 6 ay vadeli yatırılan paralara yüzde 7, bir yıl müddetle yatırılan paralara yüzde 9 faiz verileceği ve vadeli olarak yatırılan paraların faizlerinin her ay ödeneceği açıklanmıştı. Ayrıca çocukları tasarrufa alıştırmak maksadıyla bankanın açtığı "*Tasarruf Sandığı*" hesabına yatırılan paralara yüzde 7 faiz verileceği belirtilmişti. Esnafa uygun şartlarda kredi verileceği, malını, mülkünü, hayatını daha iyi şartlarla sigorta etmek isteyenlerin Üsküdar Bankası'na müracaat etmeleri gerektiği ilan edilmişti (Milliyet, 23 ve 29 Nisan 1930; Milliyet, 5 ve 13 Mayıs 1930). Üsküdar Bankası, sermayesinin 100.000 lira olduğunu halka açıklayarak daha fazla kesime ulaşmaya çalışmıştır. (Milli Ticaret, 16 Ağustos 1930).

Üsküdar Bankası'nın ilk müdürü olan Şekip Hikmet Bey, 30 Eylül 1930 tarihinde banka müdürlüğü görevinden ayrılmıştır. Bankanın gazetelere verdiği ilanlarda Şekip Hikmet Bey'in belirtilen tarihten sonra banka adına imza yetkisinin olmadığını duyurmuştur (Milliyet, 5 Teşrinievvel 1930; Cumhuriyet, 5 Teşrinievvel 1930).

Üsküdar Bankası Türk Anonim Şirketi, hissesahiplerini Ticaret Kânunu'nun ve banka ana sözleşmesinin hükümleri uyarınca 18 Mart 1931 tarihinde bankanın olağan toplantısının yapılması kararlaştırılmıştır. Toplantının gündem maddeleri de; İdare Meclisi ve murakıp raporlarının okunması, 1930 yılı bilanço ve kâr-zarar hesaplarının incelenmesi ve onaylanması gibi konular ile elde edilen kâr payının üyelere dağıtılması için karar verilmesi (Vakit, 26 Şubat 1931; Cumhuriyet, 27 Şubat 1931) olarak belirlenmişti.

Üsküdar Bankası Türk Anonim Şirketi, hisse sahiplerinin talepleri üzerinde 30 Temmuz 1931'de olağanüstü bir toplantı yapmayı planlamış ve bunun duyurusunu yapmıştı. Yapılması planlanan toplantının gündem

maddeleri; Ana sözleşmesinin 42. maddesinin düzenlenmesi, İdare Meclisi'nin durumunun incelenmesi ve gerektiği takdirde değiştirilmesi, imkânlar el verdiğinde İstanbul'da ve belirli yerlerde şubeler açılmasına izin verilmesi olarak duyurulmuştu (Cumhuriyet, 10 Temmuz 1931). Bu duyuruya istinaden banka hisse sahiplerinin toplanarak idare heyeti seçimi yapılacağı da belirtilmişti (Vakit, 30 Temmuz 1931). 30 Temmuz 1931'de yapılması planlanan olağanüstü toplantı için banka ana sözleşmesinin 61. maddesinde yer alan çoğunluk sağlanamadığından, toplantının 14 Eylül 1931 tarihinde yapılması kararlaştırılmıştı (Milliyet, 30 Ağustos 1931). Ancak belirtilen tarihte yapılan toplantıda da gerekli çoğunluk sağlanamadığından, 22 Ekim 1931'de tekrar toplantı yapma kararı alınmıştı (Milliyet, 24 Eylül 1931; Cumhuriyet, 23 Eylül 1931; Milliyet, 14 Teşrinievvel 1931).

Üsküdar Bankası'nın üye sayısının artması ve sermayesinde yaşanan gelişmeler üzerine Ana Sözleşmesinin 5. maddesinde yer alan karar doğrultusunda İstanbul'da bir şube açmaya karar vermiştir. Balık Pazarı semtinde bulunan Maksudiye Hanı'nda bir yer ayarlanmış ve burada yeni şubenin açılışı düzenlenen törenle yapılmıştır (Vakit, 13 Teşrinievvel 1931). Bu Üsküdar Bankası'nın merkez binası dışında açtığı ilk şube olmuştur. Bu gelişmeler olurken kuruluş aşamasında bankanın bazı hissedarları taahhüt etmiş oldukları hisselerin bedellerini kânuni süresinde ödemedikleri anlaşılmıştır. Bankanın İdare Meclis'i bu kişilerin Ticaret Kânunu'nun ilgili hükümleri gereğince ortaklık sıfatlarını kaybettiklerini belirtmiştir (Cumhuriyet, 9 Eylül 1931; Milliyet, 9 Eylül 1931).

Üsküdar Bankası Genel Kurulu, Meclis İdare ve murakıp raporlarını incelemek, 1931 yılı bilanço ve kâr-zarar hesaplarının onaylanması gibi konuları görüşmek üzere 5 Mart 1932'de şirketin merkezinde toplantı düzenlemeyi planlamıştı (Cumhuriyet, 19 Şubat 1932).

Üsküdar Bankası, emekli, dul ve yetimleri tefecilerin elinden kurtarmak amacıyla Kasım 1931'den itibaren bu gibi kişilerin maaş cüzdanlarına karşılık bir yıl sonra ödenmek koşuluyla kredi vermeye başlamıştı. Bu bağlamda başvuranların bilgileri noterden alınmış ve uygun şartları taşıyan 120 kişiye bankadan yaklaşık 10.000 lira kredi verilmişti. Ancak banka, maaş sahiplerinden gördüğü zorluklar nedeniyle bu tür işlemleri durdurmak zorunda kalmıştı (Milliyet, 2 Ağustos 1932).

Banka Müdürü Mecdi Bey, döneminde bankanın durumu güçlendirilmeye çalışılmıştı (Cumhuriyet, 19 Şubat 1932). Bu çerçevede banka, İdare Meclisi, bankanın kuruluşu esnasında taahhüt edilen ve ödenmesi talep olunan hisse sahiplerinin bankaya başvurup ödemelerini yapmamaları nedeniyle satılamayan, 30.000 liralık hisse 25 Aralık 1932'de Beyoğlu 3. Noterliği'nde açık artırma suretiyle satma kararı almıştı (Milliyet, 18 Kânunuevvel 1932).

25 Mart 1933 tarihinde Üsküdar Bankası'nın Üsküdar'da Hâkimiyet-i Milliye Caddesi'nde bulunan merkez binasında genel kurul olağan toplantısı yapılması kararlaştırılmıştı. Toplantının gündem maddeleri arasında; İdare Meclisi ve murakıp raporlarının okunması, bilanço ve kâr-zarar hesaplarının incelenmesi ve onaylanması gibi konular yer almıştı (Milliyet, 7 Mart 1933). Belirlenen tarihte banka hissedarları genel kurulu bankanın Üsküdar'daki merkezinde toplanmıştı. 100.000 lira sermayesi olan banka, 1933 yılı için hisse sahiplerine yüzde 5 kâr verme kararı almıştı. Banka ayrıca elde ettiği kârdan 1000 lirayı olağanüstü durumlarda kullanmak üzere ayırmıştır (Milliyet, 26 Mart 1933).

100.000 liralık bir sermaye ile kurulan Üsküdar Bankası'nın, 1930 yılına kadar ödenen sermayesi 22.975 liraydı. Üsküdar Bankası faaliyette bulunduğu birkaç yıl içinde taahhüt ettiği sermayesini ortaya koyamamış ve 16 Ağustos 1933'te yapılan olağanüstü hissedarlar Genel Kurul toplantısında, bankanın Adapazarı Türk Ticaret Bankası Anonim Şirketi ile birleşmesine karar verilmiştir (Ökçün, 1975, s.419). Böylece önemli hedef ve ilkelerle kurulan Üsküdar Bankası faaliyetlerine son vermiştir.

Sonuç

Ekonomilerin önemli kurumları arasında yer alan bankaların Osmanlı Devleti'nde faaliyete geçmeleri XIX. yüzyıldadır. Bu dönemde Osmanlı Devleti, Avrupa ekonomileriyle yoğun bir biçimde etkileşime geçmiş ve bunun sonucunda yabancılar tarafından yürütülen bankacılık faaliyetleri Osmanlı Devleti'nde de görülmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde yabancıların ülkedeki bankacılık faaliyetlerine karşı iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Fırkası'nın da etkisiyle “millî iktisat, millî bankacılık” görüşü hâkim olmaya başlamış ve bu durum Balkan ve I. Dünya savaşlarının şartları içinde daha belirgin bir hal almıştır.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde millî bankalar kurma faaliyetleri artmış ve bu durum Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam etmiştir. Anadolu'da kurulan banka sayısı hızla artmış ve bu durum önemli bir üretim ve ticaret merkezi olan İstanbul'da da görülmüştür. Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul'da birçok banka kurulmuş ve yabancı bankalar da şubeler açmıştır. Kurulan millî bankaların büyük bir bölümü yerel sermayeyle kurulmuş, esnaf ve tüccarların kredi ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır. İstanbul'da bu yıllarda İstanbul Esnaf Bankası, Türkiye İmar Bankası ve Üsküdar Bankası gibi tek şubeli olarak faaliyet gösteren üç banka kurulmuştur. Bunlardan Üsküdar Bankası, İstanbul'un üretim ve ticaretinde rol oynayan küçük müteşebbislere kredi sağlamak amacıyla 1 Ağustos 1929'da faaliyete geçmiştir. Bankanın kurulmasında birçok alanda faaliyet gösteren milletvekilleri, emekli, tüccar ve esnaf önemli rol

oynamıştır. Banka, Üřküdar ve çevresinde her türlü bankacılık işlemleri yapmak amacıyla kurulmuştur. Bankanın kuruluş ve işlevlerini içeren, 9 fasıl ve 108 maddeden oluşan “Üřküdar Bankası Türk Anonim şirketi Esas Mukavelenâmesi”, oluşturulmuş ve 16 Ocak 1929’da Bakanlar Kurulu onayından geçmiştir. Ancak taahhüt ettiği sermayeyi temin edememesi ve yaşanan ekonomik sorunlar nedeniyle banka, 16 Ağustos 1933’te Adapazarı Türk Ticaret Bankası Anonim şirketi ile birleşmiştir.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Belgeleri

BCA, 030.18.01.02.1.13.19.

2.Resmi Yayınlar

Türkiye Cumhuriyeti İktisat Vekâleti Ticaret Müdüriyeti Umumiyesi Şirketler ve Sigortalar Müdüriyeti, *Üsküdar Bankası Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi*, Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul 1928.

3. Yerel ve Ulusal Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

İkdam

Milliyet

Milli Ticaret

Son Saat

Vakit

Yarın

4.Kitap, Makale ve Gazete Yazıları

“Üsküdar Bankası”, Milliyet, 15 Şubat 1929.

“ Üsküdar Bankası”, Vakit, 15 Şubat 1929.

“Para Cüzdanı Üzerine İkraz”, Milliyet, 2 Ağustos 1932.

“Üsküdar Bankası Bugün Açılıyor”, İkdam, 1 Ağustos 1929.

“Üsküdar Bankası Meclisi İdare Riyasetinden”, Milliyet, 18 Kanunuevvel 1932.

“Üsküdar Bankası Tür Anonim Şirketi’nden”, Vakit, 26 Şubat 1931.

“Üsküdar Bankası Türk Anonim Şirketi Hissedaranına”, Cumhuriyet, 19 Şubat 1932.

“Üsküdar Bankası Türk Anonim Şirketi İdare Meclisinden”, Milliyet, 9 Mart 1930.

“Üsküdar Bankası Türk Anonim Şirketi’nden”, Cumhuriyet, 23 Eylül 1931.

“Üsküdar Bankası Türk Anonim Şirketi’nden”, Cumhuriyet, 27 Şubat 1931.

“Üsküdar Bankası Türk Anonim Şirketi’nden”, Milliyet, 24 Eylül 1931.

“Üsküdar Bankası Türk Anonim Şirketi’nden”, Milliyet, 30 Ağustos 1931.

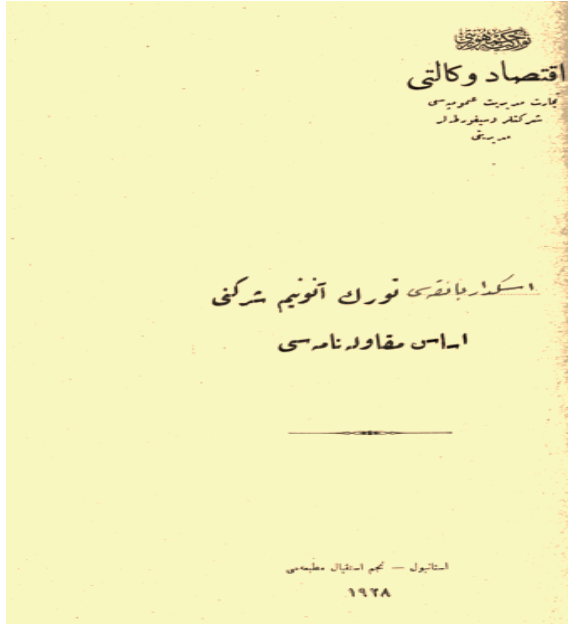
“Üsküdar Bankası Türk Anonim Şirketi”, Cumhuriyet, 10 Temmuz 1931.

“Üsküdar Bankası Türk Anonim Şirketi”, Milliyet, 23 ve 29 Nisan 1930.

“Üsküdar Bankası Türk Anonim Şirketi”, Milliyet, 5 ve 13 Mayıs 1930.

- “Üsküdar Bankası Türk Anonim Şirketinden”, *Milliyet*, 7 Mart 1933.
- “Üsküdar Bankası Yakında Açılacak”, *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1929.
- “Üsküdar Bankası’nda Yapılan Tahkikat”, *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1932.
- “Üsküdar Bankası’ndan”, *Cumhuriyet*, 5 Teşrinievvel 1930.
- “Üsküdar Bankası’ndan”, *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1931.
- “Üsküdar Bankası’ndan”, *Milliyet*, 5 Teşrinievvel 1930.
- “Üsküdar Bankası’ndan”, *Milliyet*, 9 Eylül 1931.
- “Üsküdar Bankası”, *Akşam*, 29 Teşrinisani 1928.
- “Üsküdar Bankası”, *İkdam*, 4 Temmuz 1929.
- “Üsküdar Bankası”, *Milli Ticaret*, 16 Ağustos 1930.
- “Üsküdar Bankası”, *Milliyet*, 12 Temmuz 1929.
- “Üsküdar Bankası”, *Milliyet*, 15 Temmuz 1929.
- “Üsküdar Bankası”, *Milliyet*, 30 Ağustos 1929.
- “Üsküdar Bankası”, *Son Saat*, 1 Ağustos 1929.
- “Üsküdar Bankası”, *Vakit*, 13 Teşrinievvel 1931.
- “Üsküdar Bankası”, *Yarın*, 17 Şubat 1930.
- “Üsküdar’da İlk Banka”, *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1929.
- Kardaş, Abdulaziz, (2021) “Cumhuriyet Döneminde Bir Yerel Banka: Van Milli İktisat Bankası (1929-1931)”, *Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler IV*, Editörler: Emrah Aydemir, Sema Sağlık, Gece Kitaplığı, Ankara, (371-386)
- Keyder, Çağlar, (1978), “1923-1929 Döneminde Para ve Kredi”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, C:5, S:1, Özel Sayısı, (210-250)
- Ökçün, A. Gündüz (1975), “1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Metinler/Tartışmalar, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, (409-484.)
- Sarı, Kader Akdağ, (2023), “Cumhuriyet Döneminin İlk Mali Skandalı”: İstanbul Esnaf Bankası T.A.Ş., *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* C: 25, S: 2, (653-677)
- Sarı, Mustafa, Narin, Resül (2007), “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Adapazarı İslâm Ticaret Bankası”, *I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu Bildirileri*, C:II, 20-22 Nisan 2006, Kocaeli, (938-962)
- Silier, Oya, (1975). “1920’lerde Türkiye’de Milli Bankacılığın Genel Görünümü”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/ Tartışmalar*, Ankara, (485-533).
- Yurt Ansiklopedisi, C:5, Fasikül:69, Anadolu Yayıncılık, 28 Şubat 1983.
- Yurt Ansiklopedisi, C:6, Fasikül:71, Anadolu Yayıncılık, 14 Mart 1983.

Ekler

Ek 1) Üsküdar Bankası Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelesnamesi, Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul 1928.

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVKALET
Muamelât müdürüğü
Şube 4
Sayı 2589

KARARNAME

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Her nevi banka muamelâtını ifa etmek ve merkezi Üsküdar'da olmak üzere elli bir sene müddet ve baheri beşer Türk lirası kıymetinde nama muharrer Yirmi bin hisseye mülkasi Yüz bin Türk lirası sermaye ile teşkiline teşebbüs olunan (Üsküdar bankası Türk anonim şirketi) nima İktisat vekâletinden gönderilen esas mukavelesnamesi ve sermayenin Yüzde onunun temin olunduğunu mübeyyin banka mektubu İcra vekilleri Heyetinin 16/1/1929 tarihli toplanışında tetkik olunarak tasdik kabul olmuştur.

16/1/1929

REİSİUMUR

Gazi M. İsmail

M.M.V. *M. M. V.* Ad.V. *Ad. V.* Bz.V. *Bz. V.*

Ma.V. *Ma. V.* Ha.V. *Ha. V.* Da.V. *Da. V.*

S. I. M. V. *S. I. M. V.* İc. V. *İc. V.* Na. V. *Na. V.* Ma. V. *Ma. V.*

030 18 01 02 4 13 19

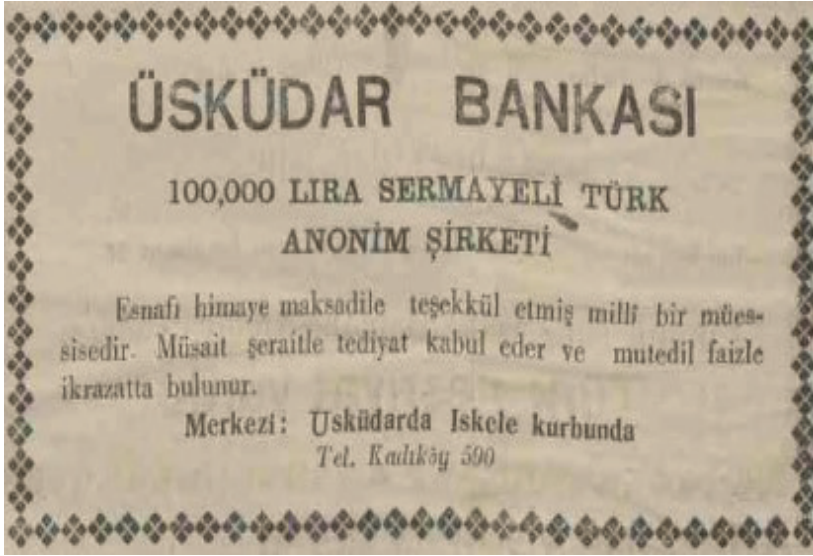
Ek 2) Üsküdar Bankası Türk Anonim Şirketi'nin Kuruluş Kararnamesi (BCA, 030.18.01.02.1.13.19.)

Ek 3) Üsküdar Bankası'nın açılış töreninde Mihrimah Camii'nde okunan Mevlid'i dinleyen kadınlar (Cumhuriyet, 2 Ağustos 1929)

Ek 4) Hâkimiyet-i Milliye Caddesi'nde bulunan bankanın merkez binası (Cumhuriyet, 2 Ağustos 1929)

Ek 5) Üsküdar Bankası'nın gazetelere verdiği reklam örneği (Yarın, 17 Şubat 1930.)

FRANSIZ BASININA GÖRE ÇANAKKALE 1915

“ ”

Arzu KILINÇ¹

1 [Dr. Öğr. Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü Mimari Restorasyon Programı, İstanbul/Türkiye, arzu.kilinc@msgsu.edu.tr , ORCHID iD 0000-0001-9552-738X] Bu çalışma, 14. 11. 2015 tarihinde Türk Tarih Kurumu tarafından İzmir’de düzenlenen “Uluslararası I. Dünya Savaşı Sempozyumu (Türk-Rus Penceresi)” ’nda bildiri olarak sunulmuştur.

Charles de Lardemelle: (d. Metz 1867 – ö. Paris 1935) Asker kökenli bir aileye mensup, Fransızların Uzak Doğu’daki sömürgesi olan Çinhindi’nde görev yapmış ve Birinci Dünya Savaşı’na katılmış general.

Giriş:

Tarih boyunca stratejik konumuyla öne çıkan Çanakkale Boğazı'ndan ilk kez Osmanlı Beyliği zamanında geçilmiş, Türkler 14. yüzyılın ortalarında Balkanlara ayak basmışlardı. 1453 tarihinde Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu yıkılınca, İstanbul Boğazı da Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolüne geçti. Söz konusu iki boğaz, 19. yüzyılda Büyük Britanya ve Rusya İmparatorlukları arasında çekişme konusu olmaya başladı.

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sırasında İngiltere, Fransa, İtalya, Sırbistan ve Rusya, İtilâf Devletleri'ni oluşturdular. Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı ve Bulgaristan İttifak Devletleri olarak aynı safta yer aldılar. İtilâf Devletleri, 5 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etti. Osmanlı Devleti buna 11 Kasım'da çıkan bir irade ile cevap verdi. (Kurşun, 1993, s. 206.)

Britanya'nın Bahriye Nâzırı olan Winston Churchill (1874-1965), 13 Ocak 1915'de Çanakkale Boğazı'na yapılacak bir deniz saldırısı önerisini, Savaş Konseyi'ne sunmuştu. 16 Şubat'ta Konsey'in on üyesinden Lloyd George, Grey, Harbiye Nâzırı Lord Kitchener, Churchill ve Fischer'in de dahil olduğu ve altı kişinin katıldığı gayri resmi toplantıda, Britanya ordusundan 29. Tümen'in Limni Adası'na gönderilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca, Mısır'da bulunan Avusturalya ve Yeni Zelanda Kolordusu'nun (Anzak) birlikleri de aynı yere gönderilecekti (Rudenno, 2009, s. 18).

Fransız Kolordu Komutanı General Charles de Lardemelle, 1914 yılının Kasım ayında Balkanlar üzerinden uygulanacak benzer bir plan hazırlamıştı. Planın amacı, Türkiye'ye karşı saldırıya geçerek Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını açmak; Rusya ile bağlantıyı sağlamaktı. (Renouvin, 2004, s. 334). Böylece Ege ile Karadeniz yolunun denetim noktaları olan Boğazlar ve Osmanlı başkentinin ele geçirileceği hesaplanıyordu. Ayrıca ekonomik krizdeki Rusya'ya silah gönderilecek; oradan da Avrupa'ya sivil halkın ve orduların temel besini olan buğday, ihraç edilecekti.

Birleşik Krallık, bu harekâtı Fransızlara 19 Ocak'ta bildirdi. Onlardan bombardıman filosuna bir savaş gemisi filosuyla katılmaları istendi. Ayrıca İskenderun'da karaya çıkarılacak askerleri Suriye kıyılarından bir filo ile destekleyeceklerdi. Fransızlar, büyük bir olasılıkla harekâtta başarıdan çok, kendi etki alanları olarak gördükleri bölgede İngilizlerin ne yaptıklarını yakından görmek için, her iki isteği de kabul ettiler (Prior, 2012, s. 31).

Harekâta fiilen destek veren Fransa'nın o dönemdeki süreli yayınlarında, Türkiye'ye karşı açılan savaşın haklı nedenlere dayandığı, şu satırlarla desteklenmek isteniyordu:

“Fransız ve İngiliz hükümetleri, tarafsız kalmak kaydıyla Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve bütünlüğüne saygılı olacaklarına dair resmi

güvence verdiler. Ne var ki Osmanlı Hükümeti, Almanya'ya askeri haklar tanıdı. Ülkeye Alman subay ve silahlarını kabul etti, Goeben ve Breslau adlı gemilere karasularından geçiş hakkı tanıdı. Üstelik 29 Ekim'de Odessa'daki Osmanlı gemilerinden Fransız gemilerine ateş açıldı ve pek çok insan öldü. Ardından Feodosya (Kefe), Novorosissk limanları ile Rus gemileri bombalandı. Sonunda Fransa'nın Osmanlı Devleti ile olan diplomatik ilişkileri kesildi."

Bu tür haber ve yorumlardan, Fransa'nın hâkimiyetindeki Kuzey Afrika Müslümanlarının da etkilendiği, şu ifadelerden anlaşılmaktadır:

"Cezayir, Tunus ve Fas'tan alınan haberlere göre Kuzey Afrika Müslümanlarının da Bâb-ı Âli'nin yanlışlarını gayet iyi anladıkları kanısı edinildi" ("La guerre avec la Turquie", (1914, 15 Kasım), *Bulletin des Français résident a l'étranger*, s. 11-12).

Fransa, sömürgesi altında olan ülkelere yönelik çeşitli gazeteler de yayımlamaktaydı. Başta Cezayir olmak üzere Kuzey Afrika ülkelerinde okunan bu yayın organlarında, savaşla ilgili yönlendirici bilgiler veriliyordu. Böylece uzun yıllar Osmanlı yönetiminde yaşamış insanların, dindaşlarına karşı herhangi bir duygusal yakınlık hissetmelerine engel olunuyordu. Cezayir'li gençler ile Senegalli avcı taburları, bir müddet sonra Çanakkale'ye getirilerek savaştırılmak üzere karaya çıkartılacaklardı.

Tuğamiral Degouy, kara savaşlarından önce yayımladığı raporda, İslam bloğunun bir bütün olmadığını ileri sürüyor ve Halife'nin Cihat çağrısının karşılık görmediğini hatırlatıyordu. Söz konusu raporda Fas, Cezayir, Tunus, Arap ve Hintlilerin, Türklere karşı savaşacakları, çünkü çoktandır onlara fazla muhabbet duymadıklarından bahsediliyordu. Degouy, yazısına şöyle devam etmişti:

"İstanbul fethedilirse, o zaman bu Muhammedi birliklerden yararlanırken çok dikkatli olmak gerekir". (Degouy, 1915, s. 681-682)

Bu çalışmanın amacı, 1915 yılında Fransız basınında Çanakkale Harekâtı hakkında çıkan haber, yazı dizisi ve yorumları inceleyerek konuya katkıda bulunmaktır. Makalede Fransız vatandaşlarının ve okurların yaşanan gerçek olaylardan haberdâr olup olmadıkları sorusuna cevap aranmaya çalışılmış, Fransız sömürgelerinden Çanakkale'ye getirilen askerlerinin durumlarına da değinilmiştir. Bu süreçte Fransızca gazetelerden ve ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır.

Çanakkale Deniz Savaşları

Çanakkale'deki savaşın hazırlıkları, 1914 yılının sonlarında başlamıştı. 10 Kasım 1914 tarihli bir belgeye göre Fransız ve İngiliz savaş gemileri, Çanakkale Boğazı, Tekke Koyu ve İmroz (Gökçe Ada) açıklarında yerlerini

almışlardı. Midilli Adası'nda ise 8 bin kişilik bir Rum çetesi hazır bulunuyordu. 16 Ocak 1915 tarihinde, Saphir isimli bir Fransız denizaltısı, Çanakkale girişinde torpille çarpıp batmıştı. Geminin içindeki askerler kurtarılarak esir edilmişlerdi. (Albayrak (Ed.), 2005, s. 10, 12).

İngiltere'nin Harbiye Nâzırı Lord Kitchener, İngiliz-Fransız filosunu, 1915 Şubat'ında, Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda toplamıştı (Eraslan, 1996, 351). Zaten Limni, deniz kuvvetlerinin ana üssü idi ve savaş sonrasında Yunanistan'a bırakılsa da İngiliz hâkimiyetinde kalmaya devam edecekti (Bagni, 2009, s.187, 190).

Çanakkale Boğazı'na denizden ilk saldırılar, 19 Şubat 1915 tarihinde başladı (Degouy, 1915), s. 673). Şubat'ta Orhaniye, Ertuğrul ve Seddülbahir tabyaları tamamen harap olmuştu. (Albayrak (Ed.), 2005, s. 19).

Roma Sefiri Nâbi Bey'den gelen 5 Mart 1915 tarihli telgraf, Fransa'nın Tulon Limanı'ndan 18 bin kişinin sevk olunduğunu haber veriyordu. Napoli'ye gelen malûmata göre 4 İngiliz, 3 Fransız zırhlısı, torpitolar eşliğinde 11 gemi, 21 bin kişilik bir kuvvetle Marsilya'dan Çanakkale'ye hareket etmişti. İlerleyen günlerde, Tulon'dan 21 bin askerin daha gönderileceği öğrenilmişti (Altıntaş, 1997, s. 34).

Bu süreye kadar geçen sükunet döneminde, 8 büyük zırhlı, 18 parça gemi ile 4 kruvazörden oluşan bir filo, Boğaz dışında konuşlanmıştı. Kruvazörler Boğaz'ın karşısında beklerken diğerleri, Gökçeada (İmroz) ve Bozcaada (Tenedos) limanlarına demir atmışlardı. Bozcaada bu operasyonda Fransız askerî üssü olarak kullanılacaktı (Selahaddin Âdil, 2007, s. 33).

İngiliz-Fransız filosu, Ege'deki adalardan hareketle Çanakkale Boğazı yönüne ilerlerken, diğer gemiler ise İzmir'e saldırmış, tabya ve bataryaları bombalamaya başlamışlardı. 24 Şubat'ta ABD Başkonsolosu ile amiral gemisine çıkarılan İzmir Vali Yardımcısına, şehrin 24 ilâ 48 saat içinde teslim edilmesi emredilmişti ("Le bombardement des Dardanelles et de Smyrne", (1915, 19 Mart), *Le Temps*, s.1). Öyle ki "Vers Constantinople (İstanbul'a Doğru)" başlıklı yazı dizisine göre, İngiliz ve Fransızlar, İzmir civarındaki operasyonlara yoğunlaştıkları için Çanakkale Boğazı'nda pek başarı gösterememişlerdi. ("Vers Constantinople", (1915, 15 Mart), *La Presse*, s. 1.)

Mayın tarama gemileri ise on gün kadar deniz mayınlarını temizlemekle uğraşmışlardı. Gemiler bu operasyonlardan sonra Boğaz'a girmişlerdi (*Le Figaro*, 1915, 21 Mart), s.1).

Harekâta, 4 hafif kruvazör ve 16 muhrip, 5 İngiliz ve 2 Fransız denizaltısı, 6 deniz uçağı taşıma kapasitesi olan bir uçak gemisinin de katılması uygun bulunmuştu (Görgülü, 1993, s. 55).

12 Mart tarihinde Türkiye'nin Atina Sefirinin gönderdiği habere göre, Pire Limanı'na gelen Fransız hastahane gemisi Canada'dan karaya çıkan mürettebat, gemide 300 yaralının tedavi olduğunu açıklamıştı. Askerler, yedi sefinenin hasara uğradığını, harekâta ara verildiğini ve yaralıların tamamının gemiye sığmadığını belirtmişlerdi (Albayrak, M; Çakıcı, M., Uzundağ, R. (Ed.), (2005), s. 35-36).

İngiliz-Fransız donanması, üç filo halinde yola çıkmıştı. Queen Elisabeth, Agamemnon, Inflexible, Lord Nelson, Triumph ve Prince George isimli İngiliz zırhlılarının sabah ateşine, güçlü bir karşılık gelmişti. Öğle saatlerinde Fransız Suffren, Gaulois, Charlemagne ve Bouvet zırhlıları, Çanakkale operasyonlarında yer almışlardı ("L'Attaque générale des Dardanelles", (1915, 20 Mart), *Le Petit Journal*, s. 1).

Bu arada Askold adlı Rus kruvazörü de, Liman Tepesi'ndeki başarıları üzerine filoya katılıp Boğazlar'a girmişti ("Le croiseur Russe Askold rejoint la flotte", (1915, 19 Mart), *La Presse*, s. 1).

Ne var ki 17 Mart gecesi, Nusret Mayın Gemisi'nin Karanlık Liman bölgesine döşediği mayınlar, savaşın gidişatını değiştirecekti. Fransız Donanma Bakanlığı, Çanakkale operasyonlarında gemilerin yoğun ateşe mâruz kalıp mayına çarptığını açıklayacaktı. Fransız ve İngiliz zırhlılarının bombalandıkları beş nokta ise Kilitbahir, Çanakkale, Soğanlıdere, Dardanos ve Kepez idi. Yaşanan bu sıcak gün, sonuçları itibarıyla ağır kayıplara neden olmuştu ("L'Attaque générale des Dardanelles", (1915, 20 Mart), *Le Petit Journal*, s. 1).

19 Mart'ta Bozcacada'dan gelen habere göre hava muhalefeti, daha etkili olabilecek bir harekâta engel olmuştu. Fransız Hükümeti adına gönderilen bir telgrafla başta Çanakkale'de görevli Amiral Guéprete, subaylar, denizciler ve mürettebat, başarılarından dolayı tebrik ediliyor, ölenler kahraman olarak övülüyordu ("Le Bombardement de Dardanelles", (1915, 21 Mart), *L'Humanité*, s. 3.)

Fransız Hükümeti, Birinci Dünya Savaşı'nda basına sansür uygulamış, savaş haberlerini denetleyerek kamuoyunu yönlendirmiştir. Bu nedenle Çanakkale cephesindeki gerçek durum, Fransız kamuoyunca tam olarak öğrenilememiştir. 18 Mart'ta Çanakkale'yi geçmek için girişilen harekâta Fransa, donanmasındaki Bouvet adlı zırhlıyı kaybetti. Paris'in ünlü haftalık dergisi *Illustration*, Bouvet'nin bir mayına çarparak üç dakika içinde altmış metreden daha derine gömüldüğünü, içindeki 600 askerden sadece 64'ünün kurtulduğunu yazmıştı (Akyüz, 1993, s. 122). Gaulois ve Suffren isimli zırhlılar da ağır yara almıştı.

İngiliz Amiralliği, aynı günün kayıplarını şöyle açıklamıştı: Inflexible, Irresistible, Albion, Majestic isimli gemiler ile 8'i subay ve 47'si denizci olmak

üzere 55 kişi (‘‘Aux Dardanelles’’, (1915, 24 Mart), *L’Intransigeant*, s. 1). Ocean adlı gemi ise batmaya terk edilmişti.

Bouvet ve Gaulois isimli zırhlılar kaybedildiği zaman da Tümamiral Besson bir yazı kaleme almıştı. Ona göre bu hâdise, Fransız denizciliğini fazla etkilemeyecekti. Bunlar yakında yirmi yaşını dolduracak ‘‘yaşlı’’ gemilerdi. Fakat aynı gazetede Fransa Donanma Bakanlığı’na ait bir açıklama daha vardı. Gazetede Gaulois’nın savaş dışında kalmasıyla, Suriye açıklarındaki Henri IV adlı geminin devreye gireceği, ancak onun Gaulois’nın yerini dolduramayacağından söz ediliyordu. Gaulois ile Inflexible, onarılmak üzere Mavriya Adası (Tavşan Adası) tarafına götürülmüştü (Vice Amiral Besson, ‘‘Dans les Dardanelles’’, (1915, 21 Mart), *Le Gaulois*, s.1).

Büyük Britanya Kraliyet Donanma’sını yöneten Churchill de Çanakkale’ye gönderilen gemilerin İngiliz filosunun ‘‘artıkları’’ olduğunu söylemişti. Asıl önemli gemiler ile onları koruyan kruvazörler, harekâtın dışında bırakılmıştı (‘‘Un important discours de M. Winston Churchill’’, (1915, 7 Haziran), *L’Intransigeant*, s.1).

Churchill’in iddia gibi muharebede çok kıymetli zırhlılar kullanılmamış olsa bile, o dönemde dünyada benzeri olmayan İngiliz donanmasının ateş gücü biliniyordu. Bu güç, Çanakkale’de sonuna kadar kullanılmıştı. İtilâf donanması, 18 Mart’ta yaklaşık yedi saat süren şiddetli ateş muharebesi sırasında, Türk mevzilerine tonlarca mermi yağdırmıştı. Yalnız İngiliz gemilerinden, toplamda 3.344 mermi atılmıştı. (Görgülü, 1993, s. 57)

Muavenet-i Milliyye adlı muhrip, Morto Koyu’nda Goliath adlı İngiliz zırhlısını torpilleyip batırdığı zaman da Churchill, benzer cümleler söylemişti:

‘‘Çanakkale’de Fransızları korumakla görevli bu gemideki 22 subay, toplamda 160 kişi kurtarılmıştır. İngiliz donanmasında bu kruvazörden beş adet daha vardır. Bu tür gemiler, Süveyş Kanalı için üretildiklerinden koruyucu silahları yoktur. Hatta o derece yavaşlardır ki bunlara kruvazör bile denemez!’’ (‘‘Un cuirassé anglais est coulé dans les Dardanelles’’, (1915, 14 Mayıs), *Le Matin*, s.1)

Birleşik Krallık, II. Dünya Savaşı’na kadar Avrupa’nın ve dünyanın başat gücü olmuştur. Önemli siyaset adamlarından biri olan Churchill, bu sözleri ummadığı bir sonuç karşısında, ülkesinin saygınlığını korumak için sarfetmiş olmalıdır. Çanakkale Boğazı’nı rahatça geçip İstanbul’u ele geçirmek için planlanan bu harekâtın başarısızlığını kamuoyuna açıklamak, pek kolay değildi.

18 Mart’tan sonra yayımlanan Fransız gazetelerinde, Türklerin özgüvenlerinin yerine geldiği ve Padişah V. Mehmet Reşat’ın (1909-1918) başkenti terk etmeyeceğinden bahsediliyordu. Oysa Çanakkale ve İstanbul

Boğazi'na olası bir saldırı durumunda, memurların da Eskişehir'e doğru çekilecekleri ileri sürülmüştü ("L'Etat d'esprit en Turquie", (1915, 10 Nisan), *Le Siècle*, s.1). Gazeteler, gelişmelerin Avrupa kamuoyu tarafından takip edilebilmesi için, Çanakkale haritasının satışa çıkarıldığını duyuruyorlardı (*Le Petit Journal*, 1915, 23 Mayıs), s. 99).

Fransız basınında Türk-Alman İlişkileri

Fransız gazetelerdeki haberlerin büyük bir bölümü, İtilâf Devletleri'nin kara ve denizdeki ortak düşmanları, Almanya hakkında idi. Ülkenin girdiği ekonomik kriz, bunun gıda, finans ve sanayi sektöründeki yansımaları, basında ayrıntılı olarak ele alınıyordu ((1914, 15 Aralık), *Bulletin des Français résident a l'étranger*, s.1) Alman silah endüstrisinin önde gelen firması Krupp'un Essen şehrindeki fabrikasındaki greve, geniş yer verilmişti. 100 binden fazla kişinin katıldığı bu grevde işçiler, hiç durmadan ve güçlerinin üzerinde bir çalışma temposunu kaldıramayacaklarını, mevcut şartlar altında çalışmaktansa ölümü tercih edeceklerini açıklamışlardı (Le Mouvement gréviste aux usines Krupp", (1915, 21 Temmuz), *La Presse*, s. 1). Alman Wagner firmasının Yafa şehrinde bulunan imalât merkezi de bir Fransız kruvazörü tarafından atılan toplarla harap etmişti. Bu atölyelerde silah, mühimmat ve Süveyş Kanalı'nda kullanılmak için gemi üretiliyordu. Sivil yerleşim yerlerinin bu saldırıdan hiçbir zarar görmediği, özellikle belirtilmişti ("Front Turc", (1915, 15 Ağustos), s.1).

Alman Hükümeti, İstanbul'un olası işgâline karşı bazı önlemler almıştı. Bunlardan birisi, şehirdeki Alman vatandaşlarının güvenli bölgelere gönderilmesi idi. Çanakkale'den gelen tehlike üzerine, Türkiye'de görev yapan Alman ve Avusturya sefirleri, aileleri ve diğer resmi görevliler, Bulgaristan'ın Plovdiv (Filibe) şehrine nakledilmişlerdi ("Sofia 11 Mars: La panique à Constantinople est indescriptible", (1915, 13 Mart), *La Presse*, s. 1). 18 Mart 1915 tarihinden sonra, Türkiye'nin hizmetindeki on beş Alman havacının da İstanbul'u terk ettiği duyulmuştu. Deutsche Bank ve Bankverein'in İstanbul şubelerindeki 62 milyonu bulan altın rezervleri de çekilerek merkeze gönderilmişti ("Les aviateurs Allemands s'en vont", (1915, 24 Mart), *L'Intransigeant*, s. 1) Bir başka gazete, Alman bankalarının İstanbul'dan Berlin'e 32 kasa altın transfer ettiğini yazıyordu ("Entre Turcs et Allemands", (1915, 16 Mart), *Le Gaulois*, s. 1).

Fransız gazetelerinde Almanya ile Türkiye'nin arasının iyi olmadığına dikkat çekiliyordu. Alman askerlerinin İstanbul'da can güvenliğinin olmadığı duyulmuştu. Örneğin Pera (Beyoğlu)'da, Türk ve Alman askerleri kavga etmişlerdi. Bu kavgada dört Alman ve bir Türk ölmüş, iki taraftan yirmiden fazla kişi yaralanmıştı. Boğaziçi'nde de 21 Marttan beri kırk yedi kişi öldürülmüştü. Bunların çoğunluğu Alman ve Avusturyalı idi ("Entre Turcs et Allemands", (1915, 3 Nisan), *Le Gaulois*, s. 1). Şeyhülislâma,

camiiilerde Türk-Alman dostluğunu artıracak, onlara karşı tepkiyi azaltacak vaazların verilmesi emredilmişti. Buna rağmen vaaz sırasında “*Almanlar yüzünden savaşı kaybediyoruz*” diye bağırarlara rastlanıyordu (“En Turquie-L’irritation à Contantinople”, (1915, 4 Nisan), *Le Gaulois*, s.1).

Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki askeri işbirliği kapsamında, asker ve techizat yardımı geliyordu. *Ruskoe Slova* gazetesinden alınan bir habere göre General Liman von Sanders, Çanakkale’ye topçu subayları isteyince Romanya ve Bulgaristan üzerinden 85 Alman subayı gönderilmişti. Ayrıca Almanya’dan üç uçak gelmişti. Ne var ki Yeşilköy’de çıkan ani bir yangında bu uçaklar ziyan olmuşlardı (“Renforts Allemands en Turquie”, (1915, 27 Nisan), *Le Matin*, s. 1). Ekim 1914’ten 1915 yılının 15 Temmuz’una kadar, İstanbul’a gelen Alman asker, subay ve mekanisyen sayısının 14.850 civarında olduğu tahmin ediliyordu (“La guerre avec la Turquie-Le bombardement des côtes, les soldats Allemands en Turquie”, (1915, 19 Ağustos), *Le Gaulois*, s. 1).

Bu arada Barbaros Hayreddin isimli kruvazörün, bir İngiliz denizaltısı tarafından batırıldığı duyulmuştu. Daha önce Mesudiye adlı gemi de bir denizaltının hedefi olmuştu. Artık Türk filosunda Turgut Reis isimli tek bir kruvazör kalmıştı. Bu da Barbaros Hayreddin gemi gibi Almanya’dan satın alınmıştı (“L’Attaque des Dardanelles”, (1915, 11 Ağustos), *Le Temps*, s. 1).

Çanakkale Kara Savaşları:

Mısır’dan yola çıkan İngiliz askeri güçleri, 1910’dan beri Akdeniz’deki Britanya kuvvetlerinin başında olan General Sir Ian Hamilton’un emrindeydi (“L’Attaque des Dardanelles”, (1915, 27 Nisan), *L’Humanité*, s. 1).

25 Nisan’daki çıkarma için yapılan nihaî plana göre, Gelibolu Yarımadası’nın güneyine, Fransızlarla takviye edilecek olan Britanya 29. Tümeni, indirilecekti. Avusturalya ve Yeni Zelanda Kolordusu ise Kabatepe’nin kuzeyine çıkartılacaktı (Aspinall-Oglander, 2005, s. 149).

General Hamilton’ın kumutasındaki İngiliz-Fransız birlikleri, Saros Körfezi civarındaki birçok noktada karaya çıkmaya başladılar. Bu esnada gemiler onları korumuş ve tekrarlanan atışlarla tabyalara zarar vermişlerdi. Eş zamanlı olarak Rus gemileri, İstanbul Boğazı’ndaki mevzilere uzaktan bomba atmışlardı (“L’Attaque des Dardanelles a recommencé”, (1915, 27 Nisan), *Le Matin*, s. 1). Bulgaristan’ın Sofya şehrinden gelen haberlere göre Rus filosu, Karadeniz’den Karaburun’u bombalamıştı. Gazeteler bu bölgede Türk tarafınca alınmış önlemleri de şöyle açıklıyordu: Çatalca’da karaya çıkışı engellemek için denize dikenli tel gerilmişti. Fil Burnu, Rumelikavağı ve Büyük Liman arasına da telefon hattı kurulmuştu (“Bombardement de Karaburun”, (1915, 18 Nisan), *Le Siècle*, s. 1).

Gelibolu'da ise hendekler açılıp tuzaklar kurulmuş, içlerine metal parçalar yerleştirilmişti. İngiliz askerleri, Gelibolu'nun içlerine yönelirken General d'Amade'in komutasındaki Fransız güçleri, Kumkale'ye yani Anadolu topraklarına yerleşiyordu. Nisan sonunda bölgede 50 bin kadar Türk askerinin bulunduğu ve Alman komutanların emriyle yeni kuvvetlerin Marmara kıyılarına yerleştirileceği ileri sürülüyordu ("L'Attaque des Détroits, L'installation des troupes débarquées", (1915, 30 Nisan), *Le Figaro*, s. 1).

25 Nisan sabahı, Türk direnişine rağmen belirlenen altı noktanın beşine asker çıkaran İtilâf kuvvetleri, denize gerilmiş dikenli tel örgüler ile karşılaşmışlardı. Bazı yerlerde bunların genişlikleri elli metreyi buluyordu ("Le Débarquement", (1915, 2 Mayıs), *La Presse*, s.1)

Britanya askeri birlikleri, Tekke, Helles¹ ve Morto Koylarına ayak basarken, Fransızlar Anadolu kıyılarına yönlendirildiler. Avusturalya ve Yeni Zelandalılar, Seddülbahir'in içlerine ve Kabatepe'nin kuzeyine çıkartıldılar. ("L'Attaque des Détroits", (1915, 2 Mayıs), *Le Temps*, s.1). Fransız piyade ve topçu birlikleri, Kumkale'de görevlendirilmişlerdi ("L'Attaque des Dardanelles", (1915, 27 Nisan), *L'Humanité*, s. 1). 26 Nisan'daki muharabelerde iki taraftan çok sayıda kayıp verildi. Fransızlardan 776 kişi ölürken Türk tarafından 1735 asker hayatını kaybetmişti (Diriker, 2023, s. 33).

Fransız güçlerine General d'Amade, komuta ediyordu ("La Guerre en Orient", (1915, 28 Nisan), *Le Matin*, s.1). Fakat d'Amade, İngilizler ile harekât planı konusunda anlaşamayınca, Nisan'da görevi General Gouraud'ya devretmişti (Julie d'Andurin, 2010, s. 46-46). Mayıs ayında, Fransızların Truva düzlüklerine doğru ilerlemekte olduklarından bahsediliyordu ("Aux Dardanelles", (1915, 3 Mayıs), *La Presse*, s.1). 8 Mayıs günü, İngilizlerin Alçı Tepe Köyü'nü ele geçirmek için üç gündür taarruz ettikleri haberi alınmıştı. Fransız güçleri ise daha sonra Kerevizdere mevkiinde konuşlanmışlardı. Ne var ki bu güçlü engeli aşmaları mümkün olmamıştı (Pugsley, 2011, s. 327-328).

Kara harekâtından önce havacılar da Çanakkale ve Marmara Denizi'ndeki Türk mevzilerini gözetlemişlerdi ("L'Opération des Dardanelles", (1915, 16 Mayıs) *Le Gaulois*, s. 2).

Atina, harekâttan birkaç gün sonra Gelibolu'nun ele geçirildiği haberini vermişti. *L'Echo d'Alger* gazetesi, 40 bin kişinin yaşadığı bu yarımada'yı Trakya'daki Khersones² (Herson) olarak tanıtıyordu. Gelibolu Yarımadası'nın Marmara Denizi'nin girişini kontrol ettiğini belirtiyordu ("Attaque des Détroits", (1915, 1 Mayıs), *L'Echo d'Alger*, s.1). Herson, Dinyeper Nehri kıyısında ve denize döküldüğü bölgede alır. Şehrin doğal limanlarının,

1 Seddülbahir bölgesine, Gelibolu Yarımadasının uç kısmına Avrupalıların verdiği isim. Hellespoint.

2 Kırım yarımadasında, Sivastopol yakınlarındaki Antik Yunan şehri.

özellikle de stratejik konumunun Karadeniz ve Rusya için ne kadar değerli olduğu ortadadır. Çanakkale Boğazı ve Gelibolu Yarımadası da Batılılar için böyle bir öneme, belki de daha fazlasına sahipti.

Le Petit Journal gazetesi, Çanakkale'deki bir semtin top atışlarından sonraki fotoğrafını yayımlanmıştı. Resmin altında, yıkıntılara neden olan bombanın Queen Elisabeth'ten atıldığı belirtiliyordu (*Le Petit Journal*, (1915, 16 Mayıs), s.1). Çanakkale Boğazı ve Gelibolu Yarımadası gibi dar bir bölgede yaşanan savaşlarda, binlerce insan acı çekmiş, tabiat da zarar görmüştür. Örneğin, Türk tarafının Gelibolu'daki ana ikmal noktası olan Akbaş'a yapılan hava saldırılarında üç topçu ile bir düzineye yakın sayıda insanın yaralandığı öğrenilmektedir. Saldırıda kullanılan dokuz deniz uçağı, askeri konvoyun yanı sıra çok sayıda hayvana da zarar vermiştir ("La Guerre avac la Turquie", (1915, 10 Haziran), *Le Gaulois*).

Kerevizdere Muharebeleri'nden önce Fransız karargâhlarının bulunduğu bölgede arkeolojik araştırmalar dahi yapılmıştır. Mayıs ayında Albay Nieger başkanlığında Elaious Antik Kenti'ni arama etkinliklerinde küçük eserlere rastlanınca, sonraki aylarda, Fransa'dan uzmanlar getirtilmiştir. Fransız birliklerinin sorumluluk sahasındaki kazı çalışmalarında birçok lâhit, arkeolojik kalıntı ve heykel gibi eserler bulunmuştur. Bu eserler, Albay Girodon, Albay Thomassin ve Albay Piépape'ten oluşan bir heyetle Fransa'ya nakledilmiştir (Akarcalı A. A. C.- Kaya B., 2020, 182).

Kerevizdere'de yaşanan savaşlar, Fransızlara göre birkaç safhadan oluşur. 21-22 Haziran 1915 tarihinde gerçekleşen "Birinci Kerevizdere" ya da "83 Rakımlı Tepe Muharebesi", Fransız kaynaklarında "Üçüncü Kerevizdere Muharebesi" olarak adlandırılır. Fransızlar karadan top atışı yaparken uçaklardan da bomba atılmıştır. İkinci Kerevizdere ise 12-13 Temmuz 1915 tarihinde gerçekleşmiştir. Fransız kaynakları, bu muharebeyi "Beşinci Kerevizdere Muharebesi", İngiliz kaynakları ise "Kanlıdere Harekâtı" ya da "Alçıtepe Harekâtı", olarak adlandırırlar.

13 Temmuz'da savaş sonlandığında Türk birlikleri, İngiliz ve Fransız taarruz kollarının ele geçirdiği hattın sadece yüz metre kadar gerisinde bulunuyorlardı. İstinat siperleri ve irtibat hendeklerine tutunmuşlar, bu hattan geriye gitmemişlerdi. İngiliz ve Fransız kuvvetleri, planlanan hedefe ulaşamamış, belli bir miktar ilerleyebilmişlerdi. İkinci Kerevizdere Muharebesi'nde, 7.700 İngiliz ve 4.600 Fransız askeri olmak üzere toplamda 12.300 kişi hayatını kaybetmişti. Türk zayıyatı da 9.462 kişi olup hayli yüksekti. (Akarcalı A. A. C.- Kaya B., 2020, 186).

15 Ağustos 1915 tarihli *L'Action Française* gazetesi, 6-7 Ağustos'ta Kerevizdere'de ilerlediklerini fakat savaşın bu tarihten itibaren top atışlarıyla devam ettiğini yazıyordu (1915, 15 Ağustos), *L'Action Française*, s. 1).

İtilâf güçlerine ait uçaklar, bu süreçte Çanakkale'yi bombalanmışlardı. Ezine de zarar gören yerleşim yerlerinden biri idi ("La guerre avec la Turquie-Le bombardement des côtes, les soldats Allemands en Turquie", (1915, 9 Ağustos), *Le Gaulois*, s. 1). Şehir, bu savaştan fazlasıyla zarar gördü. Sadece tahkimatın bulunduğu kısımlar değil, ormanlar da yandı. *Le Temps* gazetesinin haberine göre İngilizler, Saros Körfezi'ne bir Yunan lejyonu çıkartmışlardı. Bunlar, 27 Temmuz'da mücadeleye katılarak Türklere kayıplar verdirmişler, orman yangını çıkartmışlar ve gemiye binerek ayrılmışlardı. Birleşik kuvvetlerin yanında savaşa katılan gönüllüler hakkındaki haberler, Yunanistan'da büyük sevinç yaratmıştı ("Les volontaires Helléniques à Gallipoli", (1915, 15 Ağustos), *La Presse*, s. 1; "L'Attaque des Détroits", (1915, 15 Ağustos), *Le Temps*, s.1). Yunan gönüllü müfrezelerinden bazıları da Çanakkale'ye İngiltere'nin elindeki Malta Adası'ndan sevk edilmişti (Albayrak, M.; Çakıcı, M., Uzundağ, R. (Ed.), (2005), 2005, s. 58).

Çanakkale'de yaşayan sivil halk ise savaşın başlamasından önce başka bölgelere nakledilmişti. Yoğun saldırılara sahne olan bu şehir, ancak Cumhuriyet'in kurulmasından sonra canlanmaya başlamıştır.

Fransızlar, 3 ve 4 Ağustos günlerinde bir savaş gemisi, iki kruvazör, bir uçak gemisi, torpil ve mayın tarama gemilerinin eşliğinde, Sığacık³ ve Kuşadası (Scala Nuova) yakınlarında gösteri yapmışlardı. Sığacık'ı bombalamış, gümrük ve surların bir bölümünü yakmışlardı. Ayrıca Türk gemilerinin iâşe ve silahlarının karşılandığı bir köye de bomba atılmıştı ("Des nevires Français bombardent les villes de L'Anatolie", (1915, 7 Ağustos), *Le Temps*, s.1). İngiliz uçakları da Sığacık'taki telefon merkezi ile evleri tahrip etmişlerdi ("Attaque des Détroits", (1915, 17 Ağustos), *Le Temps*, s.1). Sakız Adası'ndan alınan bir rapora göre, Çanakkale ile uğraşırken İzmir'i unutmayan Batılı güçler, uçaktan atılan bombalarla İzmir'deki petrol depolarını yakmışlardı ("Aux Dardanelles", (1915, 16 Temmuz), *La Presse*, s.1).

Rusya'nın tahıl ithalatı da bu savaştan etkilenmişti. Tükettiği buğdayın büyük bölümünü buradan karşılayan Yunanistan'da gıda sorunu başlayınca, âcilen teslim alınmak üzere ABD'ye 40 bin tonluk buğday siparişi verilmişti. Savaş nedeniyle artan nakliye ve sigorta giderleri yüzünden pahalıya gelen buğday, Yunanistan'da ekmek fiyatlarının artmasına neden olmuştu. ("Dépêches Télégraphiques", (1915, 16 Mayıs), *Le Temps*, s.1).

Savaş Kayıpları

Yabancı basında, İngiliz, Fransız ve sömürge askerlerinin başarıları övülüyor ve kahramanlıkları ortaya çıkartılıyordu. İtilâf Devletleri askerleri tarafından öldürülen veya esir alınanların sayısı kamuoyu ile paylaşılıyordu. Savaş sırasında yaşamını kaybeden Türk subay ve erlerinin yanı sıra Alman

3 İzmir'e 30 km. mesafede, bugünkü Seferihisar civarında liman köyü.

subaylarının da öldüğü, özellikle belirtiliyordu (“Entre Turcs et Allemands”, (1915, 16 Mart), *Le Gaulois*, s.1). Ne var ki olaylara tanık olanlar, İngiliz ve Fransız kayıplarının da çok yüksek olduğunu söylüyorlardı (“L’Attaque des D troits”, (1915, 1 Mayıs), *Le Temps*, s.1).

 anakkale’deki Fransız birliklerini yöneten Komutan General Gouraud’nun görevi, uzun s rmemi ti. Seddülbahir civarında ağır yaralanarak cepheyi terketmek zorunda kalmıştı. Fransa’ya dönerken gemide ameliyat edilse de sağı kolunu kaybetmişti (“La premi re sortie du G n ral Gouraud”, (1915, 19 Ağıustos), *Le Matin*, s.1). Onun yerine General Bailloud, vek let etmeye ba lamı tı (de Malgane, (1915, 10 Ağıustos), *Le Figaro*, s. 1). Bakanlar Kurulu, Doğı Orduları Komutanı olarak General Sarraill’ı atamı tı (“Aux Dardanelles”, (1915, 7 Ağıustos), *Le Temps*, s.1). İngiliz General Hunter-Weston da hastalanıp cepheyi terk etmişti. (“D part d’un g n ral Anglais”, (1915, 8 Ağıustos), *Le Gaulois*, s. 1).

L’Echo d’Alger gazetesinde, Fransız ve İngilizlerin kara savaşlarında ele geçirdikleri Türk ve Alman esirlerini, Limni ve Bozcaada’ya g t rd klerinden bahsediliyordu. *La Presse* gazetesine göre, Alman subaylar savaştan ka anlara ölüm cezası vereceklerini a ıklamı lardı. Böylece okurda Türklerin savaştan kaçtıkları algısı yaratılmak isteniyordu. Buna karşılık gazete, Afrika’daki sömürgelerden getirilen Senegalli askerlerin büyük cesaret gösterdiklerini yazıyordu (“Aux Dardanelles”, (1915, 3 Mayıs), *La Presse*, s.1). Oysa ki Kumkale’de bulunan bazı Fransız kıtalarındaki Müslüman askerlerden Türk tarafına geçenler olmuştu (Albayrak. M;  akıcı, M., Uzundağı, R. (Ed.), (2005), (2005), s. 87).

Türk tarafına gelince, 1914 yılının sonundan ba layarak 1916 yılının ba larına kadar süren Çanakkale Savaşları’na sadece asker değı,  ğrenci ve sporcular da dahil olmak üzere onbinlerce genç, gönüllü olarak katılmıştı. Bunların tamamı Trakya ve Anadolu topraklarında yaşayan kişiler de değıldi.  anakkale’de, özellikle Gelibolu Yarımadası’nda, Balkanlardan Kırım’a, Ortadoğı’ndan Kafkasya’ya kadar uzanan geniş bir coğrafyanın insanları  arpı mı lardır.  ehitliklerdeki mezar ta ları, bunu gözler önüne sermektedir.

Aslen Kayserili olan ve Çanakkale Savaşları’na katılan bir asker, h atıralarında 2 Temmuz 1915 günü, Seddülbahir’in sol cenahındaki mevzilere yerle tiklerini anlatır. Tabur kararg hları Soğanlıdere tarafındadır. Bu cephede yer alan düşmanın çoğunlukla Fransız askeri olduunu s yer ( z k , 1992, s. 3). 6 Ağıustos’ta ba layan Anafartalar Muharebeleri’nden sonra, Fransız gazetelerinde Çanakkale’ye dair haberlerin azaldığı görülmektedir. *L’Action Française* gazetesi, 7 Ağıustos’ta “Türklerin hatlarımızı yarmak için yaptıkları hamleler başarısız oldu” diye yazıyordu. Kendileri k  k ilerlemeler kaydetmi ler, bu tarihten itibaren muharebe, topçu atı ına d n lm  t  (“Aux Dardanelles”, (1915, 15 Ağıustos), *L’Action Française*, s. 1).

La Presse gazetesinin 13 Ağustos nüshasında hiçbir haber yer almazken, 14 Ağustos'ta Çanakkale'de bir grubun ilerlemekte olduğundan bahsediliyordu. Gelibolu Yarımadası'nın batısında bulunan Britanya taburu ise güçlü Türk taarruzu karşısında geri çekilmişti. Üç Türk uçağı da havadan İngiliz mevzilerini izlemişti ("Les Progrès des Alliés aux Dardanelles", (1915, 15 Ağustos), *La Presse*, s. 1). Anadolu kıyısındaki bataryalardan atılan beş adet top da, Fransız kruvazörü Saint Louis tarafından imha edilmişti ("L'Attaque des Détroits", (1915, 13 Ağustos), *Le Temps*, s. 1).

Bütün bunlara karşılık 25 Nisan 1915'te Arıburnu'na çıkan düşmanlarla yapılan savaşlarda ele geçirilen 700 İngiliz mitralyözünü ile 300 Fransız kanonunun, savaştan sonra İstanbul'daki Askeri Müzede sergileneceği haberi, Fransa'da oldukça "garip" karşılanmış, "anlaşılmaz" bulunmuştu ("L'Histoire à la turque", (1915, 3 Haziran), *L'Intransigeant*, s. 1).

Aralık başında, Helles Burnu'nda bulunan toplar hâric, Fransız birliklerinin geri çekilmesi emri, verildi. Fransız askerleri tarafından tutulmakta olan hattın bir kısmı, 12 Aralık'tan beri İngiliz Royal Naval Tümeni'nin denetiminde idi. 8. Kolordu 86. Tugay ile desteklendiği için, Gelibolu Yarımadası'ndaki askerleri korumakla görevli Fransızların sayısı, 21 Aralık'ta 3 bin kişiye indirildi (Sayılır, B. (Ed.), 2003, s. 177-178).

İngiliz ve Fransızlar, 20 Aralık 1915'te Gelibolu'yu tümüyle boşaltmaya giriştiler. Bu geri çekilme, 8 Ocak 1916'ya kadar sürdü. Bu sürecin kayıp vermeden tamamlanması, Fransız Hükümeti'nce büyük bir askeri "başarı" olarak gösterildi. Böylece Çanakkale seferindeki genel başarısızlık, Fransız kamuoyundan gizlenmeye çalışıldı (Akyüz, 1993, s. 123).

Fransa, Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesine toplam, 79 bin ⁴ ilâ 80 bin asker ve denizci gönderdiğini ifade etmektedir. Doğu'da görevlendirilen bu askerler, Fransızların dışında Cezayir, Senegal ve diğer sömürgelerden gelen gençlerden oluşuyordu. Gelibolu'da, sekiz ay süren çarpışmalarda 10 bin Fransızın ve sömürge askerinin öldüğü açıklanmaktadır. ⁵

Bruno Cabanes, Çanakkale'yi bir felâket olarak görür ve buradaki Fransız kayıplarının 23 bin civarında olduğunu söyler. Savaşta iki ülkeden 46 bin ölü ve 86 bin yaralı olduğunu ileri sürer. Tifo, dizanteri gibi bulaşıcı hastalıklar; yaralıların gereken tedavinin yapılamaması; olumsuz sağlık koşulları nedeniyle toplamda, 258 bin kişinin öldüğünden söz eder.⁶ Fransız Harbiye Bakanlığı ise kayıp subay ve asker sayısını toplamda şöyle vermektedir: Kara harekâtında İngiliz kuvvetlerinden 60-65 bin; Fransız Kolordusu veya Doğu

4 <http://www.ambafrance-uk.org/French-Embassy-honours-Gallipoli> Erişim Tarihi: 01.11. 2015

5 <http://www.consulfrance-istanbul.org/100eme-anniversaire-de-la-bataille> Erişim Tarihi: 15.10. 2015

6 <https://www.lhistoire.fr/dardanelles-le-traumatisme>

Seferi Kolordusu olarak adlandırılan Fransız kuvvetlerinden yaklaşık 17.000 kişi (Akarcalı A. A. C.- Kaya B., 2020, 174).

Bugün Morto Koyu'nun kuzeyinde, Tombahçe sırtlarında bulunan Fransız mezarlığı, kimlikleri tespit edilebilen 120 subay ile 2 240 erbaş ve er için yapılmıştır. Bunların mezar taşlarında "Fransa için öldüler" yazılmıştır. Ayrıca, kimlikleri belirlenemeyen 12 022 asker, beş adet toplu mezarlığa gömülüdür. Kurmay Albay Gürtekin Özdemir, Fransızların bu savaşta 47 bin civarında kayıp verdiklerini ileri sürmektedir (Özdemir, 2011, s. 69).

İngiliz ve Fransızlar, Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında da Gelibolu'ya asker çıkarmışlardı. Bu, Rusların Tuna'dan Marmara kıyılarına inmelerine karşı alınmış bir önlemdi. Fransızlar, 13 Mart 1854'ten başlayarak 20 Mayıs'a kadar 53 bin kadar kişiyi karaya çıkarmışlardı. Fakat Rusların Tuna'nın gerisine çekilmeleriyle beklenen gerçekleşmemiş, 1956'da imzalanan Paris Antlaşması ile savaş sona ermişti. Kırım Savaşı'nda ölen hasta veya yaralı askerlere ait mezarlık ise Gelibolu İlçesi yakınlarında bulunmaktadır (Kurtoglu, 1938, s. 70).

1915 yılındaki Çanakkale Deniz ve Kara Savaşları, İngilizlerin Seddülbahir'i terk ettikleri son gün olan, 9 Ocak 1916 tarihine kadar devam etmiştir. Kara Savaşlarının süresi, 25 Nisan 1915 ile 9 Ocak 1916 arasındaki 259 gündür. Türk tarafının Çanakkale Kara ve Deniz Savaşlarında yitirdiği subay ve er şehit sayısı, 57.263'tür. Toplam zayıat ise 210.000-218.000 civarındadır (Mütercimler, 2005, s. 72-73).

Sonuç

Dünyadaki en önemli su yollarından olan Çanakkale ve İstanbul Boğazları, geçmişte Osmanlı Devleti'ne, bugün ise Türkiye Cumhuriyeti'ne aittir. Tarihte Boğazlar, Asya ile Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan yolların kavuşma noktası olduğu için ordular, göçmenler ve tüccarlar tarafından kullanılmıştır. İki Boğaz, Avrupa ve Asya kıtalarını birleştirirken, Karadeniz ve Akdeniz'i de birbirine bağlamaktadır.

1774 tarihinde imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Karadeniz ve Boğazlar, ilk kez Rus gemilerine açılmıştır. 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması ise Rusya'nın Osmanlı'ya yardıma gelen savaş gemilerinin Boğazdan çıkartılmasını sağladı. Bu süreç İngiltere'nin itirazı ve 1841 Londra Boğazlar Antlaşması ile noktalandı. Özetle bu konu, Büyük Britanya ve Çarlık Rusya İmparatorlukları arasında sürekli çekişme konusu oldu.

Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlayan Birinci Dünya Savaşı'nda, sadece Boğazların savunmasında yüzbinlerce genç, dünyanın en donanımlı ordu ve donanmalarına karşı mücadele etti. Fransa, Çanakkale Harekâtı'nda

İngiltere'yi destekledi. Dönemin modern teknolojisine sahip bu iki ülke, her şeye rağmen Çanakkale Boğazı'nı aşamadı.

Gene de Birinci Dünya Savaşı'nın gâlip devletleri, İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Marmara Denizi'nin denetimini, yeni kurulan Türkiye'ye değil de kendi gözetimlerindeki Uluslararası Boğazlar Komisyonu'na bıraktılar. Lozan (Lausanne) Antlaşması (24 Temmuz 1923) ile özellikle savaş gemilerinin denetimi, söz konusu komisyona devredilirken, Boğazlar ve çevresi askersizleştirildi.

Ancak ülke güvenliğinin tehdit altında olduğu İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) öncesinde, Montrö (Montreux) Boğazlar Sözleşmesi'nin (20 Temmuz 1936) imzalanması ile Boğazların denetimi, Türkiye tarafından üstlenildi. Çanakkale ve İstanbul Boğazları asker ve silahla güçlendirildi.

Kaynakça

I.Süreli Yayınlar

1.L'Action Française:

“Aux Dardanelles”, (15. 08. 1915). *L'Action Française*, (no. 227), s. 1.

2. Bulletin des français résidant à l'étranger:

“La guerre avec la Turquie”, (15.11. 1914). *Bulletin des Français résident a l'étranger* (no: 2), s. 1.

Bulletin des Français résident a l'étranger, (15.12.1914). (no: 4), s. 1.

3.L'Echo d'Alger:

“Attaque des Détroits”, (01.05.1915). *L'Echo d'Alger*, (no: 1142), s. 1.

3.Le Figaro:

Le Figaro, (21.03.1915). (no: 80), s. 1.

“L'Attaque des Détroits, L'installation des troupes débarquées”, (30. 04. 1915). *Le Figaro*.

de Malgane, R., “Devant Achi-Baba”, (10.08.1915). *Le Figaro*, (no: 222), s. 1.

4.Le Gaulois:

“Entre Turcs et Allemands”, (16.03.1915). *Le Gaulois*, (no: 13667), s. 1.

Vice Amiral Besson, “Dans les Dardanelles”, (21.03. 1915). *Le Gaulois*, (no: 13733), s. 1.

“Entre Turcs et Allemands”, (16.03. 1915). *Le Gaulois*, (no: 13667), s. 1.

“Entre Turcs et Allemands”, (03.04.1915). *Le Gaulois*, (no: 13685), s. 1.

“En Turquie- L'irritation à Contantinople”, (04.04.1915). *Le Gaulois*, (no: 13686), s. 1.

“L'Opération des Dardanelles”, (16.05.1915). *Le Gaulois*, (no: 13667), s. 2.

“La Guerre avec la Turquie”, (10. 06. 1915), *Le Gaulois*, (no: 13753), s. 1.

“Départ d'un général Anglais”, (08.08.1915). *Le Gaulois*, (no: 13812), s. 1.

“La guerre avec la Turquie-Le bombardement des côtes, les soldats Allemands en Turquie”, (09.08.1915). *Le Gaulois*, (no: 13 813), s. 1.

5.L'Humanité:

“Le Bombardement de Dardanelles”, (21.03.1915). *L'Humanité*, (no: 3990), s. 3.

“L'Attaque des Dardanelles”, (27.04.1915). *L'Humanité*, (no: 4027), s. 1.

6.L'Intransigeant:

“Les aviateurs Allemands s'en vont”, (24.03.1915). *L'Intransigeant*, (no: 12670), s. 1.

“Aux Dardanelles”, (24.03.1915). *L’Intransigeant*, (no: 12670), s. 1.

“L’Histoire à la turque”, (03.06.1915.). *L’Intransigeant*, (no: 12741), s. 1.

“Un important discours de M. Winston Churchill”, (07.06.1915). *L’Intransigeant*, (no: 12745), s. 1.

7. *Le Matin*:

“Renforts Allemands en Turquie”, (27.04.1915). *Le Matin*, (no: 11382), s. 1.

“Un cuirassé anglais est coulé dans les Dardanelles”, (14.05. 1915). *Le Matin*, (no: 11399), s. 1.

“L’Attaque des Dardanelles a recommencé”, (27.04.1915). *Le Matin*, (no: 11382), s. 1.

La Guerre en Orient”, (28.04.1915). *Le Matin*, (no: 11383), s. 1.

“La première sortie du Général Gouraud”, (19.08.1915). *Le Matin*, (no: 11496), s. 1.

8. *Le Petit Journal*:

L’Attaque générale des Dardanelles”, (20.03.1915). *Le Petit Journal*, (no: 19076), s. 1.

Le Petit Journal, (16.05. 1915). (no: 1273), s. 1.

Le Petit Journal, 23. 05. 1915, (no: 1274), s. 1.

9. *La Presse*:

“Sofia 11 Mars: La panique à Constantinople est indescriptible”, (13.03.1915). *La Presse*, (no: 8247), s. 1.

“Vers Constantinople”, (15.03. 1915). *La Presse*, (no: 8249), s. 1.

“Le croiseur Russe Askold rejoint la flotte”, (19.03.1915). *La Presse*, (no: 8254), s. 1.

“Le Débarquement”, (02.05.1915) *La Presse*, (no: 8296), s. 1.

“Aux Dardanelles”, (03.05.1915). *La Presse*, (no: 8297), s. 1.

“Aux Dardanelles”, (16.07.1915). *La Presse*, (no: 8374), s. 1.

“Le Mouvement gréviste aux usines Krupp”, (21.07.1915). *La Presse*, (no: 8376), s. 1.

“Les Progrès des Alliés aux Dardanelles”, (15.08.1915). *La Presse*, (no: 8415), s. 1.

“Les volontaires Helléniques à Gallipoli”, (15.08.1915). *La Presse*, (no: 8415), s. 1.

10. *Le Siècle*:

“L’Etat d’esprit en Turquie”, (10.04.1915). *Le Siècle*, (no: 1291), s. 1.

“Bombardement de Karaburun”, (18.04.1915). *Le Siècle*, (no: 1299), s. 1.

11. *Le Temps*:

“Le bombardement des Dardanelles et de Smyrne”, (19.03.1915). *Le Temps*, (no: 19 613), s. 1.

“L’Attaque des Détroits”, (01.05.1915). *Le Temps*, (no: 19656), s. 1.

“L’Attaque des Détroits”, (02.05.1915). *Le Temps*, (no: 19657), s. 1.

“Dépêches Télégraphiques”, (16.05.1915). *Le Temps*, (no: 19763), s. 1.

“Des nevires Français bombardent les villes de L’Anatolie”, (07.08.1915). *Le Temps*, (no: 19754), s. 1.

“Aux Dardanelles”, (07.08.1915). *Le Temps*, (no: 19754), s. 1.

“L’Attaque des Dardanelles”, (11.08.1915). *Le Temps*, (no: 19758), s. 1.

“L’Attaque des Détroits”, (13.08.1915). *Le Temps*, (no:19760), s. 1.

“Front Turc”, (15.08.1915). *Le Temps*, (no: 19762), s. 1.

“L’Attaque des Détroits”, (15.08.1915). *Le Temps*, (no: 19762), s. 1.

“Attaque des Détroits”, (17.08.1915). *Le Temps*, (no: 18764), s. 1.

II.Kitaplar Makaleler

Akarcalı A.A.C.- Kaya B., (2020), “Türk ve Fransız Belgeleri Işığında Kerevizdere Muharebeleri”, “105. Yılında Çanakkale Muharebelerine Bir Bakış”, (Ed. B. Borlat- B. Sayılır) Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı Yayınları, 169-189.

Akyüz, Y. (1993). “Çanakkale Savaşları ve Fransız Kamuoyu”, *Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu Çanakkale, 14-17 Mart 1990*, Ankara: TTK Yayınları.

Akyüz, Y. (2015). *Çanakkale Savaşları ve Fransız Kamuoyu (1915-1916)*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Albayrak, M.; Çakıcı, M., Uzundağ, R. (Ed.), (2005), *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri*, I, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Altıntaş, A. (1997). *Belgelerle Çanakkale Savaşları*, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları.

Aspinall C. F. -Oglander, (2005) *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harakâtı I*, (çev. Metin Martı), İstanbul: Arma Yayınları.

Bagni, B. (2009). “Lemnos, l’île aux Causaques”, *Cahier du monde russe*, 2009/ 1 (50), p. 187- 190.

Diriker, A. (2023). “Türk ve Fransız Askeri Arşivlerinde 7 Ağustos 1915 Kerevizdere Muharebesi”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD)*, 21 (35), s. 17-37.

Eraslan, C. (1996). “I. Dünya Savaşı ve Türkiye”, *Türkler*, 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 339-360.

Görgülü, İ. (1993). *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Ankara: TTK Yayınları.

Kurşun, Z. (1993, “Çanakkale Muharebeleri”, *TDVİA*, 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 205-208.

Kurtoğlu, F. (1938). *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, İstanbul: Resimli Ay Matbaası.

- Mütercimler, E. (2005). *Korkak Abdul'den Coni Türk'e Gelibolu 1915*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Özdemir, G. (2011). *Çanakkale Savaşları ve Savaş Alanında Gezi*, İstanbul: Türk Şehitleri İmar Vakfı Yayınları.
- Özkök, H. (1992). *Çanakkale'den Hicaz'a (Harp Hatıraları)*, Kayseri: Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Prior, R. (2012). *Gelibolu Mitin Sonu*, (çev. F. Tayanç-T. Tayanç), Ankara: Akılçelen Kitaplar Yayınları.
- Pugsley, C. (2011). *Çanakkale: Yeni Zelandalıların Öyküsü*, (çev. Ülke Evrim Uysal), İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Renouvin, P (2004). *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, (çev. Ö. Uğurlu), İstanbul: Örgün Yayınları.
- Rudenno, V. (2009), *Gelibolu Denizden Saldırı*, (çev. D. Cenkçiler), Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Sayılr, B. (Ed.), (2003), *Çanakkale Ümitler, Yanılgılar Gerçekler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Selahaddin Âdil. (2007). *Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

III.Elektronik Kaynaklar

- <https://gallica.bnf.fr/selections/fr/html/les-principaux-quotidiens> Erişim tarihi: 010.01. 2015
- Degouy, "Aux Dardanelles", (1915), *Revue des Deux Mondes*, (26) 3, s. 673-684
- <https://www.jstor.org/stable/44816847>
- Diriker, A. (2025). "İkinci Kerevizdere Muharebesi", *Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi*, (Ed. Murat Karataş), İstanbul: Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayınları.
- <https://canakkalesavaslariansiklopedisi.com/content/ikinci-kerevizdere-muharebesi/> Erişim tarihi: 10.09. 2025
- Julie d'Andurin, "Le général Gouraud, chef du corps expéditionnaire des Dardanelles en 1915", *Revue historique des armées*, no: 258, 2010, p. 46-56,
- <http://rha.revues.org/6921>, Erişim tarihi: 29. 10. 2015.
- <http://www.ambafrance-uk.org/French-Embassy-honours-Gallipoli>, Erişim tarihi: 01.11. 2015
- <http://www.consulfrance-istanbul.org/100eme-anniversaire-de-la-bataille>, Erişim tarihi: 15.10. 2015
- <file:///C:/Users/HP/Downloads/81451,105-yilinda-canakkale-muharebelerine-bakis-09032021pdf.pdf> ; Erişim tarihi: 02. 08.2021

EL YAZMASI BİR DEFTERİN TARİHE TANIKLIĞI: 1930'LARA AİT ESKİÇAĞ DERS NOTLARI

“=====”

Aslı Kahraman ÇINAR¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Eskiçağ Tarihi Anabilimdalı asli.kahraman@yobu.edu.tr. 0000-0003-0969-7222

Giriş

Çorum Yazma Eserler Kütüphanesi'nde yürütülen bir araştırma sırasında, kütüphaneye 7943 numara ile kaydedilmiş Osmanlıca el yazması bir defter tespit edilmiştir. Okunaklı bir el yazısı ile kaleme alınan defter, Hititoloji konuludur ve üzerinde kırmızı kalemle yazılmış “1936” tarihi bulunmaktadır. Defterin geri kalanında siyah mürekkep kullanılmış olması ve tarihin Latin rakamlarıyla belirtilmesi, bu bilginin defter sahibinden ziyade kütüphane kaydı sırasında eklenmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Defterin ilk sayfasına iliştilmiş bir kâğıtta Osmanlıca harflerle şu not yer almaktadır: *“Hititoloji, Birinci Ders, Hititoloji Genç Bir İlimdir, Bir Profesör tarafından verilen ders, başka bir nüshası yoktur, istinsah edenler İbrahim Küçük ve Şükrü Çöplü.”* Burada geçen isimlerden İbrahim Küçük hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Buna karşılık, Şükrü Çöplü'nün Çorum nüfusuna kayıtlı, 1902 doğumlu ve Çorum Vilayet Matbaası Müdürü olduğu belirlenmiştir. Nüfus kayıtları ve aile bireyleriyle yapılan görüşmeler sonucunda Çöplü'nün 1953 yılında vefat ettiği, çocukları ve torunları aracılığıyla da yaşadığı bölgede saygın bir kişi olarak tanındığı anlaşılmıştır. Özellikle oğlu Mahmut Çöplü'nün Çorum'da lise müdürlüğü yapmış olması, ailenin eğitim ve kültür çevrelerinde etkin bir konumda bulunduğunu göstermektedir.

Yapılan incelemeler, Şükrü Çöplü'nün Ankara Üniversitesi Hititoloji Bölümü öğrencileri arasında yer almadığını ortaya koymuştur. Bu durum, defterin eğer kendisine ait olduğu kabul edilirse, Hititolojiye duyduğu kişisel merak ve entelektüel ilgi doğrultusunda tutulmuş ders notlarından ibaret olabileceğini düşündürmektedir.

Defterin Tarihçesi

Hititoloji konulu Osmanlıca yazma eser toplam 64 sayfadan oluşmaktadır. Üzerinde “1936” tarihi bulunsa da bu dönemde Türkiye’de çoktan Latin harflerine geçilmişti. Bu durum farklı ihtimalleri akla getirmektedir: Defter, harf devriminden önce yazılmış olabilir; yazıcılar Latin harflerini öğrenmemiş ya da alışkanlık nedeniyle Osmanlıca yazmayı tercih etmiş olabilirler. Ancak Şükrü Çöplü'nün matbaa müdürü olması göz önünde bulundurulduğunda Latin harflerini bildiği kuvvetle muhtemeldir. Bu nedenle defterin aslında daha erken bir tarihte kaleme alınmış olması ihtimali de dikkate değerdir.

Hititoloji derslerini veren kişi ile ilgili yapılan araştırma sonucunda, deftere not tutulan toplam dokuz dersi veren profesörün büyük ihtimalle Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde görev yapan Hans-Gustav Güterbock ya da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde görev yapan Helmuth Th. Bossert olduğu anlaşılmaktadır(Seeher 2006:92; Temir

1996:435). Defterde yer alan bilgilerden yola çıkarak ve Hititoloji alanında ders verebilecek isimler göz önünde bulundurulduğunda, Hans-Gustav Güterbock'un 1935 yılında (26.10.1935) ve Helmuth Th. Bossert'in 1933 yılında göreve başlamaları nedeniyle, eserin muhtemelen 1933–1936 yılları arasında yazılmış olma ihtimali kuvvetlidir (Gözyayın 2003:38; Temir 1996:435; Widmann 1999:242). Şükrü Çöplü ve İbrahim Küçük'ün bu dersleri Ankara, İstanbul ya da Çorum'da almış olmaları mümkündür. Diğer bir ihtimal ise Hans-Gustav Güterbock'un ya da Helmuth Th. Bossert'in Çorum'a yaptıkları bir seyahat sırasında bu derslerin alınmış olmasıdır.

Hans-Gustav Güterbock 27 Mayıs 1908'de Berlin'de doğmuş, Türkiye'deki bilimsel geçmişi 1933–1935 yıllarında Berlin Devlet Müzeleri'nin Önasya Bölümü adına yürütülen Boğazköy kazıları ile başlamıştır. 1936 yılından itibaren DTCF'de Landsberger ile aynı kürsüde çalışmaya başlamış, Hititoloji Bölümünü kurarak çok sayıda bilim insanı yetiştirmiştir (Darga 2006:46; Eroğlu 2007:14; Widmann 1999:186). Bu öğrenciler arasında Kemal Balkan, Selçuk Ar, Muazzez İlmiye Çığ, Hatice Kızılay, Tahsin ve Nimet Özgüç, Raci Temizer ve Emin Bilgiç gibi önemli isimler bulunmaktadır. Güterbock 1948 yılında Türkiye'den ayrılmış, önce Uppsala Üniversitesi'nde daha sonra da Chicago Üniversitesi'nde görev yapmıştır.

Diğer ihtimal olan Helmuth Th. Bossert ise 11 Eylül 1889'da Almanya'da doğmuş, 1933 yılında Türkiye'ye gelerek Boğazköy kazı ekibine katılmıştır. Aynı yıl Maarif Nezareti'nin daveti üzerine Türkiye'de kalmış, İstanbul Üniversitesi'nde Eski Diller ve Yakın Doğu Arkeolojisi bölümlerini kurarak bu alanlarda dersler vermiştir (Darga 2006:46). Bossert, 1961 yılında İstanbul'da vefat edene kadar üniversitedeki görevini sürdürmüş ve U. Bahadır Alkım gibi Türk arkeolojisinin önemli isimlerinin yetişmesine katkı sağlamıştır.

1961 yılına kadar İstanbul Üniversitesi'ndeki görevine devam eden Helmuth Th. Bossert, aynı yıl İstanbul'da vefat etmiştir. Bossert, U. Bahadır Alkım gibi Türkiye'de arkeoloji ve Hititoloji alanında önemli isimlerin yetişmesine katkıda bulunmuştur (Darga 2006:47; Seeher 2006:118).

Bu çalışmanın inceleme konusu olan Osmanlıca el yazması defterin kim tarafından, nerede, ne zaman ve kimin anlattığı derslerden not tutulduğu kesin olarak bilinmese de, Hititoloji biliminin geçmişi ve bugünü arasında bir kıyaslama yapmaya imkân tanınması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu defter sayesinde Hititoloji'nin Türkiye'de hangi aşamalardan geçtiğini ve nasıl bir gelişim süreci izlediğini görmek mümkün olmaktadır.

Defterin Analizi

Defterdeki notlar toplam dokuz ders/başlık halindedir. Bu durum, profesörün derslerinin dokuz hafta boyunca veya farklı konular üzerinden

düzenli bir şekilde takip edildiğini göstermektedir. Her dersin başında kaçınıcı ders olduğu belirtilmiştir. İlk derste şu ifadelerle başlanmaktadır: *“Hititoloji genç bir ilimdir. Daha 20 sene evveline kadar gerek Eti İmparatorluğu hakkında gerek Etilerin kendileri hakkındaki bilgilerimiz karanlık bir haldeydi. Eti ilminin araştırmaları 20 yılı geçmez.”* Defterin tamamında “Hitit” yerine “Eti” ifadesi kullanılmıştır. Satır aralarında bazı Hititçe isimler ile Almanca veya Fransızca özel isimler Osmanlıca harflerle, telaffuz edildiği biçimde yazılmıştır. Bu nedenle, özellikle kral isimleri (ör. “Šuppiliuma”) ve Hititlere ait mekân adlarında sıkça yazım hataları görülmektedir. İlk sayfada ayrıca, Hitit ve Asur tabletlerinin ilk başta “Yozgat tabletleri” olarak adlandırıldığı, daha sonra ise Boğazköy tabletleri şeklinde düzeltilerek kaydedildiği bilgisi yer almaktadır.

Hititoloji konulu Osmanlıca harflerle kaleme alınan defter toplam 64 sayfadan oluşmaktadır. El yazısı okunaklı olmakla birlikte harflerin noktalarında dikkatsizlikler ve kimi imla hataları mevcuttur. Latin harfleriyle yazılan özel isimlerde de yanlışlıklar veya eksiklikler görülmektedir. Bu durum, ders anlatımı sırasında notların hızlı bir şekilde tutulmuş olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Defterde hem eski hem de yeni alfabe birlikte kullanılmış, fakat ağırlıklı olarak Osmanlıca tercih edilmiş, özel isimler ve bazı Hititoloji terimleri için Latin harfleri kullanılmıştır.

Eser çizgili A5 boyutunda, siyah karton kapaklı bir defterdir ve Osmanlıca yazım kurallarına uygun olarak sağdan sola doğru yazılmıştır. Not tutan kişi, yaprakların yalnızca bir yüzünü kullanmış ve arka sayfaları boş bırakmıştır. 1933–1936 yıllarında Türkiye’de kırtasiye malzemelerinin kıtlığı göz önüne alındığında, bu tercih hem derslere verilen önemi hem de mürekkepli kalem kullanımı nedeniyle arka sayfalara mürekkep geçmesini önleme kaygısını yansıtmış olabilir.

Yazma eserde Hititler için “Eti” ifadesi kullanılmaktadır. Bu tercih, 1930’lu yıllarda Mustafa Kemal Atatürk’ün öncülüğünde geliştirilen Güneş Dil Teorisi bağlamında, Hititlerin Türkleştirilmesi yönündeki çabalarla ilişkilidir (Özdemir 2023:20). Bununla birlikte defterin bazı bölümlerinde “Hatti uygarlığı” ifadesine de rastlanmaktadır. Bu durum, derslerin verildiği dönemde Hattiler hakkında da bilgi sahibi olunduğunu göstermektedir.

Birinci dersin devamında, “Hitit” kelimesinin anlamı açıklanmış ve kelimenin Mısır, Asur ve Tevrat kaynaklarında nasıl geçtiği ele alınmıştır. Telaffuzunun uzun süre belirsiz olması nedeniyle bir dönem “Heta” şeklinde okunduğu, ancak bunun hatalı olduğu, doğru telaffuzun “Hatti” olduğu vurgulanmıştır. İlerleyen satırlarda Babil ve Mitanni devletlerinden söz edilmiş, Hitit dilinin çözüm süreci aktarılmıştır. Derslerde yalnızca siyasi tarih değil, Hitit krallarına ait yıllıklar, dini ritüel metinleri ve hukuk metinleri de incelenmiştir. Bu yaklaşım, profesörün derslerinde yalnızca

politik gelişmelere değil; dini, hukuki ve sosyal alanlara da değindiğini göstermektedir. Ayrıca tabletlerdeki farklı metin türlerinin örneklerle ele alındığı da anlaşılmaktadır (Çöplü 1930:1-5).

Birinci Ders: Hititoloji'nin Genç Bir Bilim Dalı Olarak Tanımlanması

Defterin ilk dersinde, Hititoloji'nin henüz yeni bir bilim dalı olduğu vurgulanmaktadır: *"Hititoloji genç bir ilimdir. Daha yirmi sene evveline kadar gerek Eti İmparatorluğu hakkında gerek Etilerin kendileri hakkındaki bilgilerimiz karanlık bir haldeydi. Eti ilminin araştırmaları yirmi yılı geçmez."* ifadeleriyle başlayan ders notlarında, "Eti" teriminin defterin tamamında kullanıldığı görülmektedir. Bu tercih, dönemin dil politikaları ve Güneş Dil Teorisi bağlamında değerlendirilebilir (Çöplü 1930:1).

Dersin devamında, Boğazköy kazılarında söz edilmekte ve buradan çıkarılan tabletlerin içeriklerine değinilmektedir. Hitit dilinin çözüm süreci detaylı biçimde aktarılmış, özellikle 1915 yılında B. Hrozný'nin çözüm çalışmasına dikkat çekilmiştir. Defterin yaklaşık üçte birini oluşturan 18-19 sayfa ise Hititçe dışında Hurri, Hatti, Asur ve Akad dillerine ayrılmıştır. Bu, derslerde sadece Hititlere değil, Önasya dilleri ailesine de geniş yer verildiğini göstermektedir.

İkinci Ders: Murşili Yıllıkları, Antlaşmalar ve Akad Etkisi

Defterin altıncı sayfasında ikinci ders başlamaktadır. Bu derste profesör, Eskiçağ bilimleri için birinci dereceden kaynakların öneminden bahsettikten sonra Murşili yıllıklarının çözümü konusuna girmiştir. Alman bir bilim adamı tarafından tercüme edilen bu yıllıklardan öğrencilere bir kesit de sunulmuştur:

"Ben babamın tahtına geçmeden önce yurdumuzun her tarafındaki illerimizde yas olmuştum. Babam öldüğü vakit kardeşim Arnavunda (?) babamın yerine geçmişti. Kardeşim hasta olmuştum. Komşular bunu duyunca düşmanlıklarını artırdılar. Kardeşim ölünce düşmanlar şöyle dediler: Babası kralken o cesurdu. Babası düşmanları mağlup ediyordu."(Çöplü 1930:6-11).

Ardından, Hititlerin komşu devletlerle yaptığı antlaşmalara değinilmiş; II. Ramses'in karısı ile III. Hattuşili'nin karısı arasında gerçekleşen karşılıklı mektuplaşmalar dersin içeriğine dâhil edilmiştir. Dersin ilerleyen bölümlerinde profesör, Akad dilinin Sümerce'den alındığını belirterek Hititlerin yazı ve edebiyatı Akadcadan aldığını vurgulamış; bu bağlamda en ünlü edebi aktarımın *Gilgameş Destanı* olduğunu ifade etmiştir. Çivi yazılı tabletler üzerinde durulurken dua metinleri ve ritüellerden de sıklıkla bahsedilmiş; ayrıca metinlerin yazılış biçimleri, yazım düzeni, başlıklandırma sistemi ve tabletlere yazım usulleri hakkında bilgiler verilmiştir(Çöplü 1930:6-11).

Ayrıca başkent Hattuşa'nın yanı sıra daha erken merkezler olan Kuşşara ve Neşa kentlerinden de söz edilmektedir. "Hitit" kelimesinin kökeni ve farklı kaynaklarda (Mısır, Asur, Tevrat) nasıl geçtiği tartışılmış, telaffuz sorunlarına değinilmiştir. Özellikle bir dönem "Heta" olarak okunmuş olması eleştirilmiş, doğru kullanımın "Hatti" olduğuna dikkat çekilmiştir. Tel-Amarna tabletleri üzerinden 4. Amonofis ve Şuppililiuma arasındaki diplomatik ilişkiler anlatılmış, bu belgelerin resmi devlet evrakı olması bakımından önemi vurgulanmıştır.

Üçüncü Ders: Sosyal Yapı, Hukuk ve Dînî Uygulamalar

Üçüncü derste, Hitit İmparatorluğu'ndaki toprak düzeni ve ceza sistemi gibi sosyal hayatı doğrudan etkileyen kurumlar üzerinde durulmaktadır. Profesör, konuyu Mezopotamya medeniyetlerindeki kanunlar ve ceza sistemi ile karşılaştırarak ele almış ve deftere şu satırlar not edilmiştir:

"Mezopotamya'da ve Asur'da bulunan hukukî metinler nispetle burası pek çok azdır. Mesela burada şahsî hukuka ait metinler yoktur. Asur'da ele geçen alışveriş muâhedeleri, istikrâz muâhedeleri şahsî, hukukî esaslar yoktur. Bunun sebebi ne olabilir? İki ihtimal vardır. Birisi ... vardır, fakat ele geçmemiştir. Çünkü Boğazköy hafriyatında resmî, umumî binalar, mabed, hükümdar sarayı gibi yapılar çıkmıştır. Hususî binalar çıkmadı. Bunların bulunması ise ancak bu hukukî belgelerin ortaya çıkmasıyla mümkün olacaktır."(Çöplü 1930:13).

Bu derste ayrıca tapınakların ve ruhban sınıfının görevlerine değinilmiş, fal metinlerinden söz edilmiş, ülkenin içinde bulunduğu kıtlık gibi zor durumlardan kurtulmak amacıyla yazılan dua metinleri ve tanrılara adanan kurbanlar aktarılmıştır. Dersin devamında, Hititçe kelimelerin aldığı örnek ve soneklere yer verilerek dil bilgisi ve gramer üzerine örnekler sunulmuştur (Çöplü 1930:19-24).

Dördüncü Ders: Yazı Sistemleri ve Dilsel Katmanlar

Dördüncü derste, Anadolu çömlleklerinden ve Hititlerin yazı sistemlerinden söz edilmektedir. Önceleri resim yazısı kullanan Hititlerin daha sonra çivi yazısına geçtiği belirtilmiş; bu süreçte diğer dillerle olan benzerlikler ve farklılıklar da tartışılmıştır. Ders notlarında iki farklı resmî yazının kullanıldığına değinilmiş, Alishar'da Amerikalı araştırmacılar tarafından yapılan kazılardan söz edilmiştir. Burada ele geçen tabletlerin, Kültepe'de bulunan tabletlerle aynı dilde olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca, Hititçeden önce bölgede Hatti dilinin varlığına işaret edilmiştir.

Defterde şu ifadeler yer almaktadır:

"Hattuşas hükümdarından bahs yoktur. Alishar metinlerinde ise Hatti ile Hattuşa'dan bahs vardır. Bu Alishar metinleri 1800'lere doğru olabilir. Boğazköy ise iki yüz yıl sonradır." (Çöplü 1930:24)

Beşinci Ders: Devrin Haritası, Hitit Kralları ve Antlaşmalar

Beşinci ders, “*Devrin Haritası*” başlığıyla başlamaktadır. Bu derste Kaşkalar ve bölgede hüküm süren bazı krallardan söz edilmiştir. Kuşşar ve Neşa’ya değinilerek, Kuşşar’ın ilk dönem Eti merkezlerinden biri olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Murşili, Hattuşili ve Labarna gibi Hitit krallarının adlarına da yer verilmiştir(Çöplü 1930:25-34).

Bulunan tabletler hakkında kısa bilgiler verildikten sonra defterde şu ifadeler yer almaktadır:

“Eski Eti ifade tarzını andırıyor. Bu metin çok büyüktür arada açıklamalar vardır. Mamañih metin aşağı yukarı şudur. Bu küçük Neşa hükümdarı ile muharebede bulunuyor, bu şehri zabtediyor. Ve şehrin başına ve halkına mülayim muamele ediyordu. Ve aralarında bir dostluk başlıyor ve yıllıkta bu şehir devlet merkezi yapılıyor. Bu o kadar açık değildir. Bu Neşa dolayısıyla P.R. Hrozni Eti diline Neşali dili adını veriyor. Ve bundan buranın Etilerin merkezi olduğunu çıkarıyoruz. Açık metinde Neşa’nın hükümet merkezi olduğu yazılmıyor.”(Çöplü 1930:28-29).

Bu bölümde ayrıca, Hattuşili ile Mısır Kralı arasında yapılan antlaşma da kaydedilmiştir. Telepinu isimli bir hükümdar tarafından yazdırılan tabletlerin varlığından söz edilmiş, ancak bu tabletlerde anlatılan olayların daha eski tarihlere dayandığı ifade edilmiştir (Çöplü 1930:25-34).

Yedinci Ders: Karanlık Devir, Hurri-Mitanni İlişkileri ve Ari Diller

Defterin kırk beşinci sayfasında yedinci ders başlamaktadır. Profesör bu derste, Eti tarihindeki açık ve karanlık dönemlerden söz etmiş ve Boğazköy’deki Hurri dili ile ilgili değerlendirmelerden sonra şu ifadeleri not etmiştir:

“Biz Eti tarihi mütalaamızda aradaki açık ve karanlık devreye gelmiştik. Biz Boğazköy’ü Hurri dilini mütalaa ederken ondan Babil Eti devrini alakadar eden sairler bu karanlık devrin hâkim olduğunu söylemiştim. Bu kral zamanında Mısır’da hüküm etmiş olan Hiksosların Mezopotamya’nın şimalinde büyük bir devlet teşkil ettiklerini ve bunların Mitannilerle alakadar olduğunu söylemiştim. Bu karanlık devrin hükümeti ortaya çıkmasında herkes bir taraftan Eti, diğer taraftan Babil, bir taraftan da Mısırlılara hemdem etmeğe kalkışmalarından bu sonucu çıkarabiliriz.” (Çöplü 1930:45).

Ardından küçük devletler arasında Hurri ve Mari adlarını taşıyan topluluklardan söz edilmiş, Hiksosların tabi bir devlet niteliği taşıdığına değinilmiştir. Ayrıca Mitanni devletine geçilerek Hurrilerin dili üzerinde durulmuş, bu dilin eklemeli (agglutinatif) bir özellik taşıdığı ve Türkçe ile benzerlikler gösterdiği ifade edilmiştir. Defterde bu konuya ilişkin şu değerlendirme yer almaktadır:

Sekizinci Ders: IV. Tuthaliya, Şuppililiuma ve Arzava İlişkileri

Defterin elli üçüncü sayfasında başlayan sekizinci derste profesör, IV. Tuthaliya ile Şuppililiuma arasındaki geçiş dönemini ele almıştır. Bu bölümde taht kavgaları ve siyasi istikrarsızlıklardan söz edilmekte; Arnuvanda ve Hattuşili'nin adları anılmaktadır. Notlarda ayrıca, Boğazköy ve diğer şehirlerde yapılması gereken dini merasimlerin düşman işgali nedeniyle gerçekleştirilemediği, Arnuvanda'nın ise Muvattaliya adını taşıyan bir kardeşinden bahsedildiği kaydedilmiştir (Çöplü, 1930, s. 53).

Dersin devamında IV. Tuthaliya-Şuppililiuma-Tuthaliya-Arnuvanda silsilesi ele alınmış, Şuppililiuma'nın tahta geçişini temin etmek için yapılan mücadelelerden söz edilmiştir. Notlarda bu dönemin karmaşık siyasi olaylarla dolu olduğu ve Kaşkaların konumunun belirsizliği üzerinde durulmuştur. Kaşkaların sık sık metinlerde zikredilmesine rağmen tam anlamıyla merkezi bir devlet olmadıkları ifade edilmiştir. Boğazköy'e nazaran daha kuzeyde oldukları tahmin edilmekte, kimi dönemlerde Hititlerle ilişkilerinde tabi bir konumda oldukları belirtilmektedir (Çöplü 1930:54).

Şuppililiuma'nın Anadolu'daki ikinci büyük düşmanı ise Arzava olarak kaydedilmiştir. Arzava illerinin birkaç şehirden ibaret olduğu, bu krallığın Tel el-Amarna mektuplarında da zikredildiği aktarılmıştır. Bu belgelerden Arzava elçilerinin zaman zaman bağımsızlıklarını kazandıkları, ancak Şuppililiuma'nın yürüttüğü savaşlarla yeniden Hitit hâkimiyetine girmek zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır. Mektuplarda Arzava hükümdarları ile yapılan diplomatik yazışmalara değinilmiş, bazı bölgelerin Hititlere tabi olduğu, bazılarının ise bağımsız kalmaya devam ettiği vurgulanmıştır. Ayrıca, Arzava ülkesinde konuşulan dilin Hitit diliyle ilişkili olabileceği yönünde yorumlar da yapılmıştır (Çöplü 1930:55).

Dokuzuncu Ders: Şuppililiuma, Arnuvanda ve Murşili Dönemi

Dokuzuncu derste, Şuppililiuma ve büyük oğlu Arnuvanda'nın hükümetin başına geçmesinden ve kısa süre sonra ölmesinden söz edilmektedir. Ardından devletin başına Murşili'nin geçtiği ve onun hükümdarlığı döneminde Hititlerin birçok zafer kazandığı aktarılmaktadır. Bu son bölüm yaklaşık bir buçuk sayfa sürmekte olup anlatı yarıda kesilmektedir. Defter sahibinin ya dersleri takip etmeyi bıraktığı ya da derslerin ara verdiği anlaşılmaktadır. Defter, “*Son sayfa defter bitti*” ifadesiyle sona ermektedir (Çöplü 1930:56-57).

Sonuç

Çorum Yazma Eserler Kütüphanesi'nde 7943 cilt numarasıyla kayıtlı Osmanlıca el yazması defter üzerinde yapılan transkripsiyon çalışması, 1930'lu yıllarda Hititoloji alanında hangi bilgilerin mevcut olduğunu, hangi

kaynaklara ulaşıldığını ve hangi tabletlerden ne tür veriler elde edildiğini ortaya koymaktadır. Defter, yalnızca dönemin bilgi düzeyini yansıtmakla kalmayıp, Türkiye’de bu disipline yönelik ilk ilgi ve çabaların da somut bir belgesidir.

Aradan geçen yaklaşık seksen yıl içerisinde Hititoloji’nin ulaştığı seviye göz önüne alındığında, defterin sunduğu bilgiler bugünkü birikimle karşılaştırıldığında oldukça sınırlı olsada, bu durum bilimsel gelişmenin nasıl bir süreç içerisinde ilerlediğini göstermesi açısından önemlidir. Defter sayesinde, 1930’larda Hititoloji’nin henüz “genç bir ilim” olarak görülmesine rağmen, temel metinlerin, hükümdar yıllıklarının, ritüel ve dua metinlerinin derslerde ele alındığı, dil ve gramer üzerine değerlendirmeler yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, Türkiye’de yeni kurulan akademik kurumların ve yabancı bilim insanlarının katkılarıyla Hititoloji’nin hızlı bir şekilde kurumsallaşmaya başladığını da göstermektedir.

Ayrıca defter, bireysel düzeyde ilginç bir örnektir. Şükrü Çöplü gibi mesleği doğrudan akademiyle ilişkili olmayan kişilerin bile Hititolojiye merak duyması, bu bilimin yalnızca uzmanların değil, dönemin entelektüel çevrelerinin de ilgisini çektiğini kanıtlamaktadır. Dersleri kaydetme, defteri düzenli tutma ve bilgiyi gelecek kuşaklara aktarma çabası, 1930’ların kültürel ortamında bilginin korunmasına verilen önemi gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak, bu Osmanlıca el yazması defter hem Hititoloji’nin Türkiye’deki ilk dönemlerine ışık tutmakta hem de bilim tarihine katkıda bulunan bir belge olarak önem taşımaktadır. Bugün bu defter sayesinde, Hititoloji’nin ülkemizde hangi aşamalardan geçtiğini, erken dönem derslerin hangi temalar etrafında şekillendiğini ve yerel meraklıların dahi bu sürecin bir parçası olduğunu görmek mümkün olmaktadır. Bu yönüyle eser, yalnızca bir ders notu defteri değil, aynı zamanda Türk bilim tarihinin gelişim sürecini belgeleyen değerli bir kaynaktır.

Kaynakça

- Çöplü, Şükrü. 1930. ““7943 nolu el yazması defter””. Çorum Yazma Eserler Kütüphanesi, El Yazması. El Yazması.
- Darga, Muhibbe. 2006. *Hitit Sanatı*. İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Hizmetleri.
- Gözaydın, N. 2003. “Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Türkiye’ye İltica Edip Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde Ders Veren Yabancı Bilim Adamları”. Ss. 35-39 içinde *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 66. Kuruluş Yıldönümü Anı Kitabı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- Karasu, Cem. 1997. “Hattuşa-Boğazköy Arşiv-Kitaplık Sistemleri Üzerine Bazı Yorumlar”
Archivum-Anatolicum, C.3,S.1, ss.215-238. https://doi.org/10.1501/Archv_0000000061
- Özdemir, Nagihan. 2023. “Turkish Language Conferences in Atatürk’s Period and the Sun Language Theory”. *Türkiyat Araştırmaları* 19-24. doi:10.5152/JA.2023.23060.
- Seeher, Jürgen. 2006. *Structuring and Dating in Hittite Archaeology: Requirements, Problems, New Approaches*. Ege Yayınları.
- Temir, A. 1996. *Türkoloji tarihinde Wilhelm Radloff devri: hayatı, ilmî kişiliği, eserleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih KurumuYayınları, Ankara
- Widmann, H. 1999. *Atatürk ve Üniversite Reformu*. İstanbul: Kabalcı.

Ekler:

B. FAKÜLTE'DEN AYRILMIŞ YEYA EMEKLİ OLMUŞ OLAN ÖĞRETİM ELEMANLARI					
2. Yabancı Öğretim Elemanları					
Ünvanı	Adı, soyadı	Göreve başlama	Görevden ayrılış	Milliyeti	Kürsüsü-Bölümü
Prof.	Von Der OSTEN	1. 6.1936	1. 6.1939	Alman	Arkeoloji
Prof.	Johannes ROHDE	5.11.1935	30. 8.1949	Alman	Kla. Arkeoloji
Prof.	Benno LANDSBERGER	11. 9.1935	15.10.1948	Alman	Sümeroloji
Prof.	Hans-Gustav GÜTERBOCK	26.10.1935	15.10.1948	Alman	Hititoloji
Prof.	Walter ROBON	10.10.1935	31.12.1947	Alman	Hindoloji
Prof.	Herbert LOUIS	23.10.1935	16. 5.1966	Alman	Coğrafya
Okutman	Olivier R. BAKER	17.10.1936	30. 9.1952	İngiliz	İngiliz Dili ve Edebiyatı
Prof.	Karl STEUERWALD	15. 9.1936	22. 9.1943	Alman	Alman Dili „ „
Prof.	Gustav Albert EBELHARD	16.11.1937	15.10.1948	Alman	Sinoloji
Prof. Dr.	Herbert MELZIG	8. 1.1938	8. 2.1940	Alman	Alman Dili ve Edebiyatı
Prof.	Clemens MÖLLER	15.11.1939	24. 7.1944	Alman	Alman Dili „ „
Prof. Dr.	René HOUILLE	1. 9.1939	21. 6.1939	Fransız	Fransız Dili „ „
Prof.	Jean Justin CAMBORDE	2. 6.1939	4. 4.1945	Fransız	Fransız Dili „ „
Uzman	Thomas SAMSON	5. 8.1939	1. 9.1943	İngiliz	İngiliz Dili „ „
Prof.	Olivé LACOMP	20.12.1939	3. 7.1944	Fransız	Felsefe „ „
Prof.	Emmanuel BELLET	5. 9.1941	1.11.1942	Fransız	Fransız Dili „ „
Dr. Uzman	Ernst SILBERKNÖFT	30. 4.1943	31. 5.1944	Alman	Alman Dili
Uzman	Donald McKinnon BRANDER	1.11.1943	4.10.1945	İngiliz	İngiliz Dili ve Edebiyatı
Prof.	Halasi HUN	1. 9.1943	26.12.1951	Macar	Hungaroloji
Uzman Dr.	Clifford E. LEECH	22. 4.1943	1. 9.1943	İngiliz	İngiliz Dili ve Edebiyatı
Prof.	Mc. CALLIEN	6.11.1944	31.12.1949	İngiliz	Jeoloji
Prof.	B.E.C. DAVIS	21.11.1944	10. 7.1945	İngiliz	İngiliz Dili ve Edebiyatı
Prof.	Mc. CALLIEN	21.11.1944	10. 7.1945	İngiliz	Jeoloji
Prof.	René GIRAUD	29. 3.1944	1.11.1946	Fransız	Fransız Dili ve Edebiyatı
Prof. Dr.	Janos ECKMAN	1.11.1945	15.10.1947	Macar	Hungaroloji „ „
Prof. Dr.	Georges BONNEAU	15. 3.1946	28. 2.1958	Fransız	Fransız Dili „ „
Uzman	M. Gordon VIOLET	31.11.1946	15. 7.1971	İngiliz	İngiliz Dili „ „
Uzman	Heinz KRISTINUS	1. 1.1946	28. 2.1969	Avusturya	Alman Dili „ „
Okutman	İda Maier HORTENSE	30.10.1946	25.11.1951	Fransız	Fransız Dili „ „
Prof.	Garot PRATT	14. 1.1946	31.12.1946	U.S.A.	Psikoloji
Prof.	Edward W. GATENBY	16. 1.1946	30. 7.1954	İngiliz	İngiliz Dili ve Edebiyatı
Okutman	Mme CHAZAN	21. 1.1947	27. 3.1947	Fransız	Fransız Dili „ „
Okutman	Angela Jeanne Violetta KERMÁN	29. 4.1948	30.10.1960	Fransız	Fransız Dili „ „

DTCF'de görev yapan yabancı bilim insanları

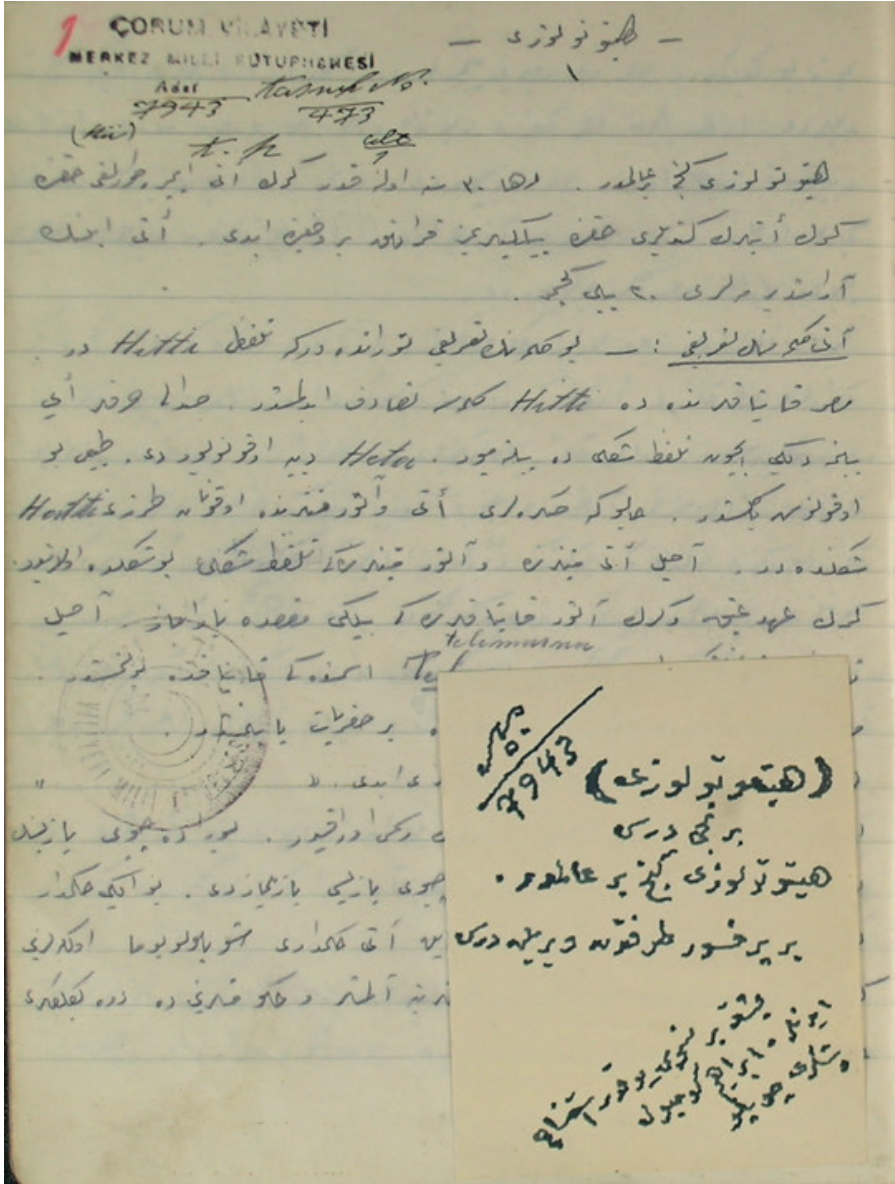

Güterbock

Soldan sağa: Th. Bossert, Bayan Bossert, Muhibbe Darga, C. W. Ceram, Alkım'ların kızı Bilge, Bahadır ve Handan Alkım, Halet Çambel, Nail Çakırhan, arkada iki öğrenci

Bossert

Çorum yazma eserler Kütüphanesindeki Şükriye Çöplü'ya ait defterden bazı sayfalar 7943 nolu defterden sayfalar.

بوتایه کنگره ، بنور و درونی میزند . کند آنا مادی خد کاز
دری . اوله ایوه هر کله در بوتایه دتر ایو با موده خاشاک اوژانه
دیوهای دیگه ادله دیدم باز بوردی . رنجه خنجره دیو دیوانه
کجه اوژانه . دیوهای دیگه آخارج ایوی . آخارج مایه باز بوردی
یهوی مایه هر کله بوردی .

[illegible]

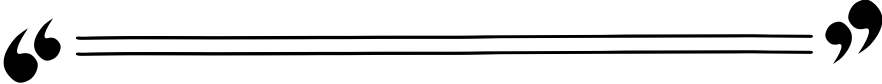
آما تو خب ما زنده کنده جوی ما زی ایه ابدی . یونه شرف الهه اول برده
عاشد آید تا بهت کشه ابدی . یزده بری آزارا هکده زده جور ، دگر بده
آزارا هکده زده کد جور ده .

تسأل أعمامك أن يزوجه من أمهات المؤمنين ويعطوه مهرها بالمال الإسلامي الذي كان لآبائهم من قبل من يرضون بهذا أمرنا في غير كراهة ولا مبالاة

3
 بایره رده بر خاچ تالیت بولدی . یوزره حده خجارت بولدی *Yugoslavia* ده
 حایره آلمانه تالیت آلمانی . اوردده حاکمیتی یوزره یوزلار نالیدی دیمرد
 یوزره ، قصقه یوزلارده برکنه کلد . یوزره یوزلار کوبده یوزلار
 یوزلار طریقه یوزلارده آلمانی کلد ، تال آلمانی ده ده آزادا « خالنه یوزلار
 یوزلار حاکمیت یوزلار ده ده یوزلار
 آلمانی آلمانی *Pr. Hanga Singhar* ، یوزلار دوتلوی ده تال آلمانی
 ده ده تالیت آزادا حاکمیت کلد . یوزلار یوزلار ، آلمانی ده ده تالیت
 یوزلار یوزلار « آزادا » آلمانی ده ده تالیت یوزلار یوزلار یوزلار
 ۱۹۰۷ - ۱۹۱۱ - ۱۹۱۴ تالیت یوزلار یوزلار . طریقه حاکمیت یوزلار
 یوزلار آلمانی ، کوبیت آلمانی « آزادا » یوزلار ، آلمانی ده ده تالیت
 حاکمیت « طریقه یوزلار یوزلار »
Hanga Singhar یوزلار آلمانی حاکمیت یوزلار یوزلار « *Makriachi* » یوزلار
 برکده یوزلار . اوردده آلمانی یوزلار یوزلار یوزلار یوزلار آلمانی یوزلار
 حاکمیت یوزلار . آلمانی یوزلار آزادا کلد ، یوزلار آلمانی یوزلار
 یوزلار آلمانی یوزلار یوزلار یوزلار یوزلار یوزلار یوزلار
 تال یوزلار یوزلار یوزلار یوزلار یوزلار یوزلار یوزلار
 « طریقه آلمانی یوزلار یوزلار یوزلار » حاکمیت . یوزلار یوزلار آزادا
 ده ده یوزلار یوزلار یوزلار یوزلار یوزلار یوزلار یوزلار
 یوزلار یوزلار . یوزلار آزادا آلمانی یوزلار یوزلار یوزلار یوزلار

TÜRKİYE’DE SAĞLIK POLİTİKALARININ TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ VE EŞİTLİK-KAPSAYICILIK İLKESİNİN ÖNÜNDEKİ SOSYO-EKONOMİK BARIYERLER: ROMAN KADINLARIN “GÜVENLİ ANNELİK” HİZMETLERİNE ERİŞİMİ ÜZERİNE BİR VAKA ANALİZİ¹

Buse ERHALİM GÜMÜŞ²

Faika ÇELİK³

1 Bu araştırma makalesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Kadın Çalışmaları Tezli Yüksek Lisans programında Dr. Öğretim Üyesi Faika Çelik danışmanlığında Buse Erhalim Gümüş tarafından 2021 yılında tamamlanan “Türkiye’de Roman Kadınların Sağlık Hizmetlerine Erişimi: İzmir Örneği” başlıklı yüksek lisans tezine dayanan, ancak tez içindeki farklı temaları bir araya getirerek geliştirilmiş bir çalışmadır.

2 Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Mezunlu, erhalimbuse@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4589-5982

3 Dr. Öğretim Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0001-6615-668X, faika.celik@gmail.com

Giriş

Türkiye’de 2003 yılında sağlık hizmetine ihtiyaç duyan herkesin bu hizmetlerden adil ve eşit bir şekilde faydalanmasını temin etmek için oluşturulan Sağlıkta Dönüşüm Programı, o döneme kadar Türkiye’nin sağlık hizmetleri tarihinin deneyim ve tecrübelerinin bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, programın öne çıkardığı bu ilkelere rağmen, sağlık hizmetlerine erişim noktasında özellikle dezavantajlı grupları etkileyen yapısal problemler mevcuttur. Bu problemlerin temelinde sosyo-ekonomik göstergelerin politika üretme süreçlerinde ikinci planda kalması vardır. Sağlıkta sosyal ve ekonomik statüye bağlı eşitsizlikler; temelde sınıf, meslek, gelir dağılımı ve sosyal sermaye, eğitim, cinsiyet, etnik köken ve bölgesel farklılıklarla açıklanabilmektedir (Gönç Şavran, 2010; Polat ve İçağasıoğlu Çoban, 2015). Ayrıca, toplumsal cinsiyet de bu eşitsizliği derinleştiren bir faktördür (Özvarış, 2014). Romanlar açısından ise bu eşitsiz desen; bir taraftan ekonomik durum ve düşük eğitim seviyesi nedeniyle; sağlık hizmetlerine erişimde zor durumları ortaya çıkartırken, diğer yandan sağlık personeli tarafından önyargılar ve sosyal dışlanmaya maruz kalma sonucunu doğurmaktadır (Uzpeder, Roussinova Özçelik, Gökçen, 2008:57).

Bu yapısal ve kültürel engeller doğrudan Roman kadınların annelik sağlığı deneyimlerine yansımaktadır. Anne ve bebek sağlığı için devlet tarafından; gebelik öncesi, doğum ve doğum sonrası süreçler için “güvenli annelik” başlığı altında çeşitli sağlık hizmetleri verilmektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2009). Bu hizmetler kabaca bakım, tedavi ve danışmanlık hizmetleri olarak sıralanabilir. Ve ana amaç; anne ve bebeğin gebelik sürecini sağlıklı şekilde tamamlamasıdır. Ancak, genellikle erken yaşlarda olan ve çok sayıda çocuğa sahip Roman kadınlar söz konusu olduğunda hamilelik, doğum, cinsel sağlık gibi konularda bilgi eksiklikleri ve sağlık hizmeti sunucularının tutum ve davranışları, hizmetlerden eşit derecede faydalanma ilkesini zora sokmaktadır. Çalışmalar, Roman kadınların Roman olmayan kadınlara kıyasla daha yüksek doğurganlık oranlarına, güvenli olmayan kürtaja, daha düşük servikal tarama oranlarına, daha fazla erken doğuma ve düşük doğum ağırlıklı bebeklere sahip olduklarını göstermektedir (Watson & Downe, 2017).

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın *Roman Vatandaşlara Yönelik Sosyal İçerme Ulusal Strateji Belgesi 2016-2021*’de; Roman vatandaşların anne ve çocuk sağlığı hizmetlerinden faydalanmalarına yönelik stratejik bir hedef belirtilmiştir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2016). Bu belge, Roman kadınların gebelik sürecinde sağlık hizmetlerine erişim ile ilgili pürüzlerin olduğunu ve bunların önlenmesine yönelik çalışmaların yapıldığını göstermektedir. Konu ile ilgili literatürde bulunan sınırlı sayıdaki araştırmalar da Roman kadınların gebelik döneminde var olan sağlık hizmetlerinden tam olarak yararlanmadıklarını açıkça göstermektedir (Uzpeder, Roussinova

Özçelik, Gökçen, 2008; Eskiocak, Akbaşak, 2017). Öyle ki, Sandıklı'nın çalışmasında da Roman kadınların Roman olmayan kadınlara göre doğum öncesi hizmetlerden daha az ve daha geç yararlandıkları tespit edilmiştir (Sandıklı, 2020). Bu bulgular, eşitlik ve kapsayıcılık ilkelerini vurgulayan sağlık politikaları ile uygulamadaki sonuçlar arasındaki mesafenin derinliğini ortaya koymaktadır.

Hem Avrupa'daki hem de Türkiye'deki literatür, Roman kadınların, sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklerine karşı oluşturulan önyargılar neticesinde sosyal dışlanmaya maruz bırakıldıklarını belirtirken, bu durumun hak olarak tanımlanan hizmetleri sekteye uğratabileceğine işaret etmektedir. Roman kadınların gebelik sürecinde özellikle sağlık çalışanlarıyla kurdukları iletişim bu duruma bir örnektir. Watson ve Downe'nin çalışmasında hamile Roman kadınlar, sağlık personeli ile kurdukları kötü iletişim, dil problemi, hastane içerisinde terkedilme (ilgilenilmeme), sözlü taciz, kötü muamele, ayrımcılık nedeni ile kuruma gitmek istemediklerini açıklamışlardır (Watson ve Downe, 2017). Slovakia'da yapılan "Roma Women's Experiences in Reproductive Health in Slovakia" adlı araştırma da bu durum kanıtlanmakta ve sağlık hizmetlerine başvuran beyaz kadın ile Roman kadın arasındaki uçurumun altını çizmektedir (Center For Reproductive Rights, 2017).

Avrupa'da gelişen yazında Roman kadınların gebelik süreçlerinde sağlık hizmetlerine başvurmalarını etkileyen önemli faktörlerden biri Avrupa'da yaşayan Romanların İkinci Dünya Savaşı sırasında maruz kaldıkları Holokost gerçeğidir. Bu deneyim, Roman kadınların sağlık sistemine karşı güvensiz hissetmelerine sebep olmuştur. Sırbistan'da yapılan bir çalışmada, sağlık hizmetleri ücretsiz olarak sunulduğunda bile; Roman kadınların gelenek, inanç ve pratiklerin etkisiyle hizmet alımına karşı mesafeli olduğu anlaşılmıştır. Bu çalışmada, kadınların yarısından fazlasının asla doktora gitmediği (%53.7), hamilelik sürecinde ise jinekoloğa görünmediği (%55) gibi veriler ortaya çıkmıştır (Coe ve Čvorović, 2017). Verilerin ortak söylemi ise, Romanların sağlık hizmetlerine erişimleri sağlansa da Romanların kendilerinden olmayanlara karşı şüphe duyma eğiliminde olduklarıdır (Graff, ve diğerleri, 2016). Smith ise, bazı şüphelerin tarihsel arka plandan ileri geldiğini savunarak, devlet ve sağlık kurumlarında çalışanlara karşı güvensizliğini aşamayan ve bu hizmetleri soykırım, kısırlaştırma gibi uygulamalar ile ilişkilendiren Roman kadınların olduğundan bahsetmektedir (Smith, 1997).

Bu noktada Avrupa ve Türkiye bağlamlarını birbirinden ayırmak önemlidir. Avrupa'daki Roman kadınların yaşadığı tarihsel travmalar Türkiye'deki Roman kadınlar için geçerli değildir; zira Türkiye'deki Roman kadınlar zorla sterilizasyon ya da soykırım gibi uygulamalara maruz kalmamışlardır. Dolayısıyla, Türkiye'de Roman kadınların dışlanma deneyimlerinin, devlet destekli kurumsallaşmış ırksal şiddet ve soykırımdan ziyade, daha çok gündelik

yaşamda karşılaşılan sosyo-ekonomik dışlanmalar ve kültürel önyargılarla bağlantılı olduğu söylenebilir. Bu çerçevede, bu çalışma İzmir’de yaşayan Roman kadınların gebelik, doğum ve doğum sonrasındaki annelik sağlığı ya da güvenli annelik hizmetlerine erişim deneyimlerini incelemektedir. Araştırma şu sorulara odaklanmaktadır: Roman kadınlar anneliğe giden yolda sağlık hizmetlerine erişimlerini nasıl anlatmaktadır? Bu süreçte karşılaştıkları engeller ve imkânlar nelerdir? Etnik kimlik, toplumsal cinsiyet ve sosyo-ekonomik koşullar bu deneyimleri nasıl şekillendirmektedir?

Metodoloji

Bu çalışma, yöntemsel olarak tarihsel perspektif ile saha araştırmasını bir araya getirmektedir. İlk olarak, tarihsel yaklaşım aracılığıyla Türkiye’deki sağlık sisteminin dönüşümü, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan günümüze uzanan bir bağlam içinde ele alınmakta; sağlık politikalarının, siyasi iktidarların ideolojik yönelimleri, devletin vatandaşlara sağlık hizmeti sunmadaki rolünü nasıl tanımladığı, bu yönelimler doğrultusunda alınan kararlar, uygulamalar ve öncelikler ile yürürlükteki ekonomi politikaları tarafından biçimlendirildiği vurgulanmaktadır. Bu çalışmanın tarihsel perspektiften beslenen bir diğer yönü, Roman kadınların sağlık sistemine ilişkin deneyimlerinin yalnızca mevcut uygulamaların işlevselliğiyle sınırlı olmadığının altını çizmesidir. Diğer bir ifadeyle, araştırma, Roman kadınların bugünkü sağlık hizmetlerinden faydalanma deneyimlerini şimdiki zamana ait tercihler, tutumlar olarak ele almamakta; aksine, bu tercih ve tutumları geçmişten günümüze deneyimlenmiş dışlanma, ötekileştirme ve yapısal eşitsizlik süreçleri içinde anlamlandırmaktadır. Mevcut literatürün ortaya koyduğu üzere, Roman halkı Osmanlı İmparatorluğu’ndan modern Türkiye’ye uzanan süreçte sosyo-ekonomik dışlanmanın ve ötekileştirmenin farklı biçimlerine maruz kalmıştır (Çelik, 2013, Çelik, 2018, Tünaydın, 2013). Geçmişten günümüze, sembolik ve ekonomik anlamda toplumun çeperinde konumlandırılma hali, Romanların kolektif hafızasında yer etmiş; bu tarihsel deneyim, onların ulusal aidiyet anlatılarını, kendilerini tanımlama biçimlerini ve toplumun çoğunluğuyla kurdukları ilişkileri derinden etkilemektedir (Erhalim Gümüş, Çelik, 2021). Zira kolektif hafıza, yalnızca geçmişin pasif bir kaydı değil; aynı zamanda bugünkü davranış kalıplarını, beklentileri ve algıları biçimlendiren dinamik bir unsurdur. Çalışmada da gösterileceği üzere, bu kolektif hafıza Roman kadınların sağlık hizmetlerine yönelik güven düzeyini, başvuru davranışlarını ve sağlık personeliyle kurdukları ilişkileri doğrudan etkilemektedir. Bu minvalde, çalışmada Roman kadınların bireysel sağlık deneyimleri yalnızca bugünkü sağlık sistemiyle kurdukları karşılaşmalar üzerinden değil; aynı zamanda geçmişten günümüze farklı biçimlerde maruz kaldıkları dışlanma, damgalanma ve önyargıların sürekliliği göz ardı edilmeden değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, çalışma, tarihsel arka planı göz ardı etmeden, sahada elde edilen nitel verileri değerlendirmektedir.

Literatürde Roman kadınların güvenli annelik hizmetlerine erişimi çoğunlukla nicel araştırmalarla ele alınmakta ve bu çalışmalar, feminist metodolojinin sunduğu, kadınların deneyimlerini kendi seslerinden aktarma olanağını büyük ölçüde dışarıda bırakmaktadır. Bu boşluktan hareketle, araştırma nitel araştırma deseni çerçevesinde fenomenolojik yaklaşım ve feminist metodoloji doğrultusunda yürütülmüş; 2020 yılında Karşıyaka/İzmir’de yaşayan 16 Roman kadınla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Veriler, aynı yöntemsel çerçeve doğrultusunda analiz edilmiştir. Araştırma için gerekli Etik Kurul izni Manisa Celal Bayar Üniversitesi’nden alınmış; etik gerekçelerle katılımcıların, ebelerin, sağlık personelinin ve kurumların kimlikleri gizli tutulmuş, ayrıca araştırmanın yürütüldüğü lokasyona ilişkin ayrıntılı bilgilere yer verilmemiştir.

Makale üç bölümden oluşmaktadır: İlk bölümde Türkiye’de sağlık sisteminin tarihsel dönüşümü ele alınmakta, ikinci bölümde sağlık politikaları çerçevesinde eşitlik, kapsayıcılık ve adalet anlayışı tartışılmakta, üçüncü bölümde ise Roman kadınların gebelikten doğuma ve doğum sonrasına uzanan annelik sağlığı hizmetlerinden yararlanma deneyimleri incelenmektedir. Böylece makale, makro düzeydeki sağlık politikalarının mikro düzeydeki izdüşümlerini, Roman kadınların güvenli annelik çerçevesinde sunulan hizmetlere erişim ve kullanım deneyimlerine odaklanarak analiz etmeyi hedeflemekte; sağlık politikalarındaki eşitlik ve kapsayıcılık vurgusunun gündelik yaşamda mümkün olup olmadığını sorgulamaktadır.

Türkiye’de Sağlık Politikalarının Tarihsel Dönüşümü

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), sağlık kavramını “fiziksel, ruhsal ve sosyal tam bir iyilik hali” şeklinde tanımlamıştır (World Health Organization, 1948). Geniş kapsamda ele alınan sağlık, birçok ulusal ve uluslararası düzlemde hak olarak açıklanmış ve tüm insanların hizmetlerden eşit bir şekilde yararlanması üzerinde durulmuştur. Tarihsel akış içerisinde, bireylerin sağlıklı olması ve bu halin devamlılık gösterebilmesi için sağlık hizmetleri, belirli temellere oturtulmaya çalışılmıştır. Literatür, sağlık hizmetleri anlayışındaki değişimlerin toplumsal yapıdaki sosyo-ekonomik ve kültürel unsurlarla birlikte bilimsel ilerlemelerden de beslendiğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, modern Türkiye’de imparatorluktan ulus devlete geçiş, özellikle eğitim ve sağlık alanlarında kamu hizmetlerinin örgütlenmesinde köklü dönüşümlere neden olmuştur. Zira Osmanlı döneminde görülen geleneksel şifahane ve şifacılık anlayışı, Cumhuriyet döneminde bilimsel tıp eğitimi almış hekimlerin sunduğu düzenli ve kamusal sağlık hizmetleriyle yer değiştirmiştir (Kasapoğlu, 2016: 133). Bu nedenle, sağlık hizmetlerine erişimde çeşitli engellerle karşılaşan Romanlar gibi dezavantajlı grupların mevcut durumlarının incelenmesinde, sağlık sisteminin tarihsel gelişim sürecinin göz önünde bulundurulması önem taşımaktadır. Bu çerçevede, bu bölümde Türkiye’de sağlık hizmetlerinin

geçirdiği değişim ve dönüşümler tarihsel bir perspektiften ele alınacaktır. Türkiye'deki sağlık hizmetlerinin tarihsel seyri, vatandaşların bu hizmetlerden yararlanmalarının önündeki yapısal engelleri anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Devamında ise sosyo-ekonomik göstergelerin, sağlık hizmetlerine erişimde nasıl eşitsizlikler üretebildiği üzerinde durulacaktır.

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarından itibaren Türkiye'deki sağlık politikalarının dönüşümü beş farklı dönemde incelemek mümkündür. Bu dönemlendirmenin temelinde, literatürde yaygın olarak vurgulanan birkaç ölçüt yer almaktadır: Her şeyden önce, Cumhuriyet tarihi boyunca yaşanan siyasal değişimler sağlık hizmetlerinin örgütlenmesinde belirleyici kırılma noktaları yaratmıştır. Zira bu değişimler sağlık mevzuatında köklü reformları ve anayasal düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Buna ek olarak farklı ekonomik kalkınma stratejileri sağlık hizmetlerinin sunum biçimlerini doğrudan şekillendirmiştir. Ayrıca, Türkiye'deki sağlık politikaları uluslararası sağlık yönetimi ve küresel trendlerden önemli ölçüde etkilenmiştir. Sonuç olarak, bu ölçütlerin bir arada değerlendirilmesi, literatürde genel kabul gören beşli dönemlendirmeyi ortaya çıkarmaktadır (Ak, 2021; Akdur, 2003; Fedai, 2019; Kökçü, 2014)

Birinci Dönem: 1920- 1938

Türkiye'deki sağlık hizmetlerinin ilk sistemli yapılanması 1921 yılında göreve gelen Refik Saydam Dönemi'ndedir. Özellikle 1925 yılında yedi temel hedefin belirtilmesi planlı bir süreç içerisine girildiğine işaret etmektedir. Hedefler; devletin sağlık örgütünü genişletmek, sağlık personeli sayısını arttırmak, Numune Hastaneleri ve Doğum ve Çocuk Bakımevleri açmak, bulaşıcı hastalıklar ile mücadele etmek, yasal perspektif ile ilgili çalışmalar yapmak, hizmetleri sadece kentlere değil, kırsal alana kadar götürmek, Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü ve Okulunu açmak olarak belirtilmiştir (Ağırbaş, Akbulut, & Önder, 2011). Hedeflerden anlaşılacağı üzere, ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda geliştirildikleri, kapsayıcı oldukları, ülke içerisinde yaşayan her bireyin sağlık hizmeti alabilmesinin önemsendiği ve dışa bağımlılık yerine ülke içerisinde gelişmelerin yeşertilmesi arzusunun taşındığı görülmektedir. Bu hedefler odağında Refik Saydam Dönemi'nde Sağlık personeli sayısı artışının yanında, sağlık kurumları ve kurum içerisindeki yatak sayılarının da arttığı belirtilebilmektedir (Karabulut, 2007).

Sağlık kuruluşunun bulunmadığı yerlerde ise isimleri “muayene ve tedavi evi/ dispensar” olan yerler, burada yaşayanların sağlık hizmetlerinden faydalanmalarını amaçlanmaktadır. Bu kurumlara giden vatandaşlar muayene için ücret vermemekle birlikte, yoksul olanlara ilaçları da ücretsiz (Ağırbaş, Akbulut, & Önder, 2011) verilmektedir. Yoksul vatandaşların, sağlık kuruluşlarına başvurdıklarında ödeme ve ilaç yükümlülüğünün olmaması

kurumlar ile iletişim kurabilmesine ve sağlık sisteminin bir parçası haline gelebilmelerine destek olmuştur.

Bu dönemde, bulaşıcı hastalık oranlarının yüksek olması sağlık sisteminin çeşitli uygulamalar yapmasını da gerekli kılmıştır. Ve bu uygulamalarda koruyucu ve tedavi edici hizmetler bir arada ele alınmıştır. “Seyyar tabiplik” ile köylere görevlendirilen hekimlerin tedavi etme, sağlıklı olmak için eğitime gibi uygulamalar gerçekleştirdiği ve bu uygulamaların tamamen ücretsiz olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, koruyucu sağlık hizmetlerinde yer alacak personelin maaşı diğer devlet çalışanları ile kıyaslandığında daha yüksek tutulmuş, böylece sayılarda da artış olacağı düşünülmüştür (Ağırbaş, Akbulut, & Önder, 2011: 745). Bulaşıcı hastalıklarla mücadele ve hizmetleri kırsal alana götürme hedefleri doğrultusunda bu adımların atıldığı düşünülmektedir. Ayrıca, bulaşıcı hastalıkların yaygın olduğu yerlerde hastalık ile savaş örgütleri açılmıştır (Trahom Savaş Örgütleri gibi) (Fişek, 1994)

Tengilimioğlu vd. (2012) bu dönemde yasal düzenlemelerin de öne çıktığından bahsetmektedirler. Öyle ki, Refik Saydam’ın bakan olduğu 1923-1938 yılları arasında sağlık sisteminin tamamını oluşturan 50 yasa ve 18 tüzük oluşturulmuştur. Metintaş ve Elçioğlu (2007) bu yasalar arasında “Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun” ve 1930 yılında oluşturulan Umumi Hıfzısıhha Kanunu önemli bir yerde olduğunu belirtmiştir (aktaran Altındağ & Yıldız, 2020). Ek olarak, bu yasal düzenlemelerde, devletin tüm sağlık ve sosyal yardım işlerinden sorumlu ve denetçi olduğunu vurgulamaktadır (Karabulut, 2007).

İkinci Dönem: 1938- 1960

Dönemin en önemli özelliği, Behçet Uz tarafından oluşturulan “Birinci Sağlık Planı” dır. Fişek’e göre, planın ilhamı, Dr. Cemal Or’un Etimesgut çevresindeki köy halkı için oluşturduğu sağlık merkezi düşüncesidir (Fişek, 1994). Planda koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetler birlikte ele alınmış ve yerel yönetimlere bırakılan yataklı sağlık kuruluşlarının sorumluluğu üstlenilmiştir. Ayrıca, Sağlık hizmetlerinin ülkenin her yerinde örgütlenmesinin sağlanması amacıyla her 40 köye 10 yataklı “sağlık merkezi” adı altında merkezlerin oluşturulması hedeflenmiştir (Kasapoğlu, 2016). Ancak bu plan başarılı olamamıştır.

Demokrat Parti Dönemi’nde; sağlık sisteminin iyi hizmet vermesiyle sağlık kuruluşu sayıları arasında bir bağlantı olduğunu düşünerek tüm kentlerde kuruluş açmaya gayret göstermiştir. Örneğin Sağlık Bakanlığı Stratejik Plan’a (2010-2014) göre, 1950 yılında 118 tedavi kurumu varken 1960’ta kurum sayısı 442’ye yükselmiştir. Dolayısıyla kurum sayısının artışı yatak sayısını da yaklaşık iki katına çıkarmıştır (aktaran Topçu, 2019, s. 2558). Bunun yanında Günal (2008), il özel idarelerine ve belediyelere ait hastanelerin

bakanlığa devredildiğini de eklemiştir. Ancak genel sağlık sigortası yerine prim sisteminin aktif olarak kullanıldığı bir sigorta sistemine geçilmiştir (aktaran Gönc Şavran, 2010). Böylece, prim ödeyenlerin faydalanabildiği, prim ödemesi yapamayanların ise sisteme dahil olamadığı eşitsiz bir sağlık hizmetleri profili çizilmiştir.

Üçüncü Dönem: 1960- 1980

1961 anayasasında, “Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamakla ödevlidir” (İleri, Seçer, & Ertaş, 2016) cümlesiyle devletin sağlık hizmetlerindeki rolü açıkça ifade edilmiştir. Bu dönemde devlete tanımlanan rol çerçevesinde, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı oluşturulmuş, tüm vatandaşların sağlıklı olmaları için gerekli düzenlemelerin vurgusu yapılmış, koruyucu ve önleyici sağlık hizmetlerinin istikrarla sürmesi tekrar hedef olarak gösterilmiştir. Ancak, koruyucu hizmetlerin maliyeti devlet tarafından karşılanırken, tedavi süreçlerinde vatandaşlardan katkı payı ödemeleri beklenmiştir ve böylece SSK ve Bağkur (Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu) Kanunları ortaya çıkarılmıştır (Gönc Şavran, 2010:142)

Halkın büyük bir kısmının maddi olanaklardan yoksunluk sebebi ile başvuru yapamadığı hastaneler yerine evde ve ayakta tedavi edilebilir, ülke geneline yayılacak bir sağlık örgütü kurulması planlanmıştır. Bu planlama doğrultusunda Dr. Fişek tarafından oluşturulan, Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun (224 sayılı kanun) 5 Ocak 1961’de kabul edilmiştir (Akdur, 2006: 29-30). Yasa içerisinde özellikle “eşitlik” vurgusunun köylü, kentli, doğuda ya da batıda yaşayan vatandaşların tamamını kapsaması önemlidir. Bu amaçlar doğrultusunda sağlık ocakları kurulmaya başlanmıştır. Nüfusa göre sağlık ağlarının oluşturulması düşünülmüştür (Kasapoğlu, 2016).

Dördüncü Dönem: 1980- 2000

Dünya çapında yükselişe geçen neoliberal anlayış, ülkelerin politikalarını da etkilemiş, sosyal devlet anlayışından uzaklaşmalarına neden olmuştur. Ülke politikalarında; piyasanın arz talepleri merkeze alınmaya başlamıştır. Bu dönemde önemli gelişmelerden biri, bir önceki dönemde Anayasada sağlık ile ilgili konuların devlet görevi olarak nitelendirildiği ilgili maddenin, “insan haklarına saygılı devlet” şeklinde değiştirilmesidir. Devlet artık gözeten ve düzenleyen konumundadır (Akdur, 2006). Özelleştirmenin aktif şekilde sürdürüldüğü bu dönemde, kamu sağlığına yapılan yatırımların az kalması, kurumların içerisinde de sorunların yaşanmasına neden olmuş, bu eksiklikler ve sorunlar hizmetlerin kalitesinin düşmesine sebep olmuştur (Soyer, 2004). Yine bu dönemde, ödeme gücü olmayan vatandaşların sağlık hizmeti alamadığı gündeme gelerek “Ödeme Gücü Olmayan Vatandaşların Tedavi Giderlerinin Yeşil Kart Verilerek Devlet Tarafından Karşılanması Hakkında Kanun” 1992’de

kabul edilmiştir (Altındağ & Yıldız, 2020). Bu adım toplumdaki yoksul bireyler için sağlık hizmetlerinin önündeki engellerin aşılması açısından önemlidir. Bu hizmeti almak için gerekenleri maddi durumu nedeni ile yerine getiremeyen bireyler yeşil kart uygulaması ile hizmetlerden olabildiğince faydalanmaya başlamışlardır.

Beşinci Dönem: 2000 yılı ve Sonrası

2003 yılında başlatılan Sağlıkta Dönüşüm Programı, bu tarihe kadar sağlık hizmetleri tarihinin deneyim ve tecrübelerinin bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Programın amacı; sağlık hizmetine ihtiyaç duyanların, hizmet süresince adil ve eşit bir şekilde hizmet almalarını sağlayan modern bir sistemin oluşturulmasıdır. Bu amaçla sistemi oluşturan yapı taşları; bireylerin sağlık kuruluşuna ulaşım kolaylığı, memnuniyeti ve maliyeti odağında tasarlanmıştır. Bu faktörlerin gerçekleşmesi için oluşturulması gereken yapı, temel sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve aile hekimliğine geçilmesi, sağlık alanında bilgi ve iletişimin yaygınlaştırılması, teknolojik gelişmelerden faydalanılması ve Genel Sağlık Sigortasının (GSS) oluşturulması gibi hedeflerle şekillendirilmiştir (Çavmak & Çavmak, 2017: 51). Programın temel ilkeleri arasında; insanı merkeze alma, sürdürülebilirlik, kalitenin sürekli gelişimi, desantralizasyon, katılım, uzlaşma, gönüllülük ve güçler ayrılığı, hizmette rekabet içerisinde olma sayılabilmektedir (Akdağ, 2012: 69-70)

SDP ile her yıl yeni denemeler ve uygulamaya konulan düzenlemeler yer almıştır. Başol ve Işık'ın çalışmasına göre; SDP temelde dört kollu bir yapı şeklinde açıklanabilmektedir. İlki, sosyal güvenlik sisteminin SSK, Bağkur ve Emekli Sandığı'nın Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) çatısı altında toparlanmasıdır. Bu durum yasal mevzuatta, 5502 Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu şeklinde yer almıştır. Ardından 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile birlikte toplumun tamamının genel sağlık sigortası içerisinde yer alması sağlanmıştır. İkincisi, sağlık ocağı olarak belirtilen kurumların aile hekimliğine dönüşümüdür (Başol & Işık, 2015) . 2004 yılında Düzcüde Aile Hekimliği ile ilgili pilot uygulama yapılmış, 2010 Aralık ayından itibaren Türkiye'de yaygınlaştırma çalışmaları başlamıştır. Aile hekimliği hizmeti ücretsizdir. Yalnızca, bireyler aile hekimliğine gittiklerinde reçete yazılırsa "reçete katılım bedeli" olarak bir maliyet çıkarılabilmektedir (Doğan, 2017). Üçüncüsü, ayakta ikinci ve üçüncü basamak hizmetinin sağlandığı kurumların "sağlık işletmesi" tanımını almasıdır. Dördüncüsü ise, Sağlık Bakanlığı'nın temel görevlerinin, düzenlemek ve denetlemek olarak verilmesidir (Başol & Işık, 2015).

SDP'de hakkaniyet odağında, bireylerin kazandıkları oranında katkıda bulunacakları ve ihtiyaçları kadar hizmet alacakları bir sistem oluşturulmak istenmiştir (Doğan, 2017). Ancak, sağlık hizmetlerine erişim ile ilgili özellikle dezavantajlı grupları etkileyen yapısal problemler de mevcuttur. Örneğin;

GSS’da döngüyü yürüten temel odak yatırılan primlerdir. Terzi (2014)’e göre, ülke içerisinde atipik işler ve esnek üretim biçimi ile çalışmakta olan bireylerin prim ödemeleri güçleşebilmekte ve sağlık hizmetleri sunumuna erişimleri kısıtlanabilmektedir (aktaran Doğan, 2017). Bu durumda, gelir durumu belirtilen asgari ücretin üçte birinden az olanların primleri devlet tarafından ödenmiştir. Saraç (2006)’a göre bu noktada genellikle eğitim ve ekonomik düzeyi düşük olabilecek bu grubun başvurudaki bürokratik süreçleri nasıl yönettiği sorusunu düşündürücüdür (aktaran Gönç Şavran, 2010: 156). Bürokratik süreçlere dair bir diğer sorun ise, oluşturulan insan hakları birimleri ve Alo Sağlık Bakanlığı İletişim Merkezi (SABİM) hatlarına ilişkindir. Sağlık hizmeti talep eden vatandaşların olası hak ihlallerinde ulaşabilecekleri bu uygulamalar, kişilerin sorun ve önerilerinde kullanılabilecek şekilde tasarlanmıştır. Ancak, bu uygulamaların herkes tarafından bilinip bilinmediği ve kullanılabilirliği soru işareti oluşturmaktadır. Daha eşit ve adil bir sistem için çıkılan yolda, GSS’nin bazı temel hizmetleri içermesi ve pakette yeri olmayan hizmetler için özel sağlık sigortası veya kişisel ek ödeneklerin oluşturulması yükümlülüğü de (Dünya Bankası, 2003’den aktaran Ataay, 2008) bunu örneklemektedir. Erol ve Özdemir’e göre; bu program sonrasında sağlık hizmetlerine erişim herkes için değil, prim ödeyenlerin hak kazandığı bir erişim biçimine dönmüştür (Erol & Özdemir, 2014).

Sonuç olarak, Türkiye’de sağlık politikalarının tarihsel seyri, Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze uzanan dönemde farklı ideolojik yönelimler, siyasi tercihler, yürürlükteki ekonomi politikaları ve sağlık sistemindeki küresel yönelimler doğrultusunda beş temel evrede şekillenmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde sağlık politikaları, yeni Cumhuriyet’in kuruluş ilkeleri ve ulus inşa politikaları kapsamında ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda gelişmiş, tüm vatandaşları kapsamayı amaçlamış ve sağlıkta dışa bağımlılık yerine hizmetlerin ülke içerisindeki kaynakların geliştirilmesine öncelik verilmiştir. Demokrat Parti iktidarı döneminde, her ne kadar vatandaşlara hizmet veren sağlık kuruluşlarının sayısı artırılsa da, genel sağlık sigortası yerine prim sisteminin aktif olarak kullanıldığı bir sigorta sistemine geçilmesinden kaynaklı, prim ödeyenlerin faydalanabildiği, prim ödemesi yapamayanların ise sisteme dahil olamadığı eşitsiz bir sağlık hizmetleri profili ortaya çıkmıştır.

1960 darbesi sonrası ortaya çıkan 1961 Anayasası, sağlık politikalarında yeni bir kırılma noktasını işaret etmektedir. 1961 Anayasası’nda devlet, vatandaşların “beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamakla ödevlidir” maddesi gereğince, sağlık hizmetlerine erişim ve kullanımı bir vatandaşlık hakkı olarak kabul edilmiş ve bu hakkın tüm vatandaşlar tarafından eşit olarak kullanılmasını sağlamak hedefiyle politikalar üretilmiştir. 1980 sonrası dönemde (1980–2002), neoliberal ekonomi politikalarının etkisiyle sağlık alanında piyasa odaklı bir dönüşüm yaşanmış, sağlık sistemi içerisinde özel sektörün etkinliği artarken, kamusal

sağlık hizmetlerinde parçalanma ve eşitsizlikler derinleşmiştir. Bu bağlamda, 2003 yılında yürürlüğe giren Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP), sağlık sisteminde bir dönüm noktası olmuş; “hizmete erişimde eşitlik”, “hasta memnuniyeti”, “verimlilik” ve “finansal sürdürülebilirlik” ilkeleri temelinde yeni bir sağlık yönetimi anlayışı benimsenmiştir (Atun vd., 2013; Ökem & Çakar, 2015). Ancak literatürün de ortaya koyduğu üzere (Ökem & Çakar, 2015; Yılmaz, 2017; Yardım & Üner, 2018), reformun vaat ettiği eşitlik ve kapsayıcılık hedefleri, özellikle dezavantajlı gruplar söz konusu olduğunda tam anlamıyla karşılık bulmamıştır. Bir sonraki bölümde, sağlık politikalarının öngördüğü eşitlik ve kapsayıcılık hedeflerine rağmen, sosyo-ekonomik göstergelerin hizmet alımında nasıl “eşitsizlik” yarattığı anlaşılmaya çalışılacaktır.

Sağlık Hizmetlerinde Eşitsizlikler

Sağlık politikalarının tarihsel dönüşümünün ele alındığı bir önceki bölümde de görüldüğü üzere, sağlık hizmetlerinin biçimlenişi yalnızca devletlerin kaynakları ve idari örgütlenme biçimleriyle değil; aynı zamanda siyasi iktidarların öncelikleri, ideolojik yönelimleri ve ekonomi politikalarıyla yakından ilişkilidir. Buna karşın, vatandaşların gelir, eğitim düzeyi ve sınıfsal konum gibi sosyo-ekonomik göstergeleri sağlık politikalarının oluşturulma ve uygulanma süreçlerine çoğu zaman yeterince yansıtılamamıştır. Aslında sağlık sisteminin her alanında kendini gösteren bu eşitsizlikler, ilk kez 1980 yılında İngiltere’de yayımlanan *Kara Rapor*’da (The Black Report) sistematik biçimde ortaya konmuş; rapor, sosyal sınıf ve sağlık arasındaki ilişkiyi inceleyerek, eşit erişim ilkesine rağmen sağlık sonuçlarında derin sosyo-ekonomik farklılıkların sürdüğünü göstermiştir (Özen, 2009)

Gönç Şavran da tez çalışmasında sağlıkta sosyal ve ekonomik statüye bağlı eşitsizlikleri incelerken ekonomik eşitsizliklere, sınıf kavramına, mesleğe, sosyo ekonomik gruplara, gelir dağılımına ve sosyal sermayeye değinmiştir. Ayrıca, eğitim durumu, cinsiyet, etnik köken ve bölgesel farklılıklar da hem toplumun geri kalanına istinaden hastalıklara yakalanma riskinin yüksek olmasına hem de sağlık hizmeti alırken eşitsizliklere neden olmaktadır (Gönç Şavran, 2010). Benzer şekilde; Polat ve İçağasıoğlu Çoban da sağlıkta eşitsizliği açıklarken; psikososyal yaklaşım, sağlığın ekonomi politiği, eko-sosyal yaklaşımlara değinmiş ancak ortak şekilde sağlığın sosyal belirleyicilerini gelir, eğitim, meslek ve cinsiyet olarak işlemiştir. Ekonomik durumun temelinde, gelir eşitsizliği olgusunun etkili olabileceği, düşük ekonomik seviyeye sahip bazı bireylerin temel kaynaklara dahi erişilemeyebileceği vurgulanmıştır. Eğitim ve cinsiyet faktörü de düşük ekonomik düzeye neden olabilmektedir. Sosyal güvenlik sisteminin yoksul kişileri maddi açıdan zorlayabileceği ve hizmetlerden yararlanamayacak hale gelebileceklerini aktarmıştır (Polat & İçağasıoğlu Çoban, 2015).

Toplumsal cinsiyetin sağlık hizmetlerine erişimde eşitsizliği neden olduğunu anlatan Özvarış ise; toplumsal cinsiyet ve sağlık ilişkisini açıklarken, kadınların ortalama yaşam beklentilerinin yüksek olmasına rağmen, toplumsal cinsiyet normları nedeniyle, hastalık ve stres oranlarının daha yüksek olduğunu aktarmaktadır. Kadınlar, birçok nedenle, sağlık hizmetlerine çokça başvurmak durumundadır. Örneğin, üreme hastalıkları, adolesan gebelikler, gebelik dönemleri ve doğum, istenmeyen gebelikler, cinsel istismar ve şiddet gibi durumlarda sağlık hizmetlerine ihtiyaçları sık ve çok olabilmektedir. Sağlık sistemine başvurmalarını gerektirecek faktörler çok olmasına rağmen, toplumsal cinsiyet rolleriyle kadınların eğitim ve iş hayatından uzak tutulmaya gayret edilmesi ve ev içi üretim ile sınırlandırılmaları sağlık hizmetlerine erişimde de engellerle karşılaşmasına işaret etmektedir. Bu noktada değinmekte fayda var ki toplumsal cinsiyetin bir yanı da erkektir ve erkeklerde bu sistemden zarar görmektedir. Örneğin, ev ekonomisini tek elinde bulunduran erkekler ev geçindirme kaygısıyla meslek hastalıkları yaşamakta ve sağlık hizmetlerine başvuru yapmak zorunda kalmaktadırlar. Ekonomik seviyelerinin düşüklüğü ve hastalıkları onları eşitsiz hizmet almaya itebilmektedir (Özvarış, 2014).

Farklı etnik kökene sahip olanlar ise yukarıda bahsedilen sosyo-ekonomik faktörlerin genelde bir ya da birden fazlasını taşımaktadır. Bu nedenle ülke içerisindeki sağlık politikaları “eşitlik” çerçevesiyle belirtilse de, onların hakkaniyetli bir şekilde hizmetlere eriştikleri düşünülmemektedir. Aksungur’un belirttiği gibi, hakkaniyet ve eşitlik kavramları birbirlerinden farklıdır ve hakkaniyet olmazsa, sosyal adaletsizlikler ortaya çıkmaktadır. Farklı sosyo-ekonomik belirleyicilere sahip bireyler ve bölgeler arasındaki farklılıklar toplumsal kategoriler tarafından şekillendirilmektedir. Ve Aksungur, bireylere eşit fırsatlar verilerek, hakkaniyetli politikalar oluşturularak ve eğitim düzeyi yüksekliği ile bireylere savunuculuk rolü kazandırılarak bu eşitsizliklerin azalabileceğini düşünmektedir (Aksungur, 2020).

Sonuç olarak, tarihsel periyotta sağlık sistemleri, mevcut durumun niteliğine uygun şekilde değişse ve “eşitlik ve kapsayıcılık” ilkelerini ön planda tutsa da, sosyoekonomik göstergelerin hâlen eşitsiz bir sağlık hizmeti deneyimine neden olduğunu söylemek mümkündür. Sonraki bölümlerde, İzmir’deki Roman kadınların annelik deneyimleri bir vaka incelemesi olarak sunulacak; bu kapsamda, devlet tarafından sunulan ve “güvenli annelik hizmetleri” kategorisi altında takdim edilen anne sağlığı hizmetlerinde teorik düzeyde vurgulanan eşitlik ilkesine rağmen, sosyoekonomik bariyerlerin bu hizmetlere erişimi pratikte nasıl etkilediği analiz edilmeye çalışılacaktır.

Roman Kadınlar ve Anne Sağlığı

2000’li yıllardan itibaren ivme kazanan Roman çalışmaları literatürü içerisinde Roman kadınların seslerini duymak güçtür (Erhalim Gümü, 2021).

Özellikle, Roman kadınların gebelik sürecindeki deneyimleri, bu süreçte aldıkları sağlık bakımı ve desteğine dair çalışmalar oldukça azdır. Oysa Roman kadınlar genellikle erken yaşta ve çok sayıda çocuk sahibi olmaktadır. Çocuk sahibi olma meselesi onlar için farklı anlam dünyalarına kapı aralarken, somutta ise bu durum sağlık hizmetlerine başvurmayı zaruri hale getirebilmektedir. Bu bölüm, Roman kadınların anneliğe giden yoldaki deneyimlerini, aldıkları sağlık hizmetlerini ve bakımı analiz etmeye odaklanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda İzmir'in Karşıyaka ilçesinde yaşayan 16 Roman kadın ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş ve görüşmelerin analizinde fenomenolojik yaklaşım ve feminist metodoloji kullanılmıştır. Araştırma çerçevesinde Roman kadınların anlatıları gebelik süreci, doğum ve doğum sonrası dönemler olarak ele alınmıştır. Bu süreçte yaşadıkları ve hissettiklerine dair paylaşımların yanı sıra sağlık hizmetine başvuru süreçleri, gebelik, doğum ve doğum sonrası sağlık hizmetleri ne ölçüde yararlanabildikleri ve bu hizmetleri nasıl deneyimledikleri ve sağlık personeliyle kurdukları iletişimin niteliği anlaşılmaya çalışılmıştır.

Çocuk Sahibi Olmaya Karar Verilmesi

Öncelikle, örneklem grubundaki kadınların doğum yaptıkları yaşlar göz önüne alındığında, adölesan dönemden bahsetmek yerinde olacağı düşünülmektedir. “Adölesan dönem” olarak nitelendirilen süreç, çocukluktan erişkinliğe geçiş dönemini temsil etmektedir. DSÖ (1998)’ ye göre adölesan dönem 10 ve 19 yaşları arasını kapsamaktadır (aktaran Demirgöz ve Canbulat, 2008: 948). Bu dönemdeki bireyler fiziksel, bilişsel-psikososyal gelişimler yaşamaktadır. Bu gelişim döneminde olası bir gebelik hali, sağlıkla ilgili ciddi sorunlara yol açabilmektedir. Menarj yani regl döneminin başladığı, kız çocuklarının üreme ile ilgili bilgisinin genellikle kısıtlı olduğu, korunma yöntemlerinin eksik bilinmesi sonucunda cinsel hastalıkların ve istenmeyen gebeliklerin oluşabildiği düşünülmektedir. Böyle gebeliklerde, düşüklerin yaşandığı ve sağlıklı doğum sürecinin zorluklarla örülü olduğu görülmektedir (Kütük, 2012: 31).

Örneklem grubundaki 16 Roman kadının evlilik yaşları incelendiğinde, en küçük yaş 14, en büyük yaş 21 olarak aktarılmıştır. Evlilik yaşı ortalaması yaklaşık olarak 17.18’dir. İlk anne oldukları yaşlar incelendiğinde en küçük yaş 15, en büyük yaş ise 33 şeklinde belirtilmiştir. İlk anne olma yaşının ortalaması 18.75’tir. DSÖ’ye göre, adölesan dönemin sonlarına denk gelse de örneklem grubundaki Roman kadınlar için adölesan gebeliğin varlığı yadsınamaz bir gerçektir. Roman toplumunda erken yaşta evlilik, geleneksel ve normalleşmiş bir olgu olduğu için kadınlar, bu konuda bağımsız kararlar alabilme yetilerini kaybedebilmektedir (Taylan, 2016 aktaran Caner, 2019) Gebelik olgusu da benzer biçimde kadınların bireysel kararlarından ziyade, kolektif teamüller çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Bu araştırma sırasında, gebelik öncesinde, Roman kadınların önceden hazırlıkları olmadığı ve gebelik öncesi sağlık kurumlarına başvuru yapmadıkları anlaşılmıştır. Oysaki, örneklem grubundaki her iki Roman kadından biri, evlendikten sonra hemen çocuk sahibi olamamaktadır (8 kadın). Bu sürenin minimum 2 yıl, maksimum 13 yıl olduğu anlaşılmaktadır. Çocuk sahibi olunamadığında, genel olarak sağlık kurumlarına başvurmadıkları öğrenilmiştir. Bu durumun temelinde ise ekonomik kaynaklardan yoksunluğun öne çıktığı görülmüştür. Örneğin Pembe ekonomik koşulların etkisi ile sağlık kurumlarına gidemediğinin altını çizmiştir:

“Gidemedim gülüm ne yalan söyleyim. Özeniyodum böyle arkadaşlara bebeklerine meme veriyolardı, benim neden olmadı diye çocuğum. Durumum olmadığı için gidemiyodum hastaneye ne yalan söyleyim. Tedavi göreyim derdim gidemezdin. Özellerde yani, tedavi görmek hastanede değildi. Özele gidin derlerdi paralı derdiler gidip ben o parayı da veremezdin ne yalan söylüyüm. Allah tarafından verdi güzel Rabbim dört sene bekletti bizi ama, güzel Rabbim ya olmayanlara da versin yani.” (Pembe, 39)

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu’nun 63. maddesinde genel sağlık sigortasına sahip olan bireylerin çocuk sahibi olması için desteklenmesi öngörülmektedir. Bu maddede devletin bu konudaki desteği bazı şartlara bağlamıştır. Bu şartlara göre, 23-39 yaş arasında evli olup normal şartlarla çocuk sahibi olamayan, yardımcı üreme yöntemleriyle çocuk sahibi olma şansı bulunan kişiler destekten faydalanabilmektedir. Pembe birçok şarta uyuyor olmasına rağmen, başvurudan kaçınmıştır.

Tıbbi destek için eyleme geçen Roman kadınların (2 kadın) ise bir kez sağlık kurumuna gittikleri ve kısa süreli tedavi (ilaç tedavisi) gördükleri, ardından hamile kaldıkları belirtilmiştir. Örneğin Naciye, rahim ağzı darlığına sahip olduğunu ve bu nedenle ilaç tedavisi görmesi gerektiğini öğrenmiştir.

“Bi ay bi tedavi gördüm ilaç demedim, doktor demedim bıraktım. Allah bilir dedim. ... Bir iki ay sürdü doğum için, (sessizce) rahim ağzı darlığı varmış. ... Sonra bıraktım. Bi iki ay tedavi gördüm sonra bıraktım ilacı, hemen hamile kaldım zaten.”(Naciye, 55)

Naciye’in anlatısında sorun tespit edilmiş ve tedavi süreci başlamıştır. Ancak, ilaç kullanımının kısa sürmesi sağlık okur-yazarlığındaki eksikliklere işaret etmektedir. Ayrıca, tedaviyi sürdürmek yerine sürecin akıbetini Allah’a havale eden Naciye’nin anlatısında dini inançların sağlık süreçlerini de etkilediği görülmektedir. Sadece Naciye’nin anlatısında değil, gebelik öncesi anlatılarda da ortak olarak gözlenen, durumu Allah’a bırakma davranışı, kadınlar için tevekkülün önemli olduğunu ve inancın güçlendirici etkisini göstermektedir.

Görüşmeler sırasında 16 Roman kadının 9'u ilk gebeliklerinden önce, anne olmak isteyip istemediklerine dair düşüncelerini paylaşmıştır. Bu kadınların 7'si çocuk istediklerini belirtip bireysel isteklerini ön plana çıkartırken (çocukları sevmek gibi), geriye kalan iki kadın ise, bireysel kararlarından ziyade eşlerinin isteği ve toplumun baskısına gönderme yapmıştır. Şadiye, eşinin çocuk isteğini, kendi yaşının annelik için uygun olduğunu ve sosyal hayatlarındaki sıkışmışlığı gündeme getirmiştir:

“Eşim çok istiyodu kızı vardı ayrı da, o çok istedi... Bir de yaşım vardı ya hani yirmi iki yaş. Bi de şimdi şöyle diyeyim bizim bi sosyalimiz yok, hani bizde mesela eşin getirir yersin, hanım evde yemeğini yapar, çoluk çocuğunu bakar. Hadi çalışmış olsan neticede çocuk yapmak için ara verirsin düşünürsün geleceğini. Biz de öyle bi şey olmadığı için hiç yani. Ama bir sene iki sene sonra illa oluyor öyle bir sosyalimiz olmadığı için onu şey yapmıyoz biz.” (Şadiye, 38)

Şadiye, eşinin isteğinin kendi isteğinin önünde olduğunu ilk fırsatta söylerken, kendi durumundan ve isteklerinden bahsetmemiştir. Kendisi ile ilgili tek vurgusu, 22 yaşına gelmiş biri olarak anneliğe bir nevi “geç kalmış” hissetmesidir. Şadiye'in anlatısında; kadınların ve erkeklerin farklı toplumsal cinsiyet normları ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu çerçevede, kadının ana görevlerinden birinin çocuk bakımı olduğu ön kabulü onu çocuk sahibi olmaya itmiştir. Oluşturulan bu toplumsal cinsiyet normları içerisinde; kadınların, kamusal ortamlarla ilişkisinin sınırlı olması ve genel olarak bu ortamdan izole ve kendi aralarında bir yaşam tarzını benimsemiş olmaları, aile olgusunu ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca içinde yaşadıkları toplumda, gebeliğin/çocuk sahibi olmanın statüsü nedeniyle çekici bir faktör olarak yansıtılması çocuk sahibi olma noktasında teşvik edici unsurlardır. Dolayısıyla, Şadiye, toplumun anne olamadığına yönelik olumsuzlamalardan kurtulmak ve kabul görmek için anneliği benimsemiştir.

Gebeliğin Anlaşılmasında Sağlık Hizmetlerinin Kullanımı

Hamileliğin belirtileri, belirtilerin zamanlaması ve yoğunluğu kişiden kişiye değişebilmektedir. Ve gebelik, en erken cinsel ilişkiden 14 gün sonra, artışa geçen östrojen ve progesteron hormonları ile anlaşılabilir. Kan tahlilinde Beta HCG testi sonucunda kişiler gebelik yaşayıp yaşamadıklarını anlamaktadır. Gebeliğin anlaşılmasında implantasyon kanaması, memelerin hassaslaşması, vücut sıcaklığının artması, kasık ağrısı, adet kanamasının gecikmesi, halsizlik ve yorgunluk, bulantı ve kusma, baş ağrısı ve baş dönmesi, kokulara karşı hassasiyet, duygusal değişim, sık idrara çıkma ve kabızlık gibi hem fizyolojik hem de psikolojik bir dizi belirti ortaya çıkmaktadır (Çimen, 2020).

16 Roman kadına hamile olduklarını nasıl fark ettikleri sorulduğunda yiyeceklerden tikslenme, adet gecikmesi, mide bulantısı, kasık ağrısı, birinin fiziksel görünüşünden anlaması, sigaradan tikslenme gibi belirtiler ortaya

çıkıştır. Belirtilerin ardından Roman kadınlar hamile olup olmadıklarını anlamak için eczaneden test alıp uygulama, sağlık ocağı veya hastaneye gidip kan tahlili yaptıрма, özel muayeneye gitme yolları kullanmışlardır. Örneğin, Lale evlendikten 13 yıl sonra hamile olduğunu eczaneden aldığı testler ile öğrenmiş, sağlık ocağında kan testi yaptırarak kesinleştirmiştir:

“Mandaline gittik biz, mandalin ağaçlarından düştüm. Meğer hamileymişim haberim yoktu. Ama bilmiyom ki bir gittik işte, bir geldik buraya bi test yaptım. Kendim gittim beş lira o zaman testler, eczaneden aldım. Gittim hemen bi test yaptım iki çizgi çıktı hamilesin. Sonra da bizim sağlık ocağına gittim. Onlar da beni kan tahlili yaptı. Onlar da gördü beni tamam dedi hamilesin. Ben bi ağlama bi ağlama... Bu evi yıktık biz yıktık.” (Lale, 39)

Lale'in anlatısı, gebelik şüphesi duyulduğu anda, eczaneye gidildiği takdirde gebelik testlerinin kolayca ulaşılabilir olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Lale'in test sonucunun pozitifliğini anlaması, ilk adım olarak sağlık ocağına başvurarak tahlil yaptırması önemli verilerdir. Bu veriler ışığında, kadınların gebelikten şüphelendikleri anda sağlık hizmetlerine ulaştıkları ve talepte bulunabildiklerini göstermektedir.

Doğum Kontrolü ve İstenmeyen Gebelikler

Gebelik kontrolü ile ilgili bilgisizlik, sağlık kurumlarından aile planlaması desteğinin alınmaması, gebelik önleyici uygulamalardan korku duyulması, Romanlar gibi kolektif yaşam içerisindeki etnik gruplarda da gözlemlenen eş ve akrabanın çocuk sahibi olmalarına yönelik baskıları ve tepkilerinden çekinme, doğum kontrol yöntemlerinin kullanımını sınırlamaktadır (Çınar ve Hıra, 2017: 16). Yağlıdere, İzmir'de Romanlar ile çalışmasında Roman kadınların %73.5'ü doğum kontrol yöntemleri kullanmadığını aktarmıştır (Yağlıdere, 2011: 152). Örneklem grubuyla görüşmeler sırasında edinilen bilgiler bu görüşme için Yağlıdere'deki gibi bir nicelik verilmesinden uzaktır. Görüşülen 16 kadından 4'ü görüşme sırasında açık bir şekilde, kürtaj olduklarını, tubal sterilizasyon yaptırdıkları (kadının tüplerini bağlatması) ve geleneksel yöntemler ile düşük yapmaya çalıştıklarını anlatmışlardır. Bu veri niceliğinin az olmasında, Roman kadınların bedenindeki alt kısmın mahremiyetini korumaya çalışmaları ve cinsellik, hamilelik gibi durumların üzerine olan konuşmaların “kirli” olarak anlamlandırmaları etkili olabilmektedir (Yoors, 2005: 28-29). Cinsellik ve doğum konuları tabulaştırılmış olan konular olup, Roman kadınların bu konular hakkında yabancı bir kişiye (Araştırmacının kendisine) bilgi vermek istememesi de ihtimal dahilindedir. Şermin, açık bir şekilde gebeliğini nasıl sonlandırmak istediğini anlatmıştır:

“Neler çektim ne yapacağımı şaşırdım artık. Gene hamile kaldım. Ondan sonra hiç istemedim Allah biliyo hep böyle dedim diye Allah bana böyle yaptı zaten. Hiç istemedim düşün diye neler yaptım çalışmalara gittim... Motordan

atladım. Öldürmeyecek Allah öldürmüyor. ... Ekonomik durum yüzünden, bakamıcam, edemicem diye gittiğim yerde (çadırı kast ediyor) çok müsait değildi zaten ortam.” (Şermin, 24)

Şermin'nın ekonomik sebepler ile dünyaya getirmeye korktuğu bebeği düşürmek için, motordan atlaması, bireysel olarak karar veremediğinin, sağlık hizmetlerine başvurmaktan kaçındığının ve sağlığını hiçe saydığının bir kanıtıdır. Ayrıca, çalışma alanlarında çadırdaki kalmanın gerekliliği de tercihlerini etkileyen bir faktör olarak yer almıştır. Şermin'in paylaştığı bu anlatıda yer alan bebeği, şuan sağlık problemleri yaşamaktadır. Dolayısıyla Allah'ın kendisini cezalandırdığı ve suçlu olduğu düşüncesi kendisinde egemendir.

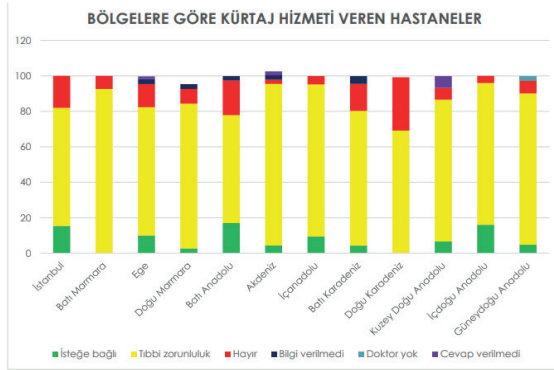
Hükümetin, kitle iletişim araçlarında konuşan statülü kişilerin, aile içerisinde ya da yakın çevrede dini referansla gösterilenlerin kürtaaj ile ilgili dini görüşleri, Roman kadınların düşünce biçimlerini etkileme potansiyeline sahiptir. Örneğin, Diyanet İşleri Yüksek Kurulu Dini Bilgilendirme Platformu (2015)'nda kürtaajın cenine karşı olan bir cinayet olduğu şeklinde yorumlarda bulunulması ve yoksulluk gibi nedenler ile öldürülmesine karşı çıkışları (aktaran Antik, 2018: 50) kadınların suçluluk hissini perçinleyebilmektedir. Hatice de benzer şekilde bu suçluluk hissinden muzdariptir:

“İki tane aldırđım. Kocamın rahatsızlığı, kanser hastasıydı. Nasıl bakacaktım onları? Allah affetsin beni... Büyük kız da yani kızım da altı aylıktı. Sütü koruyo derlerdi. Yani büyüklerimiz... Ben oldum sütü koruyor! Altı aylık sezeryanlıyım, bir de bir sene geçmeden de doğuma giremiyomuşum. O zamanlar kız altı aylık, ben gebe! Nasıl olacak bu iş Allah'ım dedim, vallahi affet. Böylelikle yani, bi de kocam işte rahatsızlık geçirdi işte kanser hastası, çalışıyordu sünnet yapacaktık oğları, bi baktım yine gebeyim o da gitti yani. (Hatice, 54)

Kadınların bir arada oldukları ortamlarda günlük hayat deneyimleri haricinde mahrem tecrübeler de paylaşılmaktadır (İlyasoğlu, 2013: 81). Bu paylaşımlar Roman kadınlar arasında da yapılmakta ve informal iletişim kanalları aracılığı ile genellikle sokakta olmaktadır. Aktarılan bilgiler yanlış ve geçersiz olabilmekte ve bu kadın paylaşım ağı içerisinde hızlı bir şekilde yayılabilmektedir (Gürsoy ve Gençalp, 2010: 34). Özellikle cinsellik ile ilgili konuların açıkça konuşulamaması, uzman kişilerden destek alınamaması, yanlış bilgilerin içselleştirilip uygulanmasına zemin hazırlayabilmektedir. Hatice'nin anlatısı da tam bu duruma örnek teşkil etmektedir. Ekonomik durumu ve eşinin hastalığı sebebiyle gebeliğini sonlandırmak zorunda kalmıştır. Ancak, asıl nokta “sütün korur” söylemine inanması ve bu tavsiye sonucunda hamile kalmasıdır. Bu durum bir çalışmada, doğumdan sonra doğurganlığın emzirme ile baskılandığını ancak sürenin belirsiz olduğu şeklinde yer almıştır (Gölbaşı, Tümay, Koç ve Yıldız, 2005: 30-31). Adet görmeyen ve emziren kadınların hamile kalamayacağına ilişkin söylentiler zaman zaman aynı Hatice'deki gibi kürtaaja açılan bir kapıyı aralayabilmektedir.

Roman kadınların doğum ile ilgili kararları, eğitimsizlik ve sağlık okuryazarlığının olmamasının yanında, ekonomik düzeyleri ile de ilintilidir. Bu da, devletin uyguladığı ekonomi ve nüfus politikalarının, toplumdaki gebeliğe dair kararları nasıl etkileyebileceğine dair soru işaretleri uyandırmaktadır. Foucault'un biyo-iktidar kavramında ortaya koyduğu statü, nüfus politikalarında da kendisini göstermiş, biyo-iktidar, dönemin koşullarına göre nüfusu düzenleme gayretinde olmuş ve kadın bedeni, ana mekanizmalardan birini oluşturmuştur. Böylece kadın bedeni artık bir uygulama alanı şekline gelmiş ve biyo-iktidar tarafından oluşturulan pronatalist (doğumu destekleyici) ve antenatalist (doğumu azaltıcı) politikaların uygulanma alanı olmuştur. Antenatalist ve pronatalist politikalar, doğum kontrolünde belirleyici olmuş teşvik etmiş, ya da engellemiştir (Aslantürk, 2016: 581). Bu durum kadınların kondom, ertesi gün hapı, doğum kontrol hapı gibi kolayca ulaşabileceği korunma yöntemlerine dahi ekonomik yetersizlikten dolayı ulaşmasını engelleyebilmektedir. Ayrıca, teorik çerçevede Türkiye'de kürtaj istemi yasal olarak 10 haftalık süre aşılmadığı müddetçe uygun görülse de yapılan bir araştırmada hastanelerin "istem" üzerine kürtaj gerçekleştirme oranlarının düşüklüğü çarpıcıdır.

Şekil 9: Bölgelere Göre Kürtaj Hizmeti Veren Hastaneler

Kaynak: Yasal Ama Ulaşılabilir Değil: Türkiye'de Devlet Hastanelerinde Kürtaj Hizmetleri Raporu, Kadir Has Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Merkezi

Kürtaj istemine birçok durum sebep olabilmektedir. Bu sebeplerden en önemlileri ekonomik durum ve çalışma hayatıdır. Roman kadınların çalışma hayatları da gebeliğin olumsuz etkileyebileceği oldukça zor şartlar altında gerçekleşmektedir. Örneklem grubunda, gebelik öncesinde çalışan kadınların gebelik sürecinde de çalışmaya devam ettiği anlaşılmıştır. Çalışma şartları ağır ve fiziksel olarak zorlanmaya açıktır. Çalışma alanları genellikle temizlik, bohçacılık, toplayıcılıktır. Bu işlerin düzensiz olması, onların beslenme süreçlerini planlayamamalarına, vücudun ihtiyaç duyduğu gıdaları tam olarak alamamalarına ve ekonomik endişeler nedeniyle sürekli strese maruz kalmalarına ve gebeliklerini meşru yada gayri meşru yolları kullanarak sonlandırmalarına neden olmaktadır.

Gebelik ve Kontroller

Anne ve bebeğin sağlık personeli önderliğinde, gebelik sürecinde sürekli ve düzenli olarak sağlık kontrolünün sağlanması, danışmanlık yapılması doğum öncesi bakım kapsamına girmektedir (Beşer ve ark. 2007; Sönmez 2007'den aktaran Sandıklı, 2020). Sağlıklı bir gebelik süreci geçirilmesi için anne ve bebeğin sağlığının tehditlere karşı korunması ana amaçtır. Sağlık Bakanlığı, risk içermeyen gebelik süreçlerinde dört bakım takibi önermektedir. Bakanlığa göre, ilk on dört hafta içerisinde ilk gözlem başlarken, on sekiz ve yirmi dördüncü haftalarda ikincisi gerçekleştirilmeli, yirmi sekiz ile otuz ikinci hafta arasında üçüncü kontrolün ardından, otuz altı ve otuz sekizinci haftalar arasında son kontrol yapılmalıdır (T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2018). Bu kontroller ile; gebelikte yaşanabilecek komplikasyonlara karşı erken tanı ve tedavinin uygulanması, anneye hijyen ve bakım gibi eğitimler ile doğumun nasıl olacağına dair bilgilerin verilmesi amaçlanmaktadır. Ancak görüşmeler sırasında 16 Roman kadının sadece 7'si kontrole gittiğini belirtmiştir. Bunların içinde tüm çocuklarında kontrollere dikkat ettiğini belirtenler bulunurken, Zeynep, son çocuğunun düşük riski olduğu için sürekli kontrole gittiğine vurgu yapmış, Şermin ise, son çocuğunu istemediği için kontrollere gitmediğini belirtmiştir.

Kontrollerde gidilen kurumlar sağlık ocağı, devlet hastanesi ve özel hastane olarak üçe ayrılmaktadır. Kadınlar sağlık ocağı ve devlet hastanesini daha sık kullanırken Şermin, Naciye, Gülbahar, Şadiye, Pembe özel muayene edilmeyi en az bir kere istemiş, uygulamışlardır.

Doğum

Coğrafya, sosyo-kültürel belirleyiciler ve kişisel istekler, anne ve bebeğin genel sağlık durumu, doğum tercihlerini etkileyebilmektedir. Çalışma kapsamında görüşülen örneklem grubundaki 16 kadının 12'si ilk çocuklarını normal doğum ile dünyaya getirdiklerini belirtmiştir. 4'ü ise sezeryan doğum yapmıştır. İkinci ve üçüncü doğumlarda tıbbi gerekçeler doğrultusunda sezeryan doğum yapıldığı da eklenmiştir. Bu veri Sandıklı'nın Roman kadınlar ile yaptığı çalışma verileriyle ortak noktalar barındırmaktadır. Sandıklı'nın çalışmasında da Roman kadınların normal doğum oranı sezeryan doğumdan daha yüksektir (Sandıklı, 2020).

Bir çalışmada; Kadın hareketlerinin dünya çapında yayılmasının, kadınların kendileri ile ilgili kararları özgürce alabilmelerine kapı araladığına ve bu durumun gebelik sürecinde de etkili olduğuna vurgu yapılmıştır. Kadın hareketlerinden önceki dönemlerde gebelik ile ilgili bilgilerin yakın çevreden öğrenildiği, benimsendiği ve pekiştirildiği açıklanmış ve günümüzde ise durumun böyle olmadığı kişisel isteklerin önem kazandığı aktarılmıştır (Yılmaz Esencan ve diğerleri, 2018). Buna karşın Roman kadınlar söz konusu olduğunda, halen ana bilgilerin sosyal çevre aracılığıyla öğrenildiği, bireysel kararlardan ziyade, geleneksel değerlerin etkili olduğu bu çalışma sırasında görülmüştür.

Özellikle ataerkil yapının sık sık kendisini gösterdiği ortaya çıkmıştır. Örneğin Güzin, tıbbi zorunluluk nedeni ile sezeryan doğum önerildiğinde dahi, eşinin istemediği/bilmediği için normal doğum diye ısrar ettiği ve hem kendisinin hem de çocuğunun sağlığını riske attığını şöyle anlatmıştır:

“Benim ilk oğlan zor geldi dünyaya. Hastanede yattı on beş gün. Sezeryanla olcaktı, benim eşim imza atmayınca, bu sefer dedi karım dedi normal doğum yapacak dedi. O bir şey sandı heralde, çocuk bu sefer vakumla geldi. Çok zorlandım, ölümlerden döndüm yani. Çocuğun kafası şişti, şiş geldi yani.” (Güzin, 44)

Toplumsal cinsiyet çalışmaları sayesinde, kadınların sağlık hizmetlerine erişiminde engellerle karşılaştıkları, ulaşımında problemler yaşadıkları ve muayene olmak için erkeklerden izin almak zorunda kalabildikleri gibi açıkça “eşitsiz” durumlar ortaya çıkmıştır (Tanner ve Carol Vlassoff, 1998 ; Baghadi, 2005’den aktaran Şavran, 2014). Kadınlar eril iktidar karşısında baskılanmış ve pasifize edilmeye çalışılmıştır. Güzin’in paylaşımında eril iktidar olan eşinin tek karar veren olması, bilgi eksikliğine rağmen sağlık kurumunda riskleri kabul eden metne imza atmaması, o iktidarın nasıl meşru kılındığını kanıtlamaktadır. Verilen kararın sonucunda hem eş hem de yeni doğacak olanın hayati riski olmasına rağmen, tutumundan vazgeçmemiştir. Karar verilmesi gereken durumlarda karar almada yetkin kişinin erkekler olması Yağlıdere’nin çalışmasında da ortaya çıkmış (%46.4) (Yağlıdere, 2011: 135) ve bu çalışma içinde de erkeklerin kararları verdiği anlaşılmıştır.

Doğum Yeri: Ev ve Hastane

Tablo 1: Örneklem Grubu Yaş, Çocuk Sayısı ve Doğum Yeri

Kadınlar	Yaş	Çocuk Sayısı	Evde Doğum	Hastanede Doğum
Zeynep	54	3	1	2
Naciye	55	6	4	2
Pembe	39	3	-	3
Fatma	57	3	-	3
Safiye	68	5	2	3
Naz	42	3	2	1
Gülbahar	26	2	-	2
Şadiye	38	2	-	2
Güzin	44	4	-	4
Lale	39	2	-	2
Şermin	24	2	-	2
Hatice	54	2	-	2
Saffet	58	4	3	1
Nadide	49	4	2	2
Elmas	48	6	5	1
Saadet	70	8	3	5
Toplam		59	22	37

Yukarıdaki tabloda, görüşülen Roman kadınların yaşları ve çocuk sayıları verilmiştir. Roman kadınların belirttikleri doğum yerleri (ev/hastane) de tabloda gösterilmiştir. Doğumların yapıldıkları yerler, tabloda niceliksel olarak ifade edilmiştir. Görüşmeler sonucunda görüşülen 16 kadının 59 çocuk dünyaya getirdiği ve bu çocukların 37'sinin hastanede, 22'sinin ise evde doğduğu ortaya çıkmıştır. 40 yaş altı kadınların hiç evde doğum yapmadığı gözlemlenirken, geri kalan 40 ile 70 yaş arası 11 kadından 3'ü tüm doğumlarını hastanede gerçekleştirmiş, 8'i ise en az bir çocuğunu evde doğum yaparak dünyaya getirdiğini belirtmiştir. Bu noktada, doğum yeri ile yaş arasında bir bağlantı olduğu düşünülmektedir. 40 yaş üzeri katılımcıların, evde doğuma kişisel, çevresel ve ekonomik sebepler ile daha olumlu baktığı düşünülmektedir. Örneğin Elmas, ebenin sadece anne adayı ile ilgilenmesinin çok güzel bir deneyim olduğundan şöyle bahsetmiştir:

“Vallahi hiç anlamadım, beş tane çocuğu evde doğurdum ebeyle ... Çiçek abla vardı geliyordu. İşte bu sonuncu çocuk hastanede oldu... Çok güzel, evde daha kolay... Seninle ilgileniyo, başka kimseyle ilgilenmiyo.” (Elmas, 48)

Araştırma kapsamında ebeyle doğum yapan tüm kadınlar, evde ebe eşliğinde doğum yapmanın daha kolay olduğunu savunmaktadır. Kadınlara ait bir ortamın oluşması da bu kolaylığın temel sağlayıcısıdır. Ayrıca, ebenin sağlık personeli olduğu vurgusu da bulunmaktadır. Ancak, sağlık personeli olarak hangi görevi icra ettiği hakkında bir bilgi bulunmamaktadır:

“Ama hastaneden emekli, tabii bizim bu hastaneden emeklidi o. Serum takıyordu öyle iş yapıyordu. Öyle yani, bizim evlerimize gelir bizim beylerimiz özel arabayla taksiyle getiriyodular, burdan tekrar teslim ediyodular. Bizim evimize geldiği zaman eşofmanı pantolonu atar, bir koca şalvar giyerdi serin serin. Yakıyoduk sobayı demliyoduk çayı, sohbet muhabbet. Suni sancı yapmıyordu bir serum takıyordu, yatıyordu dikiş yapıyordu, kadın hastaneden emekli yani. ... Yok evde daha kolaydı.” (Naciye, 55)

Örneklem grubunda gözlemlenen kuşaklar arası doğum pratiği değişimi — 40 yaş üstü kadınların evde doğum yaparken genç kadınların giderek daha fazla hastaneleri tercih etmesi — Türkiye'nin modernleşme süreci ve doğurganlığın tıbbileştirilmesi bağlamında değerlendirilebilir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın başlarında başlayan modernleşme ve Batılılaşma hareketleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte büyük bir ivme kazanmış; özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kadınlara ait olan geleneksel şifa pratikleri — ki bunun içinde doğum pratikleri merkezi bir yer tutar — evde ve topluluk destekli bir deneyim olmaktan çıkarak, klinikleşmiş ve devlet denetimine tabi bir uygulamaya dönüşmüştür. Bir zamanlar norm olan ve çoğunlukla geleneksel ebeler tarafından gerçekleştirilen evde doğumlar, özellikle Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte, bilim dışı,

güvensiz ve hijyenik olmayan uygulamalar olarak görülmeye başlanmıştır (Cindioğlu & Sayan Cengiz, 2010; Beyinli, 2014).

Ancak resmi söylemin aksine, saha görüşmelerinde evde doğum yapan kadınlar bu deneyimi daha konforlu, güvenli ve “kadına ait” bir alan içerisinde gerçekleşen bir eylem olarak tanımlamaktadır. Örneğin yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere, Naciye (55) doğumun evde bir “sohbet muhabbet” ortamında gerçekleştiğini, ebeinin eşofmanını çıkararak şalvar giydiğini ve doğumun çay demlenip soba yakılan sıcak bir atmosferde gerçekleştiğini aktarmaktadır. Hastaneden emekli bir sağlık personeli olarak tanımlanan ebe, “serum takmak” ve “dikiş atmak” gibi tıbbi müdahaleler yapmış olsa da, doğum süreci tıbbi bir prosedürden ziyade sosyal ve kültürel bir ritüel olarak deneyimlenmiştir. Bu anlatı, devletin doğumu standartlaştırma ve klinikleştirme çabalarına rağmen, kadınların topluluk desteğine ve gündelik yaşam pratiklerine dayanan alternatif bir doğum epistemolojisini sürdürdüklerini ve bu epistemolojiyi kadınlar arasında dolaşan deneyimsel bilgiyle yeniden ürettiklerini göstermektedir.

Doğum Anında Hastanedeki Sağlık Personeli İle İletişim

Bir önceki bölümde genel hatlarıyla Romanların sağlık hizmetlerine erişimde yaşadıkları sorunlara değinirken sağlık personeli ile ilişkilerinde de pürüzler olduğunu altı çizilmiştir. Yukarıda belirtilenlere benzer olarak doğum anında da bu ilişkilerin kimi zaman gerildiğini kimi zaman ise yumuşadığını söylemek mümkündür. Görüşülen Roman kadınlar; doğum anında sağlık personelinin azarlama, bağırma ve ilgilenmeme, fiziksel ve psikolojik şiddet gibi davranışlarından bahsetmişlerdir. Şermin, doktorunun azarlaması ve bağırmasından muzdarip olmuş ve bu duruma tepki göstermiştir:

“Karnım tok diye doktor kızdı bana, niye o kadar yedin diye. Dedim ne bileyim ben, iki gün önce size geldim, iki gün önce hiçbir şey yoktu. Her şeyiniz düzgün diye söylediniz bana dedim... Boyna benim belimden uyuşturmaya çalıştılar. İşte girdim ameliyata bu boyna böyle belimden uyuşturmaya çalışıyo. Bi de bağırıyo bana boyna. Ben de bağırdım ona ne dedim sen bana habire böyle bağırıyosun? Bi sürü insan (var) zaten ben korkuyom. İlk defa dedim ameliyata giriyom. Azcık dedim sen relaks ol, ben de relaks olayım dedim. Doktor ölüyo gülmekten ama. Bana ne dedim bu kadar bağırıyosun sen bana? Sen beni doğum ettirtirmiceksin dedim, burada bas bas bağırıyom.” (Şermin, 24)

Şermin’in paylaşımında açıkça görünüyor ki, doğum esnasında bile kendini savunma gayretindedir. Ve haksız yere maruz kaldığı çeşitli tavırlar için sağlık personeli ile iletişim kurma yoluna gitmiştir. İletişim bazen, Şermin’in sınırlı bir şekilde söylediklerine doktorun gülerek karşılık vermesinde olduğu gibi tek yönlü kalabilmektedir.

Gülbahar ise, kendisinin çok ağrısı olmasına rağmen sağlık personelinin kendisine güvenmediğini ve yardımcı olmadıklarını şöyle belirtmiştir:

“Ağrı çekcen, on saat bir ağrı çektim ama çok kötüydü.. Saçımı başımı yoldum. İnanmıyolar bana, ağrıyla gittim, etsye giriyom, hadi hadi canım diyo. Sen diyo hep böyle yapıyolar zaten diyo, doğuma aldırınsınlar diye kendini. Sonra o ETS’yi bağladılar bir gördüler ağrıları hemen doğuma aldılar. Ben saçımı başımı yoluyom o hadi hadi canım diyodu... Ya ağrısı olmasa sana gelir de ETS’ye girer, beni doğuma alın der mi? Çıktım inan ki o şeyle beni böyle çekmiyolar bile beni, o ağrıyla ben köpek gibi kendim kalkıyom. Yemin ederim beni böyle tutupta kaldırmıyolardı. Kalk diyo nasıl yattıysan kalk.”(Gülbahar, 26)

Gülbahar yaşadığı doğum deneyiminde sağlık personelinin tavır ve tutumlarına karşı herhangi bir tepki göstermemiş, sessizliğini korumuştur. Bu deneyimin altında, Roman kimliğinin etkili olup olmadığı sorulduğunda ise, hastaneye giderken “düzgün” giyindiğini, makyaj yaptığını ve Roman gibi görünmediğini paylaşmıştır. Bu durum onun, ayrımcılık ve dışlanmayı önlemek amacıyla oluşturulan bir baş etme taktiği olarak düşünülmüştür.

Kadınların dış görünüşlerine göre etiketlenmeleri toplumsal bir olgudur ve bu olgu baskıcı ve ayırıştırıcı uygulamalara maruz kalmaya yol açabilmektedir (Ramazanoğlu, 1998: 169). Fanon da beyazların hakim olduğu sistemde, derisi renkli olanların bedensel betimlemeleri nedeniyle, zorluklarla karşılaştıklarını belirtmektedir (Fanon, 2014: 121). Bu durum toplumsal yaşamın her alanında olduğu gibi Romanlar ile sağlık personeli ile iletişimde de kendisini göstermektedir. Slovakia’da Center for Reproductive Rights tarafından Roman kadınların üreme ve anne sağlığı ile ilgili deneyimlerini ortaya koymak için yapılan “Roma Women’s Experiences in Reproductive Health in Slovakia” adlı araştırmada 38 kadınla görüşülmüştür. Araştırma sonucunda, kadınların üreme sağlığı hizmetlerinde ırkları nedeni ile ilgili taciz ve ayrımcılığa uğradığı anlaşılmıştır. Ayrıca, lahusalık bakımında aşağılama, ihmal, fiziksel kısıtlama, istismar, rıza almada tıbbi tedavi edilme gibi olumsuz deneyimler yaşadıkları saptanmıştır (Center For Reproductive Rights, 2017).

Olumsuz deneyimler ön plana çıksa da özellikle doğum esnasında doktor ile iyi iletişim kuran Roman kadınlar da vardır. Örneğin; Hatice, hemşire ve hademeleri eleştirse de doktorların çok iyi olduğunu kendi deneyiminden yola çıkarak şu şekilde anlatmıştır:

“Şimdi şu var doktorlarımız çok iyiydi çok. Ben yani bilmiyorum ama benim yaşım küçük diye mi? Ben yalvarıyorum şimdi, sezeryan nedir bilmem. Çok sancım var çok... Artık yalvarıyorum, kurban olayım diyom, ayağının altını öpeyim diyom, yeter ki kurtarın beni diyom. Sancım çok var afedersin ıkınmam yok, doğuramıyom. Yok bir santim açılmam iki santim öyle mi

doğurcam? Aman hiç unutmam annem vardı işte beyim vardı, nikahımda yoktu! Nikahımda yoktu! Annem attı hatta imzayı, ameliyata girerken. Doktor dedi yavrum, kızım, çocuğum... Ama beni hazırlıyorlar yani iğne yapacaklar, doktorlar beni seviyorlar... Tamam yavrum, bebeğin ölsün mü istiyosun diyodu bana, sezeryan yapacayız diyodu bana. Ben diyorum sezeryan istemem ama diyo bak şimdi doğurursan bebeğin ölcek diyo, ölsün mü diyo hadi. Ay ben çok çektim kız ölmesin diyorum o zaman da diyo sen şimdi yatacaksın diyo bebeğini kucağına vereceyiz diyo, benim çok sancım var. Ben ölüyüm, ağlıyım, ölüyüm. Baktım açtım gözümü yoğun bakımdayım yani.” (Hatice, 54)

Hatice henüz 16 yaşında doğum yapmıştır. Türkiye'deki resmi evlilik yaşının altında olduğu için gayri resmi bir şekilde evlenmiştir. Bu nedenle doğum için annesinin imzası gerekmiş ve sağlığı açısından riskli bir doğum yapmıştır. Sağlık Hizmetleri Kadın Üreme Sağlığı Eğitim Modülü (2016) 'nde, doğum anına ilişkin preeklamsi, abortus, baş-pelvis uyumsuzluğu, zor ve preterm eylem gibi birçok riskin bulunduğu belirtilmektedir. Doğum sonrasında ise kanama ve bebeğin ağırlığının düşük olması gibi durumların gelişebileceği ifade edilmektedir (aktaran Sünbül, 2019: 12). Bu risklere rağmen, doktorun ona sevecen ve anlayışlı yaklaşması, güven aşılama çalışması psikolojik olarak Hatice'yi iyi hissettirmiştir. Sağlık kurumuna başvuru yapan kişilerin tutum ve davranışlarındaki anlamların sağlık personeli tarafından bilinmesi hizmet sunumunda kolaylaştırıcı rol üstlenmiş (Araz, Harlak ve Gülgün, 2007: 113) ve doğumu kolaylaştırmıştır.

Örneklem grubunda yer alan kadınlardan doğumlarını hastanede gerçekleştirenler, bu hizmete devlet hastanelerinde erişim sağlamışlardır. Doğum sonrası hastanede minimum 1 maksimum 4 gece kaldıklarını beyan eden kadınlar, genellikle hastane ortamının temiz olmayışının altını çizmişlerdir. Örneğin Pembe şöyle paylaşmıştır:

“Hayır hiç memnun değildim. Ne yalan söyleyim param olsun özelde yaptırırdım. En güzel o, odan ayrı temiz, orada çok afedersin hepsini görüyorsun. Memnun değildim ne yalan söyleyim de doğurduk artık. Allah başımızdan eksik etmesin hastanelerimizi, ne düşürsün ne de eksik etsin.” (Pembe, 39)

Devlet tarafından gider kalemleri karşılanan kamu hastaneleri, sağlık kurumları arasındaki rekabette çok fazla yer almamakta, doktor-hasta ilişkisinde ilerleme kat edilebilmesi için gösterilen çaba azami miktarlara düşebilmektedir (Demirer ve Bülbül, 2014: 112). Piyasa koşulları nedeniyle rekabetin içerisinde yer alan özel hastaneler talebi arttırmak amacıyla birçok uygulama yaparken, hastanenin fiziksel koşulları (oda genişliği, temizliği, oda içerisindeki hasta sayısının azlığı vb.) da daha elverişli olabilmektedir.

Doğum Sonrası Sağlık Hizmetlerine Erişim

Anne-bebek teması ve beslenme, doğumun ardından gerçekleştirilen eylemlerdir. DSÖ'ye göre, yenidoğan bebek ilk altı ay sadece anne sütü ile beslenmeli, ardından ek gıda ve emzirme ile ilk iki yılın tamamlanması gerekmektedir. Ancak Türkiye'de 2013 yılında gerçekleştirilen Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA) verileri, yenidoğanların yalnızca %58'inin ilk ayda anne sütü ile beslendiğini ortaya koymuştur (Bilgen, Kültürsay ve Türkyılmaz, 2018: 128).

Görüşülen Roman kadınların tamamı bebeklerini emzirdiğini belirtmiştir. Bu durumun temelinde anne ve bebek sağlığının yanı sıra ek gıda maliyetinin ekonomik bir yük getirmesi ve sosyal çevreden öğrenilen “emzirme davranışı”nın etkili olduğu düşünülmektedir. Ancak, bebeklerin emmeyi reddetmesi, sütün yetmemesi, kadınların çalışma hayatına geri dönmeleri gibi nedenlerle ek gıdayı tercih edenler de bulunmaktadır. Ek gıda kullanımında genellikle (esema) mama ve pirinç ununun tercih edildiği, bebeğin gelişimi ilerledikçe evdeki yemeklerin de bu listeye katıldığı belirtilmiştir.

Bebeğin beslenmesinin yanında rutin kontrol ve bağışıklanması da önemlidir. Örneklem grubu, bebeği/çocuğu hastalandıkça sağlık kuruluşuna başvuru yaptığını belirtmiştir. Bebeklik dönemi aşıları söz konusu olduğunda ise 16 Roman kadın arasından 12'si çocuğuna takvime uygun şekilde aşı yaptırdığını belirtirken, 4'ü çocuklarına hiç aşı yaptırmadığını söylemiştir. Aşı yaptırmamalarının gerekçesi olarak ise genellikle doğum yaptıkları dönemde o aşılardan olup olmadığını hatırlamadıklarını belirtmişlerdir.

Çocukluk döneminin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi için aşılama, koruyucu-önleyici sağlık hizmetlerinden biri olup salgın hastalıkları önlemede kritik öneme sahiptir. Buna yönelik olarak güncelde Elmas, yeni bebek sahibi olan gelininin aile hekimi tarafından arandığını, kontrol ve aşılarda bilgi verip denetlendiğini şöyle anlatmıştır:

“Yok yok yani bu zaman iyi doktorlarımız. Çok iyi... Bizimle ilgileniyorlar. Mesela bu (gelinini işaret ediyor) kulak testine gitmedi. Benim gelin gününü kaçırdı, unuttu daha doğrusu. Şimdi Sağlık Bakanlığı'ndan aramışlar... Alsancak'ta orada varmış galiba kulak testi işte otuz birinde gün aldık randevu oraya götürüreceyiz. Artık eve de haber veriyorlar yani aşının günü geçti veya yarın aşınız var.” (Elmas, 48)

Elmas'ın anlattığı üzere, devletin bağışıklama ve sağlık kontrolleri için denetimi, harekete geçirici bir rol oynamış, unutulmuş kontrol ve aşılamanın riskli sonuçlar doğurmasının önüne geçilmiştir.

Sağlık hizmetleri ve sağlık kurumlarının yanı sıra anne ve bebeğin yaşadığı ortam, ekonomik yapı, sosyo-kültürel özellikleri de sağlık

durumlarını etkilemektedir. Gebelik döneminde de çalışan Roman kadınlar, doğumun hemen ardından ya da bir kaç gün içerisinde çalışma hayatlarına geri döndüklerini paylaşmışlardır. Onların hayatlarında gebelik sürecinin bir etkisi olmadığı gibi, doğumları ve doğum sonrası özel bakım ve ihtiyaçları da hiç gün yüzüne çıkmamıştır.

“Yaşayamıyorsun (hamileliği kast ediyor). O gün ben mesela işten geldim, doğuma gittim. Ben sanıyom ölesine karnım ağrıyo herhalde. Bir günlük lousaydım, cuma günü doğruyom, cumartesi günü tarlaya çapaya pamuğa gidiyoz. Yani normal bi ev olsa, iyi dersin, koca büyük bir handayız. İnekler çıkıyo, biz giriyoz. Öyle bir yere gidiyoz, düşün yani. Kırkımı orda çıkardım. Eltimiz beni o gün işe göndermedi. Tarladan su ısıttık, çocuğu tarlada yıkadık. Neyini anlatayım ben be Romanın neyini yani, göbek atmasını mı anlatayım doğurmasını mı anlatayım?”(Naz, 42)

Naz'ın anlatısında “Neyini anlatayım ben be Romanın neyini yani” serzenişinde aslında Naz'ın kafasında kurguladığı Roman kadın kimliğinin somutlaşmış bir hali vardır. Öte yandan bu kimliğe duyduğu aidiyet, onu toplumsal sorunlar karşısında kabullenişini göstermektedir. Yoksulluk karşısındaki kabulleniş ve içinde bulunduğu toplumsal yapıdan ayrılamama hali onun bu cümlelerinde yer bulmuştur. Diğer yandan, doğum sonrasını takip eden 6 haftalık dönem anne-bebek ve aile üçgeninde geçirilen adaptasyon sürecini ifade etmektedir. Fiziksel, duygusal, psikolojik uyum ve bağ kurmanın geliştiği bu süreç, ailenin gelecek yılları için ilk mihenk taşını oluşturmaktadır. Bu süreçte annenin, doğum sonrası bunalımda hissetme, doğum sonrası depresyona girme gibi psikolojik tepkileri de olasıdır (Santrock, 2014: 103). Ancak, Naz kendi doğumundan sonra, ekonomik şartlar nedeniyle çalışmak zorunda kalmasından ötürü ne çocuğuyla ne de ailesiyle böyle bir adaptasyon dönemi yaşamadığını ifade etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze uzanan süreçte Türkiye'deki sağlık politikalarının dönüşümünün beş temel evrede gerçekleştiği ortaya konulmuştur. Bulgular, bu dönüşümün siyasal iktidar değişimleri, ekonomik kalkınma stratejileri ve uluslararası sağlık yönetişimi dinamiklerinin etkileşimiyle şekillendiğini göstermektedir. Her dönemde farklı siyasal öncelikler ve ekonomik koşullar, sağlık sisteminin kurumsal yapısında ve mevzuatında belirleyici reformlara yol açmıştır.

Türkiye'de sağlık politikalarının tarihsel gelişiminde “eşitlik” ilkesi gerek anayasal düzenlemelerde gerekse siyasal söylem düzeyinde sürekli vurgulanmıştır. Ancak bu hedeflere rağmen, sağlık hizmetlerine erişim ve kullanımda sosyo-ekonomik eşitsizlikler kalıcı bir sorun olarak varlığını sürdürmüştür. Özellikle dezavantajlı toplumsal gruplar söz konusu olduğunda,

yasal çerçevede tanınan hakların gündelik yaşamda tam anlamıyla karşılık bulmadığı, ekonomik koşulların, eğitim düzeyinin, istihdam güvencesizliğinin ve mekânsal eşitsizliklerin sağlık sistemine erişimde belirleyici olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, Cumhuriyet'in başlangıcından günümüze uzanan reform süreçleri, eşitlik ilkesini merkezde tutsa da, uygulamada sosyo-ekonomik engellerin yarattığı yapısal eşitsizliklerin aşılamadığı söylenebilir.

Bu çalışma, Türkiye'nin en dezavantajlı toplumsal gruplarından biri olan Roman kadınların güvenli annelik hizmetlerine erişim süreçlerinde, sağlık politikalarının öngördüğü eşitlik ve kapsayıcılık hedeflerinin ne ölçüde karşılık bulduğunu sorgulayan bir vaka analizi olarak kurgulanmıştır. Literatür incelendiğinde hem Türkiye'de hem de Avrupa'da Roman kadınların gebelik süreçleri ve bu süreçte aldıkları annelik bakımına yönelik araştırmaların azlığı bu çalışmaya ilham olmuştur. Roman kadınların anlatılarına yer vererek sağlık hizmetlerine erişimlerini etkileyen dinamiklere odaklanan, doğum süreçlerini ve bu süreçlerde aldıkları annelik bakımını vurgulayan bu çalışmada, İzmir Karşıyaka'da ikamet eden 16 Roman kadın ile nitel araştırma gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler neticesinde; öncelikle Roman kadınların ilk anne olma yaşlarının 15 ile 33 arasında değiştiğini belirtmek mümkündür. Ancak ortalama yaşı 19 altında kaldığı bu nedenle adölesan gebeliklerin yaşandığı sonucuna varılmıştır.

Roman kadınların yarısı evlenir evlenmez çocuk sahibi olamadıklarını paylaşmışlardır. Ancak ikisi hariç, tıbbi destek almaya başvuran kadın yoktur. Bu durumda ortaya çıkan dini referanslı yorumların sağlık sistemine başvurmadan kaçınmaya sebebiyet verdiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Roman kadınlar için, toplumda kabul görmenin şartlarından birinin çocuk sahibi olmaları anlaşılmış, zaman zaman psikolojik olarak bir zorunluluk, zaman zaman da küçüklükten itibaren varılması gereken bir nokta olarak yerleşen "elzem" durum olarak değerlendirilmiştir. Roman kadınlara gebe olduklarını nasıl anladıkları sorulduğunda; kokuya duyarlılık, adet gecikmesi, kasık ağrısı gibi semptomlardan bahsetmişlerdir. Bu semptomlar sonrasında ise gebelik testi, kan testi, ultrason gibi tıbbi araçlara yönelmişlerdir. Gebeliğin kesinleştirilmesinde sağlık kurumları ile iletişim halinde oldukları anlaşılmıştır. Bu durum görüşülen Roman kadınların çoğunun gebelik şüpheleri sonrasında atılması gereken adımları bildiklerine işaret etmektedir.

Ancak, madalyonun diğer yüzünde literatürde "fark edilmeyen gebelik" olarak tanımlanan olayların da yaşandığı görülmüştür. Örneğin Roman kadınların bazıları gebe olduklarını aylar sonra öğrendiklerini ve kürtaj şansları olmadığı için doğurmak zorunda kaldıklarını anlatmışlardır. Bu noktada, fark edilmeyen gebelik yaşayan Roman kadınların, vücutlarını iyi tanımadıkları ortaya çıkmıştır. Konu açıldığında doğum kontrol yöntemleri ile ilgili bilgi alınmaya çalışılmış ancak, kadınların dördü hariç, diğerleri konu değiştirme

eğiliminde olmuşlardır. Konu hakkında bilgi verenlerden biri gebeliğin engellenmesi için tüp bağlatma tıbbi yolunu tercih ettiğini, gebe olduğunu anlayan üç kadın yoksullukları nedeniyle, kürtaj yaptırdığını aktarmıştır. Kürtaj yaptıran kadınların ikisi kendilerini suçlu hissettiklerinden bahsetmiştir. Dini referansların böyle hissetmelerinde payı olduğu anlaşılmıştır.

Gebelik öncesinde çalışma hayatının içerisinde olan Roman kadınlar, gebelikleri boyunca da çalışmaya devam etmişlerdir. Ancak bu durum, zaman zaman sağlıklarını etkilemiş bir kadının anlatısında ise bebeğin ölmesine sebep olmuştur. Çünkü yapılan işler, güvencesiz, yoğun emek gerektiren işlerdir. Gebelik sürecinde anne-bebek sağlığı için kontrollere gidip gitmediklerine yönelik sorularda 7 kadının kontrole gittiği anlaşılmıştır. Bu kadınlar sağlık ocağı, devlet hastanesi, özel hastane gibi kurumları tercih etmişlerdir. Kadınların yarısından fazlası ise kontrolleri önemsemediğini anlatmıştır.

Doğum anı geldiğinde örneklem grubunun ikiye ayrıldığı gözlemlenmiştir. Kadınların bir kısmı evde ebe eşliğinde doğum yaptıklarını anlatırken, evde doğum yapmanın rahatlığından bahsetmişlerdir. Evde doğum yapan kadınlar 40 yaş ve üzeridir. Bu veriyle birlikte, Türkiye’de sağlık sistemindeki değişim ve dönüşümlerin Roman kadınların doğumlarını hastane koşullarında yapmalarını teşvik ettiği, yeşil kart gibi uygulamalarla beraber Roman kadınların sağlık sistemine ekonomik kaygı gütmekten başvurmaya olanak tanıdığını söylemek mümkündür. Ayrıca, bu veri, geleneksel olarak doğumların ebelerin elinden alınarak jinekologlara teslim edildiğini ve geleneksel uygulamaların yerini bilimsel alanın aldığını da düşündürmektedir. Hastanede doğum yapan kadınlar ise, bekletildiklerini, sağlık personeli ile sorunlar yaşadıklarını, hastanenin fiziksel koşullarının yetersizliğini ve mahremiyet eksikliğini anlatmışlardır.

Doğum sonrasında bebeklerini anne sütü ile beslemeye özen gösterdiklerini belirten Roman kadınlar, çalışmaya gitmeleri, sütlerinin yetmemesi gibi durumlar dışında ek gıda kullanmadıklarını belirtmişlerdir. Doğumdan kısa bir süre sonra, çalışan Roman kadınlar, işlerine devam etmek zorunda kalmıştır. Literatürde postpartum sendromu olarak geçen durumun çoğu zaman yaşanmadığı, yoksulluğun her daim ön planda olduğu anlaşılmıştır. Çalışan Roman annelerin bebek bakımı konusunda imdadına yetişenler; akrabalar ve evde kalan diğer çocuklar olmuştur. Genellikle de çocuk, çocuğa emanet edilmiştir.

Doğum sonrası bebeklerini, kontrole ya da bağışıklamaya götürüp götürmedikleri sorulduğunda ise, 12 kadın bebeklerinin aşılarını yaptırdıklarını söylerken, 4 kadın kendi zamanlarında aşılamanın olup olmadığını hatırlamadıklarını belirtmiştir. Bu 4 kadının yaşlarının ortalamasının üzerinde seyretmesi, onların döneminde devletin aşılama yönelik tutumlarında sıkı

bir denetleme olmadığına işaret etmektedir. Yaşları bu 4 kadının altında olan katılımcıların tamamı, Türkiye’de sağlık alanındaki reformlar sonucunda aşılama ve denetiminin sıkı olduğunu belirtmişler ve uygun bir şekilde çocuklarına aşı yaptırdıklarını aktarmışlardır. Böylece, Türkiye’deki sağlık hizmetlerindeki dönüşümün, aşılamayla ilgili, bilgilendirici ve denetleyici mekanizmaları etkilediğini söylemek mümkündür.

Son olarak, bu çalışma Roman kadınların gebelik dönemindeki sağlık hizmeti deneyimlerine odaklanarak, sağlık politikalarının eşitlik ve kapsayıcılık ilkelerinin saha düzeyindeki yansımalarını görünür kılmayı hedeflemiştir. Bununla birlikte, sağlık sistemindeki yapısal sorunların tüm boyutlarıyla kavranabilmesi için, sağlık personelinin deneyimlerinin de gelecekteki çalışmalarda ele alınması gerekmektedir. Böylece, hizmeti alan ile hizmeti sunan tarafların deneyimlerini bir arada değerlendiren daha bütüncül bir analiz mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Ağırbaş, İ., Akbulut, Y., & Önder, Ö. R. (2011). Atatürk Dönemi Sağlık Politikası. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* (48), 733-748.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2016). Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi 2016-2021. Ankara. Erişim tarihi: 10 Ekim 2025, adresinden: http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/wZYtU+Roman_Vatandaslara_Yonelik_Strateji_Belgesi_2016-2021_.pdf
- Ak, S. (2021). Geçmişten günümüze Türkiye'nin sağlık politikaları. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 20(1), 28-36.
- Akdağ, R. (2012). *Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı Değerlendirme Raporu (2003-2011)*. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı. Erişim tarihi: 10 Ekim 2025, adresinden: <https://ekutuphane.saglik.gov.tr/Yayin/453>
- Akdur, R. (2003). *Sağlık sektörü:” temel kavramlar Türkiye ve Avrupa Birliğinde durum ve Türkiye'nin Birliğe uyumu*. Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Akdur, R. (2006). *Sağlık Sektörü “Temel Kavramlar Türkiye ve Avrupa Birliği'nde Durum ve Türkiye'nin Birliğe Uyumu”*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Aksungur, A. (2020). *Sağlık Hizmetleri Kullanımında Hakkaniyet: Türkiye Sağlık Sisteminin Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altındağ, Ö., & Yıldız, A. (2020). Türkiye'de Sağlık Politikalarının Dönüşümü. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*(1), 157-184.
- Antik, Y. (2018). Kürtaj ve Maduniyet: Dört Kadının Öyküsü. *Toplum ve Bilim*(143), 43-70.
- Araz, A., Harlak, H., & Gülgün, M. (2007). Sağlık Davranışları ve Alternatif Tedavi Kullanımı. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 6(2), 112-122.
- Aslantürk, H. (2016). Türkiye'de Biyo-İktidar Açısından Sağlık Hizmetleri ve Kadın. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20(3), 573-595.
- Ataay, F. (2008). Sağlık Reformu ve Yurttaşlık Hakları. *Amme İdaresi Dergisi*, 41(3), 169 - 184.
- Atun, R., Aydın, S., Chakraborty, S., Sümer, S., Aran, M., Gürol, İ., vd. (2013). Universal health coverage in Turkey: Enhancement of equity. *The Lancet*, 382, 65-99.
- Başol, E., & Işık, A. (2015). Türkiye'de Sağlık Politikalarında Güncel Gelişmeler: Sağlıkta Dönüşüm Programından Günümüze Bazı Değerlendirme ve Öneriler. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, 2(2), 1-26.
- Beyinli, G. (2014). *Elleri Tılsımlı Modern Türkiye'de Ebelik*. Ankara: Ayizi Yayınları.
- Bilgen, H., Kültürsay, N., & Türkyılmaz, C. (2018). Türk Neonatoloji Derneği Sağlıklı Term Bebeğin Beslenmesi Rehberi. *Türk Pediatri Arşivi*, 53(1), 128-137.

- Caner, D. (2019). *Çingene Kadınların Anlatılarındaki Göç ve Mekan: Ankara Kale Mahallesi'nde Bir Saha Araştırması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Center For Reproductive Rights. (2017). *Roma Women's Experiences in Reproductive Health in Slovakia*. Switzerland.
- Cindoglu, D. & Sayan Cengiz, F. (2010). Medicalization discourse and modernity: contested meanings over childbirth in contemporary Turkey. *Health Care for Women International*, 31(3), 221-243.
- Coe, K., & Čvorović, J. (2017). The health of Romanian Gypsy women in Serbia. *Health Care Women Int*, 38(4), 409-422.
- Çavmak, Ş., & Çavmak, D. (2017). Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinin Gelişimi ve Sağlıkta Dönüşüm Programı. *Sağlık Yönetimi Dergisi*, 1(1), 48-57.
- Çelik, F. (2013). "Community in Motion": Gypsies in Ottoman Imperial State Policy, Public Morality and at the Sharia Court of Üsküdar (1530s-1585s). (Yayınlanmamış Doktora Tezi). McGill University Institute of Islamic Studies .
- Çelik, F. (2018). Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingeneleri / Romanları Çalışmak ya da İğneyle Kuyu Kazmak. *MSGSÜ Sosyal Bilimler*(18), 249-266.
- Çınar, N., & Hıra, S. (2017). Adölesan Annelik. *Journal of Human Rhythm*, 3(1), 15 - 19.
- Çimen, G. (08.04.2020). *Medicalpark*. Erişim tarihi: 10 Ekim 2025, adresinden: <https://www.medicalpark.com.tr/hamilelik-belirtileri/hg-2268>
- Demirer, Ö., & Bülbül, H. (2014). Kamu ve Özel Hastanelerde Hizmet Kalitesi, Hasta Tatmini ve Tercihi Arasındaki İlişki: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(2), 95-119.
- Demirgöz, M., & Canbulat, N. (2008). Adölesan Gebelikler. *Türkiye Klinikleri J Med Sci*, 28(6), 947-952.
- Doğan, B. Ş. (2017). Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinin Özelleştirilmesi: Sağlıkta Dönüşüm Programı. V. *Anadolu International Conference in Economics*, (s. 1-17). Eskişehir.
- Erhalim Gümüş, B., & Çelik, F. (2021). İzmir'de Roman Kadın Olmak: Sosyal Dışlanma, Yoksulluk ve Yoksunluk İle Müzakere Anlatıları. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(42), 5897-5906. <https://doi.org/10.26466/opus.905540>
- Erhalim Gümüş, B. (2021). *Türkiye'de Roman kadınların sağlık hizmetlerine erişimi: İzmir örneği* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı.
- Erol, H., & Özdemir, A. (2014). Türkiye'de Sağlık Reformları ve Sağlık Harcamalarının Değerlendirilmesi. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 4(1), 9-34.
- Eskiocak, M., & Akbaşak, D. (2017). Edirne'de Romanların Sağlığı: Sağlığın Sosyal Belirleyicileri ve Sağlık Durumlarına Yönelik Bulgular. *Turk J Public Health*,

15(2), 136-149.

Fanon, F. (2014). *Siyah Deri Beyaz Maske*. (Çev. Cahit Koytak). İstanbul: Versus Kitap.

Fedai, R. (2019). Sağlıkta Dönüşüm Programının Öncesi: Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinin Gelişimi: 1923-2003. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 2010-2032

Fişek, N. (1994). Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinde Sağlık Politikaları. *Toplum ve Hekim*, 2-4.

Gökçen, S. ve Öney, S. (2008). Türkiye'de Romanlar ve Milliyetçilik. Uzpeder E, Danova/Roussinova S, Özçelik S ve Gökçen S (Ed.), *Biz Buradayız! Türkiye'de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi* içinde (ss. 129-136). İstanbul: Mart Matbaacılık.

Gölbaşı, Z., Tümay, H. S., Koç, D., & Yıldız, H. (2005). Bir Sağlık Ocağı Bölgesindeki Kadınların Postpartum Dönemde Gebelikten Korunma Durumları ve Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 12(1), 29-38.

Gönç Şavran, T. (2010). *Toplumsal Eşitsizlikler ve Sağlık: Eskişehir'de Sosyolojik Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Graff, P., Pavlic, D., Zelko, E., Vintges, M., Willems, S., & Hanssens, L. (2016). Primary Care For Roma in Europe: Position Paper of the European Forum for Primary Care. *Slovenian Journal of Public Health*, 55(3), 218-224.

Gürsoy, E., & Gençalp, N. S. (2010). Cinsel Sağlık Eğitiminin Önemi. *Aile ve Toplum*, 6(23), 29-36.

İleri, H., Seçer, B., & Ertaş, H. (2016). Sağlık Politikası Kavramı ve Türkiye'de Sağlık Politikalarının İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*(12), 176-186.

İlyasoğlu, A. (2013). *Örtülü Kimlik İslamcı Kadın Kimliğinin Oluşum Ögeleri*. İstanbul: Metis Yayıncılık.

Kadir Has Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Merkezi. (2016). *Yasal Ancak Ulaşılabilir Değil: Türkiye'deki Devlet Hastanelerinde Kürtaj Hizmetleri*. İstanbul: Kadir Has Üniversitesi.

Karabulut, U. (2007). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Sağlık Hizmetlerine Toplu Bir Bakış: Dr. Refik Saydam'ın Sağlık Bakanlığı ve Hizmetleri (1925-1937). *ÇTTAD*, 6(15), 151-160.

Kasapoğlu, A. (2016). Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinin Dönüşümü. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 131-174.

Kökçü, A. T. (2014). Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics-Law and History*, 22(3), 98-105.

Kütük, S. (2012). Adölesan Gebelik ve Sorunları. *Aile Hekimleri Dergisi*, 16, 31-34.

Ökem, Z. G., & Çakar, M. (2015). What have health care reforms achieved in Turkey?

- An appraisal of the “Health Transformation Programme”. *Health Policy*, 119(9), 1153–1163.
- Özen, Y. (2009). Türkiye’de Sağlıkta Eşitsizlikler. *Çalışma Ortamı Dergisi*(103), 12-15.
- Özvarış, Ş. B. (2014). Türkiye’de Kadın Sağlığındaki Eşitsizlikler. *Toplum ve Hekim*, 29(1), 41-48.
- Polat, G., & İcağasıoğlu Çoban, A. (2015). 21.Yy’da Sağlıkta Eşitsizlikler ve Eşitsizliğin Aşılmasında Sosyal Hizmetin Rolü. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 26(1), 177-189.
- Ramazanoğlu, C. (1998). Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri. (Çev. Mefkure Bayatlı). İstanbul: Pencere Yayınları.
- Sandıklı, B. (2020). *Bir Mahallede Yaşayan Roman Kadınlar ile Roman Olmayan Kadınların Gebelik, Doğum Öncesi Bakım, Doğum Sonrası Bakım Alma Özellikleri ve Etkileyen Etmenler*. (Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi). İstanbul: Bezmialem Vakıf Üniversitesi Tıp Fakültesi.
- Santrock, J. W. (2014). *Yaşam Boyu Gelişim Gelişim Psikolojisi*. (Çeviri Editörü Galip Yüksel). Ankara: Nobel Yayın.
- Smith, T. (1997). Romani Gypsy Women and Mainstream Health Services. *The European Journal of Women’s Studies*, 4, 183-196.
- Sünbül, A. (2019). *Kadın Sağlığını Etkileyen Faktörler Kocagür Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi.
- Şavran, T. G. (2014). Sağlıkta Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri: Eskişehir’de Kırsal ve Kentsel Alanlarda Kadın Sağlığı. *Fe Dergi*, 6(1), 98-116.
- T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (2018). Doğum Öncesi Bakım Yönetim Rehberi. Ankara. Erişim tarihi: 10 Ekim 2025, adresinden: <https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/kadin-ve-ureme-sagligi-db/Rehberler/dogum-onesi-bakim-2020.pdf>
- T.C. Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, 5510 sayılı Kanun. (2006). *Resmî Gazete*, Sayı: 26200. Erişim tarihi: 10 Ekim 2025, adresinden: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5510&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- T.C.Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü. (2009). *Güvenli Annelik Katılımcı Kitabı*. Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü Basımevi. Ankara.
- Topçu, İ. (2019). Demokrat Parti Dönemi Kars’ta Sağlık Hizmetlerinde Yaşanan Gelişmeler. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 2555-2578.
- Tünaydın, P. (2013). Gara Gara Gargalar, Gapı Gapı Yorgalar: Irkçılık ile Cinselleştirme Kaskacında Çingene/Roman Kadın İmgesi. *Toplumsal Tarih*(237), 40-46.
- Watson, H., & Downe, S. (2017). Review Open Access Discrimination Against Child-bearing Romani Women in Maternity Care in Europe: A Mixed- Methods Systematic Review. *Reproductive Health*, 14(1), 1-16.

- World Health Organization. (04.07.1948). *Constitution of the World Health Organization*. New York City, United States of America: World Health Organization
- Yağlıdere, A. (2011). *İzmir Romanları Yaşam-Kültür-Alışkanlıklar*. İstanbul : Ozan Yayıncılık.
- Yardim, M. S., & Uner, S. (2018). Equity in access to care in the era of health system reforms in Turkey. *Health Policy*, 122(6), 645-651.
- Yılmaz Esencan, T., Karabulut, Ö., Külek, H., Demir Yıldırım, A., Ertuğrul Abbasoğlu, D., Şimşek, Ç., Küreşir Ünal, A., Ceylan, Ş., Küçükoglu, S., Yavrutürk, S., Kılıçcı, Ç. (2018). Doğuma Hazırlık Eğitimi Alan Gebelerin Doğum Şekli, İlk Emzirme Zamanı ve Ten Tene Temas Tercihleri. *FNJN Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 26(1), 31-43.
- Yılmaz, V. (2017). *The politics of healthcare reform in Turkey*. Springer International Publishing.
- Yoors, J. (2005). *Çingeneler Opre Roma*. (Çev. Hale Alpman) İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.

BEZMİALEM VALİDE SULTAN-HAYATI VE OSMANLI DEVLETİNDEKİ ETKİSİ

“ ”

Hava KÖSEM¹

¹ Hava KÖSEM IĞDIR ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM FAKÜLTESİ TARİH
0009-0001-8024-267X

Arzu Sezer, " Bezm-i Âlem Valide Sultan", Anadolu Üniversitesi Doktora Tezi ,
2015,s.24.

Giriş

Osmanlı imparatorluğunun dikkat çeken konularından biri de padişahların gözde eşleri ve valide sultanlarıdır. Tarihçiler tarafından bu makamda yer alan kişilerin, gerek devlet yönetimindeki etkileri gerekse yaptıkları entrikalar sık sık kaleme alınmıştır. Valide sultan ünvanı, imparatorluğun başında bulunan hükümdarın, saltanatı süresince annesine verilen unvandır. 16. yüzyıla kadar Osmanlı hükümdarlarının, Bizans prensleri ve Türk hanedanlıklarının kızları olmakla beraber nikahlı aileler ile odalık denilen cariyeleri bulunmaktaydı. Hükümdarların gerek nikahlı eşlerinden gerekse cariyelerden doğan çocukları vardı. Osmanlı devletinde 16. yüzyıldan sonra ise kendilerine hediye edilen veya sarayda her türlü eğitimi alan cariyeleri kendilerine eş olarak kabul etmişlerdir. Osmanlı sarayına getirilen bu cariyeler gerek gümrük emininin aracılığıyla gerekse sultanların devlet ricalinin kırım hanının ve valilerin hediye etmesiyle gelirlerdi. Saraya getirilen bu cariyelere fiziksel özelliklerine göre isimler verilirdi ve bunlara okuma yazma, dini dersler ve musiki gibi birçok alanda eğitim verilir ve yetenekli olan kişiler kalfa ve usta olurlardı. Cariyelerden hükümdarın ilgisini çeken olursa bunlara has odalık denir ve padişahla ilişkisi sonucu bir evlat verirse kadınlığa yükselirlerdi. Kadın efendi unvanına sahip olan bu eşler, padişaha erkek evlat verme durumunda daha da yükselerek haremde büyük ilgi görürdü. Fakat kadın efendi unvanı şehzadesi tahta çıktıktan sonra değişerek valide sultan olur ve bu unvan şehzadesi tahtta bulunduğu süre boyunca devam ederdi. Valide sultanlar sarayda büyük öneme sahip olan valide sultan dairesinde kalırlardı ve kendilerine Anadolu Rumeli de paşmanlık haslarının yanı sıra darphanede belirli miktar da maaş verilirdi. Bunun dışında valide sultanlar bazı memur atamalarında da belli bir miktar para alırlardı ve böylelikle sahip oldukları servetleri kethüdalar tarafından idare ederlerdi. Bundan dolayıdır ki kethudalar güvenilir kişiler tarafından seçilirdi. Fakat bu sultanlar oğulları öldükten sonra eski güçlerini kaybederlerdi¹ Osmanlı devletinde valide sultanlar, şehzadesi padişah olunca Topkapı sarayında valide sultan dairesinde kalarak haremi idare eder ancak oğlunun padişahlık süreci dolunca valide sultan ve kızları Topkapı sarayından alınarak eski saraya gönderilirdi. Böylelikle tahta çıkacak olan yeni padişahın annesi hayatta olduğu takdirde, eski saraydan alınarak Topkapı sarayındaki valide sultan dairesine yerleştirilirdi. Valide sultanlar burada kalarak haremi haznedar usta yardımıyla idare ederlerdi. Tüm kadınlar, ustalar, sultanlar ve cariyeler ona her türlü saygıyı göstermek zorundaydı. Valide sultanlara yaklaşıması kabul izniyle gerçekleşirdi. Bu sultanlar, tahta geçecek oğullarının küçük olması durumunda naibelik görevini yaparlardı. Osmanlı devletinde padişahlarının evlilik süreçlerine kısa bir giriş yaptıktan sonra, yenilikçi padişah olan II. Mahmud'un eşi olan ve aynı zamanda Abdülmecid'in annesi Bezmialem valide

¹ Sezer, "agt", s.84.

sultandan bahsedelim. Bezmialem valide Sultan, gürcü bir aileden gelmekte olup sarayda aldığı eğitim sonrasında Sultan Mahmud'un ikballeri arasına girmiştir. Bezmialem Sultan, hayatta kalan tek çocuğu olan Abdülmecid'in tahta çıkmasıyla Valide Sultan unvanını almıştır² Bu makalemizde Osmanlı devletinin önemli valide sultanlarından olan Bezmialem Valide Sultanı ele alacağız.

1. Bezmi Alem Valide Sultanın Saray Hayatı

Sultan Mahmud'un eşi olan Bezmialem valide sultanın yaşamına dair bilgiler oldukça sınırlı olmakla birlikte bazı kayıtlarda küçük yaşta saraya alınan bir gürcü kızı olarak geçmektedir. Bezmialem valide sultan burada gereken eğitimden geçerek Sultan Mahmud'un ikballeri arasına girmeyi başardıktan sonra zamanla kadın efendiliğe yükseldi. İlk başta üçüncü kadın efendiliğe (1831-1839) da ise ikinci kadın efendiliğe yükselmektedir. Ancak bu döneme ait kayıtlar kısıtlı olduğundan dolayı Bezmialem valide sultana ait bilgilerde sınırlıdır. Bezmialem valide sultan 25 nisan 1823 tarihinde Abdülmecid'i dünyaya getirmiştir. Ayrıca Abdülmecid'en önce Abdülhamid Ahmed Mehmed adlarında üç oğlu olup bunlar çok küçük yaşta ölmüştür. II. Mahmud'un varisi olan Abdülmecid'in dünyaya gelişi Osmanlı hanedanlığı için oldukça önemli oldu, bunun en önemli sebebi ise II. Mahmud'tan önce Osmanlı tahtına geçen padişahların varis bırakmaması olmasıdır. Bezmialem valide sultan Abdülmecid'i dünyaya getirdikten sonra kadın efendilik unvanına kavuşsa bile II. Mahmut'un kalabalık olan harem hayatından bir varlık gösterememiştir.³Fakat Bezmialem valide sultan oğlu Abdülmecid padişahlık tahtına geçtikten sonra valide sultan unvanını alarak gereken gücü kazandı ve böylelikle şehzadesini her konuda yönlendirerek ona gereken desteği sağlamıştır. Aynı zamanda Bezmialem valide sultan hayır yapmayı seven cömert oldukça akıllı bir valide sultanımız olmuş ve bunu da halka yardım etmek amacıyla kurduğu vakıflardan anlayabiliyoruz.⁴

2. Bezmi Alem Valide Sultanın Şehzadeleri

2.1. Şehzade Abdulhamid

Hareme alınan bir cariyenin en çok istediği şey padişahın dikkatini çekerek ona bir evlat verip ikballeri arasına girmektir. Bezmialem sultanda zamanla padişahın dikkatini çekerek ikballeri arasına girmeyi başardı. Valide sultan ilk şehzadesine hamile kalınca haremde şenliklerin yapılmaya başlandı. Osmanlı devletinde sarayda doğum yaklaşık valide sultan padişah olan oğluna danışır ve doğum için yapılacak elbise ve mücevherlerle bizzat meşgul

2 Meryem Solmaz Bilici, *Medeni Hukuk Çerçevesinde Bezm-i Alem Vakıfları Özelinde Mazbut Vakıflar*, İbn Haldun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s.64.

3 Sezer,"agt",s. 74.

4 Solmaz Bilici,"agt",s.77.

olurdu. Doğum için haremde büyük bir oda hazırlarak süslenir ve çocuğu emzirecek süt anne önceden belirlenirdi. Ancak şunu da belirtmekte fayda var doğum için süslenecek odada en ihtişamlı yer doğacak olan şehzadenin uyayacağı beşikti. Bunun yanı sıra sultanı doğuracak anne adayı içinde birçok hazırlık yapıldı. Böylelikle bütün bu hazırlıklar bitince doğacak olan şehzade veya sultanın dünyaya gelişi beklenirdi. Bezmialem valide sultanın doğumu içinde gereken bütün hazırlıklar yapıldı. Böylelikle Bezmialem ilk erkek çocuğunu dünyaya getirmiştir. II. Mahmud ise ona babasının adı olan Abdulhamid ismini verdi. Şehzade Abdulhamid 6 mart 1813'te dünyaya geldikten sonra İstanbul'da yedi gün boyunca şenlikler yapılmaya başlandı. Bunun yanı sıra İstanbul dışında kalan halkta doyurulmuştur. Böylelikle Osmanlı devletinin birçok bölümünde şehzade için dualar yapıldı. Osmanlı devletinde yeni doğan Şehzade Abdulhamit'in beşiğinin darphaneden çıkarılıp hareme götürülmesine kadar olan sürece beşik alayı denmektedir. Sultan Mahmud'un şehzadesi ve veliahtı olan Şehzade Abdulhamid üç yaşını doldurunca II. Mahmud'un emriyle Bezmialem kadın efendinin yanına alınarak ona bir daire tahsis etti. Şehzade Abdulhamid sekiz yaşına gelince ilk traş töreni yapıldı. Şehzade Abdulhamid 11 12 yaşlarına gelince onun emrinde bir dadı kalfa bir baş cariyeye 10 adet cariyeye bulunmaktaydı. Ancak Osmanlı devletinde 1825 senesinde İstanbul'da ortaya çıkan çiçek salgına saraya kadar geldi. Ne yazık ki Sultan Mahmud'un şehzadesi olan Abdulhamid'te bu hastalığa yakalandı. Şehzadeye uygulanan bütün tedavilere rağmen 20 Nisan 1825 tarihinde vefat etmiştir. Ve bu olay sarayda uzun sürecek bir hüzüne sebep oldu. Şehzade Abdulhamid babaannesinin yanına defnedilmiştir.⁵

2.2. Şehzade Ahmed ve Mehmed

Bezmialem valide sultan 13 Eylül 1819 tarihinde Şehzade Ahmed'i dünyaya getirdi. Şehzade Ahmed doğduktan sonra Endurun önünde kurbanlar kesildi, ayrıca Şehzade Abdulhamidin doğumuyla birlikte yapılan bütün şenlikler aynı şekilde uygulandı. Ancak Şehzade 5 ay hayatta kalarak 24 ocak 1820 de vefat etti. Nuriosmaniye camisine defnedildi. Şehzade Ahmed'in ölümünden iki yıl sonra 18 şubat 1822 yılında Şehzade Mehmed dünyaya geldi ve Şehzade Mehmet içinde diğer şehzadeler olduğu gibi şenlikler yapıldı. Fakat oda daha 7 aylıkken 28 eylül 1822 de vefat ederek Nuruosmaniye türbesine defnedildi.⁶

2.3. Bezmialem Valide Sultan'ın Üç Evlat Acısı ve Üçler Çeşmesi

Osmanlı devletinin yenilikçi padişahı olan II. Mahmud'un eşi Bezmialem valide sultan 1820 yılında Şehzade Ahmed'i 1822 de de Şehzade Mehmed'i kaybetti. 1825 yılında ise 12 yaşını bitiren Şehzade Abdulhamid vefat etti. Bezmialem valide sultanı bütün bu yaşananlar oldukça sarstı ve beş yıllık bir süre içinde üç evladını toprağa veren Bezmialem valide sultanın

⁵ Arzu Terzi, *Bezmialem Valide Sultan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s.78.

⁶ Terzi, "age", s.79.

bu acısı ömrü boyunca devam etmiş böylelikle Sultan Abdulhamid tahta geçince valide sultan makamına ulaştı bunun üzerine hala yasını tuttuğu üç şehzadesi için üçler çeşmesini inşa etti. Bu çeşmede su üç şehzade için üç ayrı kaynaktan gelmektedir.⁷

2.4. Şehzade Abdülmecit

Sultan Mahmud 1823 yılının baharı geldiğinde Beşiktaş Sahil Sarayına yerleşmiştir. Bunun üzerine Sultan Mahmud'un diğer kadın efendileri gibi Bezmialem de bu sarayı ziyaret etti ve aynı gün yani 25 Nisan 1823'te Sultan Abdülmecid dünyaya geldi. Sultan Abdülmecid II. Mahmud'un 24. Çocuğu ve 12. Oğludur. Böylelikle Endurunda kurbanlar kesilip şenlikler yapıldı. Ayrıca II. Mahmud Endurunculara ve saray ağalarına altınlar dağıttı. Devlet adamları padişahın huzuruna gelerek tebriklerini iletiler. Bezmialem valide sultanın kırkı çıktıktan sonra büyük bir hastalığa yakalandı ve böylelikle oğlunun hastalığıda ortaya çıktı. Bu hastalığın tedavisi için Behçet efendi gerekli ilaçları hazırlayarak gitmeden Sultan Abdülmecid'ide muane etti. II. Mahmut bu tedaviden oldukça memnun kalarak onu makamına kabul edip kendisine Rumeli payasini verdi. Bezmialem valide sultanın diğer evlatlarının ölmesi üzerine Abdülmecid iki yaşındayken veliaht makamına ulaştı. Şehzade Abdülmecid doğmadan önce Bezmialem valide sultan beşinci kadın efendi rütbesinde olup Sultan Mahmud'un öbür kadın efendileriyle aynı maaşı almaktaydı. Bu yıllarda hizmetinde olan cariyeler de Azmicemal Ferrinihal Cihanşemş ve vefat eden Şehzadesi Mehmed'in süt annesi kalfa kadındı. Şehzade Abdülmecid yeni doğduğunda hizmetinde bir dadı kalfa ve daye kalfa bir baş cariye bir dört cariyesi bulunmaktaydı. Abdülmecid'in doğumundan sonra aylık maaş 1, 500 kuruşa ulaşır. Ancak ağabeyi Abdulhamid ölünce Abdülmecid Veliahtlık makamına ulaşınca aylık maaş 2.000 kuruşa çıkmıştır. Böylelikle Şehzade Abdülmecid Bezmialem valide sultanın yaşayan tek evladı olarak Sultan II. Mahmud'tan sonra tahtın varisi olacaktır.⁸

2.5. Şehzade Abdülmecidin Tahta Geçiş

Osmanlı devletinin yenilikçi padişahı olan Sultan Mahmud büyük bir hastalığa yakalanarak 1 temmuz 1839 yılında vefat etti. Ayrıca II Mahmud son zamanlarını Bulgurlu'da olan kızkardeşi Esma sultanın köşkünde geçirirken Bezmi alem valide sultan ve oğlu Abdülmecid onu bu süre zarfında yalnız bırakmamaya çalıştılar. Sultan Mahmud vefat edince Osmanlı imparatorluğunun tüm padişahları gibi bir taraftan cenaze işleriyle ilgilenilirken bir taraftanda yeni padişah olacak olan Abdülmecid'in tahta geçişi için gerekli hazırlıklar yapıldı. Böylelikle Osmanlı imparatorluğunda sevinç ve hüznün bir arada yaşanmıştır. Sultan Mahmut'un ölümünden hemen

⁷ Terzi, "age", s.82.

⁸ Terzi, "age", s.84.

sonra Osmanlı hükümdarlığının kesintisiz devamı için Şehzade Abdulmecid Topkapı sarayına getirilerek hazırlıklar tamamlandı. Böylelikle culus töreni yapıldı. Bu tören tamamlandıktan sonra Sultan II. Mahmud'un cenaze töreni yapılarak onu vasiyeti üzerine kardeşi Esmâ Sultanın Divanyolunda yıkılan sarayının arsasına defnedildi. Yani 1 temmuz 1839 günü hem Sultan Mahmud'un cenaze töreni hemde Sultan Abdulmecid'in tahta geçiş töreni aynı anda gerçekleşti. Sultan Abdulmecid'in culusuyla birlikte Bezmialem valide sultanlık makamına kavuşmuştur.⁹

3. Bezmialem Valide Sultanın Yükselişi

Bezmialem sultan, Sultan Mahmud'un yedi kadın efendisinin ikincisi olmuştur. Osmanlı devletinin yenilikçi padişahı olan II. Mahmud 1 temmuz 1839 yılında vefat etmesi üzerine Şehzade Abdulmecid 16 yaşında tahta geçti. Böylelikle Bezmialem sultan kadın efendi unvanından valide sultan unvanına geçerek yirmi iki yıl sahipsiz kalan valide sultan makamına kavuştu.¹⁰ Osmanlı imparatorluğunun padişahı olan Abdülmecid babasını çok küçük yaşta kaybetmesinden dolayı devletin yönetimi hakkında yeterince deneyimli değildi ve bundan dolayıdır ki Bezmialem valide sultanın devlet işleri üzerindeki etkisi oldukça fazla olmuştur. Ancak şunuda rahatlıkla söyleyebiliriz ki Bezmialem sultan elinde bulunduğu bu güce rağmen herhangi bir entrika ve fitne ye dahil olmayarak diğer valide sultanlarından farkını ortaya koymaktaydı. ¹¹Osmanlı tarihi için önemli olan Tanzimatı hayriye (1839-1876) olarak isimlendirilen bu köklü değişikliğin gündemde olduğu dönemde valide sultan unvanını alan Bezmialem valide sultan bu yenilikleri sarayda taşıdı. Daha öncede belirttiğimiz gibi valide sultanımızın tahta geçen şehzadesinin genç ve deneyimsiz olması dolayısıyla Abdülmecid'in padişahlığıyla çok yakından ilgilendi ve hatta padişahın İstanbul'da bulunmadığı zamanlarda devlet işlerini bizzat yönetmeye çalıştı. Bunun en önemli kanıtı ise Abdülmecide gönderdiği mektuplardır. Bezmialem valide sultan devlet işleri hakkında gereken gizlice bilgileri güvendiği kişilerden toplayarak Osmanlı devletinin padişahı olan Abdülmecid'e bildirmekteydi. Bunun dışında Bezmialem valide sultan haremde olup bitenleri oğluna bildirmekle birlikte sık sık kadınlara ikballere neler yapılacağı hakkında yol göstermekteydi. Bütün bu bilgileri Sultan Abdülmecid'in İstanbul'da bulunmadığı süre zarfında valide sultanın oğluna gönderdiği mektuplardan anlıyoruz Hatta bu mektuplara bir örnek vermek gerekirse Sultan Abdülmecid İzmit'te bulunduğu sırada Bezmialem valide sultan oğluna şu mektubu göndermiştir.

...dersaadetten azimet edeli asude hal üzre, ibad -ı müslimin zat - ı şahaneye duasına ve teşriflerine muntazır olduklarından gayrı bir muhalif

⁹ Terzi,"age",s.97.

¹⁰ Sezer,"agt",s.12.

¹¹ Solmaz Bilici,"agt",s.76.

şey maşallah fetebarek Allah mesmuumuz olmamıştır. Bezm – i zatlar ve mahtumlarınız firade firade hak – i pay – ı şahaneye ruylarını sürerek ed’iye – i hayriye de oldukları, haznedar usta kulunuz, bil cümle haznedarlar firade firade yüzlerini sürerek ed’iye-i hayriyede kusurları olmadığı, şehirdeki Kadın efendiler başka başka sual etmekte ve ed’iye – i hazırda kusurları olmadığı, ikinci kadın mektup yazmış iki satır ile tahrir buyurulması pek münasib olacağı, dördüncü Kadın Efendi iyiliği var. Çocukları hamam için getürtdüm. Bir gece istirahat ferdası gün validelerine iade olunmuştur. Efendim ol gün mektub derununde Burhanettin Efendi yazdığı karşuluğu inayet ihsan buyursanız gözüm nuru, kerem inayet edüb denizlerin bozuk vaktidir. Necabetlü biraderiniz nur – ı didem Mehmed Murad Efendyçün bir şey yazılmamış? Aceba zat – ı şahane üzülyör mu deyu merak ediyorum, efendim.

Fi 29 B.Sene (12)66

Devletlû, ısmetlû

Valide Sultan – ı

Alişân Hazretleri

1255”

Bezmialem valide sultan bir başka mektubunda abdulmecidden kadın efendilerin ona göndermiş olduğu mektuplarda hiç değilse bir satırla cevap vermesini istemektedir.

Bezm – i zatlar mübarek hâk – i pây – i şeriflere yüzlerini sürüb cümlesi heves edüb birer muhabbetname yazarlar. Birer satır yazunuzu niyaz ederler biladeriniz Aziz Efendi, hemşireniz Adile Sultan ve valideleri duaname yazdılar efendim. Birer satır yazı ile memnun eyleyesiniz. Artık başka cevab ile ta’ciz etmezler. Haznedar usta, cümle haznedarlar, sarayında ne kadar cariyeler varsa cümlesi hâk – i pây – i yüzleri(n)sürüp niyaz üzredirler.”

Valide sultan bir taraftanda birçok valide sultanın yaptığı gibi güzel cariyeler seçerek görüşmeler düzenlemiştir. Oğluna gönderdiği mektupta bunu açık bir şekilde anlayabiliyoruz

Benim arslanım efendim, iki gözüm, tahririmiz şu oluyor ki, malûmı şahanenizdir ki daim kadınlarla kalfaların hasretleri bitmez, altıncı kadının kalfası Nursafa ile hasretleri mesmuunuz olursa bana sual etmeden ragıp ve itibar etmiyesiniz arslanım, bunu yazmak iktiza etmez idi. Ama belki... diye tahrir eyledim efendim.”

Görüldüğü gibi Bezmialem valide sultanın Abdülmecid üzerinde etkisi oldukça fazladır. Oğluna vermiş olduğu nasihatlerle ona hep yol göstermiştir. Fakat şunu da rahatlıkla dile getirmeliyiz ki Valide sultan padişahın üzerindeki etkisini mevkini hiçbir zaman kötüye kullanmadı. Ayrıca sadece oğluyla ilgilenmekle kalmayıp torunları ve gelinlerinede gereken ilgiyi göstermekteydi. Bezmialem sultan çağdaşlaşma hareketlerinin hız kazandığı dönemlerde valide sultanlık ederek 14 yıl boyunca yönettiği harem hayatına bu yenilikleri taşımıştır. Kısacası Bezmi alem valide sultan hakkında şunu söyleyebiliriz ki halk tarafında oldukça sevilip saygı görmüş bu dönemde lüks ve israftan ziyade yaptığı hayırlarla ön plana çıkmış bütün herkes onu tedbirli ve hayırsever bir insan olarak tanımış devletin kendisine verdiği maaş ve gelirleri halka yardım etmek için kullanmış ve dine oldukça değer vererek din uğruna bir hayır eseri yaptırmıştır. Bunun yanı sıra genç kızları evlendirip borçlu olanları ve hapse girenlerin ailelerine gereken yardımı yaparak ince ruhlu ve merhametçiliği ispatlamış bir valide sultandır.¹²

4. Bezmialem Valide Sultanın İlme Verdiği Değer

Osmanlı devletinde Sultan Mahmud'un eşi olan Bezmialem valide sultan ilme oldukça değer veren bir sultanımız olmuştur. Biz bunu kurmuş olduğu eğitim kurumlardan rahatlıkla anlayabiliyoruz. Bu eğitim kurumlarından bir tanesinde Sultan Mahmud'un türbesinin arkasında yaptırmış olduğu Rüştîye mektebidir. Hemen bitişinde ise Yeşil Mektep ismiyle bir sıbyan mektebi kurmuştur. Bu okul Osmanlı devletinde planı mektep olarak çizilip inşa edilen ilk binadır. Ayrıca ilk sivil özelliğinin taşımaktadır. Bunun yanı sıra Abdülmecid'in yeni reform kararlarının uygulandığı bir okul olarak varlığını sürdürmekte olup bu eğitim kurumunda Darulfununa öğrenci yetiştirmekte amaçlanmıştır. Bezmialem valide sultan bunun dışında 1844 senesinde Edirne Kapı Molla Aşki mahallesinde Bezmialem sıbyan mektebinde inşa etti. Ayrıca Valide sultan yalnız okul inşa etmekle kalmayıp bunun yanı sıra medrese öğrencilerini birçok burs vermekteydi. Bu bursları ise kişisel eşyalarının zekat parasından karşıladı. Buda şunu gösteriyor ki Bezmi alem valide sultan dini ve ilmi yönünü birleştirerek bunu çok güzel bir kullanmıştır. Bezmialem valide sultanın din tarih astronomi astroloji tıp dil bilim lugat ve farklı alanlardaki mecmualardan oluşan bir kütüphanesinde vardır. Bu kütüphanede bulunan eserlerin çoğu el yazmasıdır.¹³ Bezmialem valide sultanın kurmuş olduğu okullardan bahsederken bunlardan birisinin Darulmaarif mektebi olduğundan değinmiştik. Valide sultan bu okuldada bir kütüphane açarak hususi kütüphanesinde yer alan eserleri buraya vakfetmiştir. Bezmialem vakfettiği bu eserlerin konularına göre ayrımı şöyledir.

Mushaf-ı şerif 8 adet, Dela'il Şerf 10 adet, Tefsir-i Şerif 25 adet, Hadis-i Şerif Fıkh-ı Şerif 34 adet, Akaid-i Diniyye 24 adet, Siyer-i Şerif 19 adet, Tasavvuf 66 adet, Lugat 11 adet, Fenn-i Edep 26 adet, Tarih 69 adet, Tıbb

¹² Sezer,"agt",s.24.

¹³ Sezer, "agt",s.46.

Nücum ve Havass 21 adet, Nahiv ve't Tasrif 16 adet, Divanlar 63 adet, Mecmuau'l-Mütenevvia 11 adet¹⁴

Bezmialem Valide Sultanın Vakıfları

Osmanlı imparatorluğunda şimdiki sosyal devlet anlayışına göre kamu hizmetleri devletin görevleri arasında sayılır ve bu görevlerin büyük bir bölümü vakıflar tarafından karşılanırdı. Vakıflar aynı zamanda devletin ekonomik yaşamına da katkı sağlamaktaydı. Ayrıca genel itibarıyla her yerde bulunan hastanelerin gelir ve gider hesapları da vakıflarca karşılanırdı. Osmanlı devletinde Vakıf; insanların kendilerine ait mal ve paraları topluma yardımcı olmak için bağışlamasıydı. Selçuklular zamanında Türk kültür hayatına giren bu kurum, hem komuya hizmet eden hemde kamu kurumu olmayan bir sivil toplum kurumuydu. Vakıflar din eğitim şehir bayındırlık kültür gibi konularda iktisadi hayatı etkilemekteydi¹⁵ Osmanlı padişahlarından olan II. Mahmutun eşi Bezmialem valide sultan yukarıda da değindiğimiz üzere hayırseverliğiyle bilinen bir valide sultan olmuştur. Ayrıca kurduğu vakıflar bu yönünü çok güzel bir şekilde kanıtlamaktadır. Abdülmecid'in annesi olan Bezmialem valide sultanın vakfı idaresi yönünden mazbut vakıf statüsündeydi Mazbut vakıf ise gerek Osmanlı vakıf hukuki kapsamında gerek ise cumhuriyet sonrası vakıf hukuki kapsamında yönetim ve idaresi evkaf nezareti vakıflar genel müdürlüğüne bırakılan vakıflardır. Bezmialem vakfiyesi mülk olarak Bezmialem valide sultanın kethüdalarına bırakılmış fakat valide sultanımızın ölümünden sonra evkaf nazırı tarafından yürütülmesi şart koşulmuştur. Bu vakfın mülkiyet yönünden de gayrisahih bir vakıf olduğunu belirtmek mümkündür. Bezmialem tarafından kurulan bu kurum Osmanlı imparatorluğunun kendisine tahsis ettiği miri arazilerinin bazılarının vergi gelirlerinin bazılarının tasarrufunun ve bazılarının ise hem vergi gelirleri hemde tasarruflarının vakfedildiği görülmektedir. Aynı zamanda mahiyeti bakımında da hayri ve zürri olarak iki bölüme ayrılır. Bezmialem vakfı muhtaçlara fakir halka genel itibarıyla insanlara yardım etme düşüncesiyle kurulmuştur. Böylelikle hastane cami çeşme gibi birçok yapı inşa ederek bütün halkın faydalanmasını sağlamıştır, yani Bezmialem vakfı hayri bir vakıftır, ayrıca bu kurum oldukça kapsamlı olup kullanım şekli açısından herhangi bir sınıfa dahil edilmesi mümkün olmamaktaydı. Bezmialem valide sultan Sultan Mahmud'un ölümü ve sonrasında valide sultan olmasıyla çok büyük malvarlıklarına kadar 14 vakıf kurmuş hatta büyük malvarlıklarına sahip bu vakıflar halada varlıklarını korumaktadırlar. Fakat Bezmialem valide sultanın halka karşı olan hayırseverliği ve merhameti yalnızca vakıflar kurdurmakla kalmayıp aynı zamanda daha önce kurulmuş olan fakat zarar görmüş vakıflara da el atmıştır. Buna bir örnek vermek gerekirse Bezmialem

¹⁴ Terzi,"age",s.13.

¹⁵ Kenan Göçer, *Sosyo-Ekonomik Yönleri İle Bezm-i Alem Valide Sultan Vakfı Gureba Hastanesi*, Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012, s.76.

çeşmesinin yapımını Bezmialem'e ait olmayıp yalnızca tamir işini üstlenmiştir. Bezmialem tarafından kurulan hayratların ve farklı farklı amaçlara vakfedilen malvarlıkların vakıf senedinde toplanması suretiyle hazırlanmıştır. Ama şunu diyebiliriz ki Bezmialem valide sultan vakıflarını her ne kadar farklı amaçlara hizmet etmek için kurmuş olsa bile genel itibarıyla hemen hemen hepsi halka gereken yardımı sunmak için yapmıştır. Bezmialem vakfiyesinde bu bağlamda ilk olarak tüm halkın kullanabileceği bir çeşme yaptırmıştır. Fakat Bezmialem sultanın vakfiyesinde yer alan en büyük yapıt Bezmialem vakıf hastanesidir. Bu sultanımız eğitime de oldukça değer vermiştir. Biz bunu ise kurmuş olduğu Bezmialem vakıf üniversitesinden anlıyoruz bunun dışında Bezmialem valide sultan tekke ve zaviyeler türbe ve camiler gibi halka hizmet eden birçok yapıt kurmuştur. Kısacası Bezmialem vakfının tek ortak amacı yardıma muhtaç olan müslümanlara hizmet etmek için kurulmuştur.¹⁶

5.1. Bezmialem Valide Sultanın Yaptırdığı Hayır Kurumları

5.1.1. Hastaneler

Bezmialem gureba-yı müslimin hastanesi

İstanbulun Şhremine semtinde Yenibahçe mevkiinde modern bir biçimde yapılmıştır.(4 Nisan 1845). Hastane kelimesi ilk defa burada kullanılmıştır.

Mekke'de gureba-yı müslimin hastanesi

Bu hastanenin inşasına daha Bezmialem valide sultan hayattayken başlandı fakat valide sultanın vefatı üzerine yarıda kalarak Sultan II. Abdulhamit tarafından tamamlanmıştır.

5.1.2. Okullar

Valide mektebi

Osmanlı imparatorluğunda planlı mektep olarak çizilip yapılan ilk büyük mekteptir. 20 Nisan 1850 yılında hizmet vermeye başlayan Rüştüyeden daha üst seviyede üç yıllık eğitim veren bu mektep gerek devlet dairelerine memur yetiştiren gerekse Darülfunun'a mukaddime ve Mahreç olmak için talebe yetiştirmiştir. Günümüze kadar varlığını sürdüren bu okul 1933 yılından itibaren İstanbul Kız Lisesi adını almıştır.

Sıbyen mektepleri

5.1.3. Camiler

Gureba hastanesi camii

Osmanlının önemli hastanelerinden olan Gureba-yı müslümün Hastanesinin yanında yapılarak 1845 yılında adı geçen hastaneyle birlikte ibadete açılmıştır.

¹⁶ Solmaz Bilici,"agt",s.86.

Dolmabahçe camii

Bezmialem valide sultanın ölümünden sonra oğlu Abdulmecid tarafından tamamlanan bu camii İstanbulda Dolmabahçe sarayının yanında inşa edilmiştir.

5.1.4. Çeşmeler

Bezmialem valide sultan çeşmesi

Silivrikapı uzun Yusuf mahallesi Bezmialem çeşmesi

Kırkçeşmeden gelen suyu zamanla kesilen bu çeşme Eski Lalezar Camii sokağındadır. Bezmialem valide sultan bu çeşmeyi sadece tamir etmiştir.

Topkapı Bezmialem çeşmesi

II. Mahmutun ruhunu ihya için inşa edilmiştir. İlk olarak Beşiktaş ta Yıldız saat kulesinin karşısında yapılmıştır 1943-1945 yılında ise Hüseyin Bey Çeşmesinin yerine monte edilmiş 1958 yılında ise Edirnekapıdan gelerek Maltepeye dönen yolun üzerindeki mezarlığın duvarı üstüne yapılmıştır.

Sultanahmed Üçler çeşmesi

Gureba-yı müslimin hastanesi çeşmesi

Bezmialem valide sultan tarafından yapılan Yenibahçedeki Gureba-yi Müslümün Hastanesi ve yanındaki camii için yapılmıştır.

Tarabya Bezmialem çeşmesi

Hayat çeşmesi olarak bilinir Mimari açıdan önemli bir yönü yoktur.

Beşiktaş cihannüme mahallesi Bezmialem çeşmesi

Serencebey yokuşunda Anber Ağa camisini yanında yapılmıştır. Günümüzde yerinde değildir.

Kasımpaşa Bezmialem çeşmesi

Hacıhüsrev mahallesinin doğu sınırını teşkil eden iplikçi sokağı üzerinde ve Kara İmam camii önündedir. Bezmialem valide sultan tarafından tamir edilmiştir.

Silivrikapı Abdullah Ağa Bezmialem çeşmesi

Bala Tekkesi civarında Yeldeğirmeni sokağı ile Silivrikapı Yağhanesi sokaklarının kesiştiği köşede yer almaktadır Bezmialem valide sultan tarafından 1257 yılında asıl uslubu değiştirilmeden tamir ettirilmiştir.

Topkapı çukur çeşmesi

Fatih Sultan mehmet tarafından yapılan bu çeşmeyi Bezmialem valide sultan Kethüdası Mir Hasanı bu çeşmeyi tamir etmesi için görevlendirmiş 1851 yılında tekrar hizmete açılmıştır.

Bereketzade çeşmesi

5.1.5. Sebiller

Medine Bezmialem sebili

Bezmialem tarafından HZ Hamza Türbesine giden yol üzerinde yaptırmıştır.

Medine Bezmialem sebili

Bezmialem tarafından Şam kapısının dışında Sebil bahçesi diye bilinen bostan yakınında inşa edilmiştir.

Kerbela Bezmialem sebili.¹⁷

Bezmialem valide sultanın isteği üzerine Kerbelada HZ. Hüseyin'in türbesinin yanında yapılmıştır.¹⁸

Vakıf Gureba Hastanesi

Osmanlı imparatorluğunda 19. yüzyılın ilk yarısında en çok ta İstanbul da çeşitli salgın hastalıklar baş gösterdi. 1826 yılında kolera salgını ortaya çıktı, Osmanlı devleti bu hastalığın tedavisi için çalışmalara başladı fakat bu dönem de tedaviyi gerçekleştirmek için yeterli hastane bulunmamaktaydı. 1843'te de bu hastalık tekrarlanınca Sultan Mahmud'un eşi olan Bezmialem valide sultan durumu oğlu Abdülmecid'e bildirerek yoksullar için bir hastane kurmak istediği söyledi ve padişahın onayını aldıktan sonra 1837 yılında Mihrimah sultan camisindeki medrese binasında kurulmuş olan Gureba hastanesindeki hastaların sağlıklı koşullarda tedavi edilmediğini görünce bunun üzerine kuracağı yeni hastanenin 200 yataklı hastane olmasını kararlaştırdı. Böylelikle 24 Eylül 1843 yılında İstanbul da Vakıf gureba hastanesinin temeli atıldı. Ayrıca bu hastanenin inşası için darphanei amire nazırı Saadetlü Tahir bey görevlendirdi. Eski bir Bizans kalıntısı üzerine yapılan bu hastane gerekli su ihtiyacını karşılamak için alçak bir yere inşa edilmiştir. Vakıf gureba hastanesi 1845 yılında tamamlandı. Fakat çeşitli nedenlerden ötürü 12 mart 1847 yılında Abdülmecid'in katıldığı bir törenle açıldı. ilk baş doktoru Ahmed beydir. İlk defa hastane ismi burada kullanılmıştır. Hastanenin ilk resmi ismi

¹⁷ Sezer, "agt",s.15.

¹⁸ M. Hüdai Şentürk,Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(İstanbul:TDV Yayınları),1992;6:108-113.

Yenibağçe Bezmialem gureba müslimin hastanesidir. Fakat zamanla Gureba hastanesi denilmiştir. 1894 yılında oluşan deprem sonrası zarar görsen de daha sonra onarılmıştır. 2001 yataklı bu hastaneye zamanla eklemeler yapılarak yeni bölümler oluşturulmuştur. 1924 yılına kadar Efkafe idaresine bağılıken daha sonra hastanenin kontrolü sağık bakanlığına geçti. 1956 yılında Vakıflar genel müdürlüğüne bağılandı. Vakıf gureba hastanesi 1933 yılından itibaren İstanbul tıp fakültesi öğrencileri stajlarını burada yapmaya başlamışlardır.¹⁹

Bezmialem Vakıf Üniversitesi

Osmanlı devletinde Vakıf Gureba hastanesi içinde bir tıp fakültesi açma fikri ilk olarak 1977 yılında ortaya çıktı. Ayrıca Erzurum Atatürk üniversitesi ile eğitim ve öğretim işbirliği yapılması kararlaştırıldı, fakat bu girişim bir sonuca bağlanılmadı. Bunun yanı sıra 1980 yılında İstanbul üniversitesi ile eğitimde iş birliği antlaşması yapılmaya çalışıldı. Keza buda faaliyete geçirilmedi. Bunun gibi birçok kez girişimlerde bulunulmuşsa da bu çabalar pek bir sonucu bağlanılmadı. Ancak en son 16 kasım 1987 tarihinde Bezmialem valide sultan vakıflarıyla Türk medeni kanunu uyarında kurulmuş olan Gureba hastanesi klinikleri yardım vakfı bir araya gelip vakıf gureba hastanesi bünyesinde Bezmialem üniversitesi ismiyle bir vakıf üniversitesi kurmuşlardır. Bezmialem vakıf üniversitesi biri tıp öbürü ise Fen edebiyat fakültesi olarak kuruldu. Fakat ilerleyen yıllarda vakfiye şartlarına aykırı olduğu tespit edilerek öğretim kurumu vermiş olduğu kuruluş iznini iptal etti. İki yıl sonra maddelerinden bazı değişiklikler yapılarak yeniden kuruldu, ancak Anayasa mahkemesinde açılan bir dava sonrası ilgili olan maddeler iptal edildi. Bu süreç böyle devam ederken 2010 yılına gelindiğinde üniversite kurma fikri yeniden ortaya çıktı ve bunun sonucunda yüksek öğretim kurumu teşkilatı konunun da değişiklik yapılmasına ilişkin eklenen madde sonucunda Bezmialem valide sultan silahtar Abdullah Ağa ve Abdullah Sani mazbut vakıflar adına vakıflar genel müdürlüğü tarafından kamu tüzel kişiliğine sahip bir vakıf üniversitesi olarak Bezmialem vakıf üniversitesi kurulmuştur. Bezmialem vakıf üniversitesinin kurulma amacına gelince; ülkemizin halkı ilk başta yer almak üzere bütün insanların ihtiyacı olan bilgiyi üretme bu bilgiyi kullanma düşüncelerini rahat bir şekilde ifade edip bu düşünceleri tartışabilme ve yeteneği olan öğrencileri bu yeteneğini kullanabilme gerçek bir üniversite ruhunu kavramış toplumun değer yargılarına saygılı öğrenciler yetiştiren bir üniversite kurmayı amaçlamışlardır. Bunun yanı sıra sağık açısından diğer ülkeler tarafından övünç duyulan bir kurum hedeflemişlerdir. Bezmialem valide sultan Vakıf gureba eğitim ve araştırma hastanesi 25 ekim 2010 yılında üniversiteye devredilmiş ve hastane Bezmialem vakıf üniversitesi tıp fakültesi adını almıştır.²⁰

19 Mahmut Gürge, Bezmialem Vakıf Üniversitesi Tarihçesi, Vakıflar Dergisi, Sayı.35, 2011, s.12.

20 Gürge, "agm", s.24

6. Bezmialem Valide Sultanın Torunları

Osmanlı devletinde valide sultanlar padişah çocukları doğduğunda saray halkına hediyeler dağıtırlardı. Doğum gerçekleşmeden önce haremdede yapılacak olan işlerle şahsen ilgilenilir doğacak olan sultan veya şehzade için mücevherler takımlar elbiseler hazırlanırdı. Bezmialem valide sultan yaşamı boyunca hayatta kalan tek evladı olan Sultan Abdulmecid'in çocukları için törenler düzenlemiş ihsanlarda bulunmuştur. Osmanlı imparatorluğunda padişahın ilk doğacak çocuğu oldukça önemlidir. Zira bu padişahın kısır olmadığını ve saltanatın kesintisiz devam edeceğinin göstergesiydi. Bezmialem valide sultanın ilk torunuda Mevhibe sultan olmuştur. Sultan Abdulmecid ilk doğan evladı için halasına güneş şekli resmedilmiş bir çiçek hediye etti. Bu hediyeler yalnız hanedan üyelerine değil bütün saray halkına verildi. Bezmialem valide sultan ise ilk torunu için yaptırdığı kıymetli taşlarla süslü beşik geldiğinde öncelikle hazine kethüdası olmak üzere harem görevleri ve öbür çalışanlara değerli hediyelerde bulunmuştur. Sultanımızın ilk erkek torunu yani Abdulmecid'in ilk şehzadesi Mehmet Murat efendinin doğumu Osmanlı imparatorluğunda önemli şenlikleri beraberinde getirmiştir. Murat efendi 22 Eylül 1840 tarihinde dünyaya gelince Bezmialem valide sultan sarayda oldukça yüklü altın ve çil paralar dağıtdı. Aynı zamanda şenlikler sırasında atılan fişeklerin masrafınıda karşılamıştır. Bunun yanı sıra Murat efendinin annesi Şefkiefkar kadına iki tane olmak üzere çok kıymetli mücevher aynülbakar iğne hediye ederek yeni doğan şehzadenin hizmetine bir cariyeye sunmuştur. Bezmialem valide sultan bütün bu hediyeleri dağıtma işini aynı zamanda şehzadenin sünneti içinde gerçekleştirdi. Öncelikle sünneti yapan cerah için para ve hediyeler dağıtmıştır. Keza Sultanımız sadece törenlerde değil her zaman torunlarıyla ilgilenmeye çalışmıştır, biz ise bunu Sultan Abdulmecide yazdığı mektuplardan kolaylıkla anlayabiliyoruz.²¹

7. Bezmialem Ve Pertevnihal Valide Sultan

Daha öncede belirttiğimiz gibi Sultan Mahmud'un eşi olan Bezmialem valide sultanın hayatına dair bilgiler sınırlı olmakla birlikte bazı kayıtlarda küçük yaşta saraya alınan bir gürcü kızı olarak geçmektedir. Saraya getirilen valide sultan bütün hareme alınan cariyeler gibi burada gereken eğitimden geçmiş ve zamanla Sultan Mahmud'un ikballeri arasına girerek kadın efendiliğe yükseldi. İlk başta üçüncü kadın efendiliğe (1831-1839) da ise ikinci kadın efendiliğe yükselmiştir. Ancak bu döneme ait kayıtlar az olduğundan dolayı Sultanımıza ait bilgilerde sınırlıdır. Bezmialem valide sultanın valide sultanlık makamına yükselmesini sağlayan şehzadesi Abdulmecid'dir Fakat Abdülmecid'en önce Abdülhamid Ahmed Mehmet adlarında üç oğlu olup bunlar çok küçük yaşta ölmüştür. Pertevnihal sultan ise Bezmialem valide sultanın oğlu olan Abdülmecid'den sonra tahta geçen Abdülaziz'in annesidir,

²¹ Terzi,"age",s.270.

Ayrıca çerkez topluluğu arasında orta halli bir aileden geldiği düşünülmektedir. Pertevnihal sultan hareme geldikten sonra dikkatleri üzerine çekmiş ve zamanla II. Mahmut'un ikballeri arasına girmiş ancak Sultan Mahmutun ölmesi üzerine 26 yaşında dul kalmıştır. Osmanlı devletinin padişahı olan Abdülmecid'in vefatıyla birlikte Abdülaziz tahta geçmiş ve böylelikle 22 yıl sonra valide sultan unvanını almıştır. Pertevnihal sultan valide sultan olunca sayısız eser yapıp bu eserlerin korunması içinde vakıflar kurmuştur.

²² Aslında biraz geriye gitmek gerekirse Osmanlı devletinin padişahı olan Abdülmecid padişahlığının son dönemlerinde Abdülaziz yerine oğlu Murat efendiyi tahta çıkartma çabası göstermiş buda Pertevnihal sultanı oldukça endişelendirmiştir. Hatta bu dönemde Abdülmecid öldükten sonra tahtta oturacak olan yeni padişahın culus töreni için gönderilen davetiyelerde padişahın ismi belirtilmemesi Pertevnihal sultanın endişelerinin artmasına sebep olmuştur. Bunun üzerine Pertevnihal sultan oğluna karşı düzenlenebilecek herhangi bir suikastti önlemek için sultan Abdülaziz'in yemeğini kendi elleriyle hazırlamıştır, ayrıca Sultan Abdülaziz tahta geçtikten sonrada devlet işlerine çok fazla müdahale etmiştir. Pertevnihal sultan da Bezmialem valide sultan gibi gerek İstanbul içinde gerekse İstanbul dışında çok fazla vakıf eseri yaptırmıştır ²³Osmanlı devletinin iki değerli valide sultanı hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra bu iki sultanın doğurduğu şehzade Abdülmecid ve Abdülaziz'le bahsedelim ²⁴ Osmanlı imparatorluğun önemli padişahlarından sayılan ve Bezmialem valide sultanın hayatta kalan tek evladı olan Abdülmecid tahta geçtiğinde daha 16 yaşındaydı, ve bu dönemde Osmanlı devleti çok fazla sorunla boğuşmaktaydı. Bu sorunlardan en önemlisi Mısır meselesiydi Osmanlı devleti bu yıllarda Mısıra yaptığı seferde başarısız olmuş ve padişahın tecrübesizliğinden faydalanan Kavalı Mehmet paşa barışada yanaşmamamıştır, tamda bu dönemde Tanzimat Fermanı ilan edilmiş ve ardından Londra antlaşması imzalanmıştır. Bunun yanı sıra bu yıllarda Rusya kutsal yerleri bahane ederek Osmanlı devletine karşı işgal faaliyetlerine başlamış böylelikle Osmanlı devleti'de Rusya'ya karşı savaş ilan edince Kırım savaşı meydana geldi. bu savaşta Fransa Osmanlı devletinin yanında yer aldı ve bunun karşılığında 1856 yılında Islahat Fermanı ilan edilmiştir, ve bütün bunlar yaşanırken Tanzimat Fermanına karşı ilk tepki olan Kuleli vakası ortaya çıktı. ²⁵ Kuleli vakası 1859 tarihinin eylül ayı ortalarında İstanbul'da olağanüstü bir olay ortaya çıktı. Hasan Ali paşanın Mehmet Emin Ali paşa hükümetine padişaha karşı bir örgütün ortaya çıktığını haber verilmesi üzerine Beyazıt medresesi müderrislerinden

22 Melek Coşgun, *II. Mahmut Döneminde Ulemanın Modernlik Anlayışı*, Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010, s.80.

23 Ali Akyıldız, *Haremin Padişahı Valide Sultan: Haremde Hayat Ve Teşkilat*, Timaş Yayınları, 2017, s.304.

24 Nurdan Şafak, Arzu Terzi Bezmialem Valide Sultan, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s.66.

25 Zeynep Altuntaş, *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Uleması*, Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013, s.62.

Şeyh Ahmet ve ulemadan birçok askeri rütbeden subaylar medrese öğrencisi esnaf ulemadan hocalar Kılıç Ali paşa camisinde bir toplantı yapmışlardır ve bu toplantı sırasında tutuklanarak Kuleli kalesine hapsedilmişlerdir. Tarihte bu olaya Kuleli vakası denilmiştir. Bu vaka için kesin olmamasına karşın Pertevnihal valide sultanın şehzadesi olan Abdülaziz'in Bezmialem valide Sultanın oğlu Sultan Abdülmecid'e karşı yapılan bir hareket olduğu belirtilmektedir, yani hanedan içi bir olay olduğu söylenmektedir. Dediğimiz gibi bu kesin bigi değildir. Sonuç olarak Kuleli vakası kimine göre üç beş kişinin gerçekleştirdiği bir macera kimine göre yeniliklere karşı ortaya çıkan bir hareket kimine göre ise şehzade Abdülaziz'in Sultan Abdülmecid'e karşı yaptığı bir suikast olduğu düşünülmektedir.²⁶

8. Bezmialem Valide Sultanın Ölümü

Bezmialem valide sultan çok genç yaşta hastalanmıştır. Sultan Abdülmecid annesinin bu durumundan çok etkilendi ve bundan dolayı özel doktoru olan Şpitzeri Çırağan sarayına getirerek Bezmialem valide sultanı tedavi etmek istedi. Şpitzer onu muayene ettikten sonra Abdülmecid kendi tedavisinde kullanılan ilaçların verilmesini buyurdu. Bezmialem valide sultanın yakalandığı bu hastalığın ne olduğuna dair kayıtlarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Bezmialem'in tedavisinde kullanılan ilaçların Abdülmecid'in tedavisinde kullanılan ilaçlarla aynı olması annesinde akciğerden rahatsız olabileceği düşüncesini ön plana çıkarmaktadır. Bezmialem valide sultan gerek ilaç tedavisi gerekse cariyelerle birlikte Yalova'da kaplıcalara giderek gereken şifayı aramıştır. Bütün bu çabalara rağmen sultanımız hastalıktan kurtulamadı ve ne yazık ki Mayıs 1853 tarihinde saat bir sıralarında vefat etti. Sultan Abdülmecid çok sevdiği validesi için büyük bir cenaze töreni yaptı. Bunun yanı sıra Abdülmecid 79.000 guruş kadar büyük bir parayı ihtiyaç sahiplerine dağıtmıştır.²⁷ Bezmialem valide sultan hastanenin yapımında 8 yıl sonra hayatını kaybetmiştir. Valide sultandan bize kalan sadece vakfettikleri ile sınırlı değildir, onun aynı zamanda şahsi eşyaları elimizde bulunmaktadır. Bunlar Topkapı sarayı müzesinde bulunan yatağı, Sedef kokmalı masası, bir tuvalet masası ve sandalye, bir kanepeler iki koltuk, bir saat, bir mangal, Bezmialem sultanın mührü bütün bunlar başhekim odasının bitişiindeki odada tutulmaktadır.²⁸

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğunda 16. yüzyıla kadar hükümdarlar kendilerine eş olarak Bizans prensesleri ve Türk hanedanlarının kızları olmakla beraber, nikahlı aileler ile odalık denilen cariyelerden de seçebilmekteydi. Ayrıca

26 Cem Düzen, Tanzimat Dönemine Karşı Bir Suikast Teşebbüsü Kuleli Vakası. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 2017, 107-128.

27 Asaf Ataseven, Yaşayan Bir Vakfımız Bezmialem Valide Sultan Gureba Hastanesi, 1984, s.77.

28 Şaban Karataş, Vakıf Üniversitesi, 1990, s.45.

hükümdarların nikahlı eşlerinin yanı sıra cariyelerinden de doğan çocukları vardı. 16. yüzyıldan sonra ise kendilerine hediye edilen ya da sarayda her türlü eğitimi alan cariyeleri eş olarak kabul etmişlerdir. Bunun en önemli örneklerinden biri de Sultan Mahmud için haremden seçilerek getirilen ve sonrasında imparatorluk tarihinde önemli bir sultan haline gelen Bezmialem valide sultandır. Bezmialem valide sultanın hayatıyla ilgili bilgiler az olmakla beraber doğum yeri ve tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bazı kaynaklara göre küçük yaşta saraya esir olarak teslim edilen gürcü asıllı cariyeye, sonrasında Bezmialem adını alarak saraydaki diğer cariyeler gibi gereken eğitimlerden geçerek yetiştirilmiştir ve sonrasında Osmanlı devletinin önemli padişahlarından olan, Sultan Mahmud'a sunularak önce cariyesi sonra ise ikbali olmuştur. Sultan Mahmud'un eşi olan Bezmialem valide sultanın yaşamına dair bilgiler oldukça sınırlı olmakla birlikte bazı kayıtlarda küçük yaşta saraya alınan bir gürcü kızı olarak geçmektedir. Sultanımız gereken eğitimden geçerek Sultan Mahmud'un ikballeri arasına girmeyi başardıktan sonra zamanla kadın efendiliğe yükseldi. İlk başta üçüncü kadın efendiliğe (1831-1839) da ise ikinci kadın efendiliğe yükselmektedir. Ancak bu döneme ait kayıtlar kısıtlı olduğundan dolayı Bezmialem valide sultana ait bilgilerde sınırlıdır. Bezmialem valide sultan 25 nisan 1823 tarihinde Abdülmecid'i dünyaya getirmiştir. Ayrıca Abdülmecid'en önce Abdülhamid Ahmed Mehmed adlarında üç oğlu olup bunlar çok küçük yaşta ölmüştür. II. Mahmud'un varisi olan Abdülmecid'in dünyaya gelişi Osmanlı hanedanlığı için oldukça önemli olmuş, bunun en önemli sebebi ise II. Mahmud'tan önce Osmanlı tahtına geçen padişahların varis bırakmaması olmasıdır. Bezmialem sultan, Sultan Mahmud'un yedi kadın efendisinin ikincisi olmuştur. Osmanlı devletinin yenilikçi padişahı olan II. Mahmud 1 temmuz 1839 yılında vefat etmesi üzerine Şehzade Abdülmecid 16 yaşında tahta geçmiştir. Böylelikle Bezmialem sultan kadın efendi unvanından valide sultan unvanına geçerek yermi iki yıl sahipsiz kalan valide sultan makamına kavuşmuştur.²⁹ Osmanlı imparatorluğunun padişahı olan Abdülmecid babasını çok küçük yaşta kaybetmesinden dolayı devletin yönetimi hakkında yeterince deneyimli değildi ve bundan dolayıdır ki Bezmialem valide sultanın devlet işleri üzerindeki etkisi oldukça fazla olmuştur. Osmanlı devletinde Sultan Mahmud'un eşi olan Bezmialem valide sultan ilme oldukça değer veren bir sultanımızdır. Biz bunu yapmış olduğu eğitim kurumlarından ve Medrese öğrencilerine verdiği burslardan rahatlıkla anlayabiliyoruz. Bezmialem valide sultan kendi kişisel mallarını kullanarak hastaneler okullar halkın ihtiyacını karşılamak için birçok mimari yapıtı inşa etmiştir ve yoksul halkın bunlardan ücretsiz bir şekilde faydalanmasını sağlamıştır. Ancak Bezmialem valide sultan daha çok genç diyebilecek yaşta hastalanmıştır. Sultan Abdülmecid annesinin bu durumundan çok etkilemiş ve bundan dolayı özel doktoru olan Şpitzeri Çırağan sarayına getirerek Bezmialem valide sultanı tedavi etmek

29 Sezer,"agt",s.12.

istemiştir. Şpitzer onu muayene ettikten sonra Abdülmecid kendi tedavisinde kullanılan ilaçların verilmesini buyurmuştur. Bezmialem valide sultan gerek ilaç tedavisi gerekse cariyelerle birlikte Yalova'da kaplıcalara giderek gereken şifayı aramıştır. Bütün bu çabalara rağmen sultanımız hastalıktan kurtulamamıştır. Ve ne yazık ki Mayıs 1853 tarihinde saat bir sıralarında vefat etmiştir. Sultan Abdülmecid çok sevdiği validesi için büyük bir cenaze töreni yapmıştır. Bunun yanı sıra Abdülmecid 79.000 guruş kadar büyük bir parayı ihtiyaç sahiplerine dağıtmıştır. Bezmialem valide sultan hastanenin yapımında 8 yıl sonra hayatını kaybetmiştir. Valide sultandan bize kalan sadece vakfettikleri ile sınırlı değildir, onun aynı zamanda şahsi eşyaları elimizde bulunmaktadır. Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki Sultan Mahmud'un eşi olan ve aynı zamanda Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmialem valide sultan cariyeler olarak alınan sarayda zamanla II. Mahmud'un ikballeri arasına girerek Osmanlı devletinin padişahı olan Abdülmecid'i doğurmuş Sultan Abdülmecid küçük yaşta tahta geçince devlet işlerini yönetmiş fakat bütün bu haklara rağmen iktidar hırsına bürünmemiş yardıma ihtiyacı olan halkı için birçok hayır kurumu hastane okul inşa ettirmiş ve böylelikle halkın sevgisini kazanan bir valide sultanımız olmuştur

KAYNAKÇA

- Altuntaş, Z., *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı* , Marmara Üniversitesi Doktora Tezi,2013
- Akyıldız, A.,*Haremin Padişahı Valide Sultan: Haremde Hayat Ve Teşkilat*,Timaş Yayınları,2017.
- AKYILDIZ, A.,Müsrif, Fakat Hayırsever: Pertevniyal Valide Sultan, *Osmanlı Araştırmaları*, 2016,47(47),307-352.
- Ataseven, A.,Yaşayan Bir Vakfımız Bezmialem Valide Sultan Gureba Hastanesi,1984.
- Coşgun, M., *II. Mahmut Döneminde Ulemanın Modernlik Anlayışı* ,Sakarya Üniversitesi Doktora Tezi,2017.
- Düzen, C.,Tanzimat Dönemine Karşı Bir Suikast Teşebbüsü Kuleli Vakası,*Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,2017, 19(1), 107-128.
- Düzen, C. *Kuleli Vak'ası*, Sakarya Üniversitesi,Doktora Tezi,2015.
- Göçer, K., *Sosyo-Ekonomik Yönleri İle Bezm-i Alem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi*, Marmara Üniversitesi,Doktora Tezi,2012.
- Gürkan, M.,Bezmialem Vakıf Üniversitesi Tarihçesi,Vakıflar Dergisi,Sayı.35,2011.
- Karataş, Ş.,Vakıf Üniversitesi,1990.
- Pedrosyan, Y. A.,1859 Yılındaki” Kuleli Vak'ası” nın Karakterine Ve Bunun Türkiye Tarihindeki Yerine Dair,*Belleten*, 1969,33(132), 587-594.
- Solmaz Bilici, M., *Medeni Hukuk Çerçevesinde Bezm-i Âlem Vakıfları Özelinde Mazbut Vakıflar* ,İbn Haldun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,Doktora Tezi,2019.
- Sezer, A. ,*Bezm-i Âlem Valide Sultan* ,Anadolu Üniversitesi, Doktora Tezi,2015.
- Şafak, N., Arzu Terzi, Bezmîâlem Valide Sultan,Timaş yayınları,İstanbul 2018.
- Terzi.A.,Bezmialem Valide Sultan. Timaş Yayınları,İstanbul 2018.

KORE SAVAŞINDAKİ TÜRK ASKERİ BİRLİKLERİNİN SIHHİ GÜVENLİKLERİYLE İLGİLİ ALINAN ÖNLEMLER

“=====”

Mehmet TEMEL¹

¹ Prof. Dr. Mehmet TEMEL, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğr. Üyesi. mehtemel239@gmail.com. orcid.org/0000-0002-9577-8872.

1. Giriş

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası politikanın yapısı değişmeye başlamış, dünya politikasına iki süper güç olarak Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği egemen olmuştur. Sovyet Rusya'nın güçlenmesinin sonucu olarak uluslararası ilişkilere doktrin ve ideoloji unsuru girmiş, komünizmi dünyada egemen kılmak isteyen Sovyet sistemi Sovyet dış politikasının tamamen bu hedefe yönelmesine neden olmuştur. Böylece uluslararası ilişkiler tarihine ve uluslararası mücadelenin konusuna hürriyet düzeni ile totaliter komünist düzenin mücadelesi girmiştir (Armaoğlu, 2005: 420).

Avrupa'da NATO'nun kurulması ve Doğu-Batı blokları arasında dengenin oluşmasıyla bloklar arasındaki çatışma ve soğuk savaş, Uzak Doğu'daki kuvvet dengesinin Sovyetler lehinde olması ve Batılı demokratik ülkelerin bu bölgede NATO gibi bir ittifak sistemine sahip olmaması nedeniyle Avrupa'dan Uzak Doğu'ya intikal etmiştir. Japonya'nın yenilmesinin ardından ortaya çıkan kuvvet boşluğunu Çin'in doldurmasıyla da uluslararası komünizm Asya'da büyük bir ağırlık kazanmıştır.

1945 yılı mayıs ayında ABD ile Sovyetler Birliği arasında yapılan anlaşmayla savaş sonunda Kore'nin ABD, Sovyetler, İngiltere ve Çin'in ortak vesayeti altına konulmasına karar verilmiş ancak Sovyetler, 1945 Temmuzundaki Potsdam Konferansı'nda Uzak Doğu'da savaşa katılmaya karar verince Kore, askerî harekât bölgesi olarak 38. enlem çizgisiyle ikiye ayrılmıştır. ABD'nin Japonya'ya atom bombası atmasının ardından Sovyetler Japonya'ya savaş ilan etmiş ve askerlerini Kuzey Kore'ye sokup 38. enlem çizgisine kadar ilerlemiştir.

Kuzeyi Sovyet, güneyi ABD'nin işgali altında olmak üzere ikiye bölünen Kore'nin güneyinde ABD'nin girişimiyle Güney Kore Cumhuriyeti, kuzeyinde de Sovyetlerin müdahalesiyle Kore Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. 1949 yılı sonunda Çin'in komünist rejime geçmesiyle Asya'daki kuvvet pozisyonu güçlenen Sovyetler, ABD'nin bölgeden uzaklaştırılması gerektiğini düşünerek 25 Haziran 1950 tarihinde Kuzey Kore'nin Güney Kore'ye saldırması talimatını vermiştir (Armaoğlu, 2005: 453-455).

Çin tarafından da desteklenen bu saldırı ve işgal girişimi, ABD ve NATO ülkeleri tarafından Sovyet yayılcılığının yeni bir girişimi olarak algılanmış ve endişeyle karşılanmıştır. Buna karşı koymamanın, Sovyet yayılcılığını teşvik edeceği düşünüldüğünden, ABD Birleşmiş Milletleri harekete geçirmiş, BM Güvenlik Konseyi de, BM Antlaşması hükümleri gereğince Güney Kore'nin yardımına gönderilmek üzere yoğunluğu ABD askerlerinden olmak üzere örgüte üye ülkelerin askerlerinden BM kuvveti oluşturmuştur. Sovyetler Birliği, Çin Halk Cumhuriyeti veya bunların müttefiklerinden birinin Asya veya Avrupa'daki ABD müttefiki batılı ülkelere karşı girişeceği

bir saldırıya karşı koyma niyet ve kararlılığını göstermek ABD'nin doğrudan Kore savaşına katılma gerekçesiydi. Ancak ABD'nin stratejik üstünlüğünü, kapasite ve niyetini, Güney Kore'yi savunmayı bir prestij sorunu ve bir sembol olarak gördüğünü algılayan Sovyetler, savaşa doğrudan müdahale edememiştir (Sönmezoğlu, 2005: 447-448).

Güney Kore'nin savunmasını düzenlemek için gerekli siyasi, ekonomik ve askeri güce sahip olan tek ülke ABD olarak görüldüğünden müttefikler onun kararlarını beklemiş, izlemiş ve desteklemişlerdir (Turan ve Barlas, 2004: 156). BM Güvenlik Konseyi, 7 Temmuz 1950 tarihinde aldığı kararla Kore'ye gönderilecek askeri birliklerin ABD'nin otoritesi altında kurulacak olan BM Komutanlığı'nın emrine verilmesini istemiş ve bu çağrıya Türkiye'nin de içinde bulunduğu 16 ülke olumlu cevap vererek asker göndermiştir.

Türkiye de, kendi güvenlik sorununu batılı, demokratik ve özgür dünya ile dayanışma içinde görmek istediğinden, İkinci Dünya Savaşı yıllarında izlemiş olduğu savaş dışında kalma politikasının müttefik devletlerde yarattığı olumsuz etkilerin giderilerek ilişkilerin güçlendirilmesi ve Sovyet yayılmacılığına karşı mücadele edecek özgür ülkelerin savunma politikalarına destek olunması amacıyla 4500 kişilik bir tugay göndermiştir¹ (Soysal, 1991: c. II. 13,25).

Kore'ye gidecek Türk birliklerinin komutanlığına Milli Savunma Bakanlığı'nın 17.8.1950 tarih ve 143872 sayılı tezkeresi, Başbakanın teklifi ve Cumhurbaşkanının 10.9.1950 tarih ve 23640 sayılı onayı ile 2. Zırhlı Tugay Komutanı Tuğgeneral Tahsin Yazıcı atanmıştır (BCA, 30.11.1/216.30.6). Savaşa, ABD 133000, Güney Kore de 107500 askerle katılmıştır (Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi; Kore Harbi Koleksiyonu, Kutu 4, Gömlek 59, Belge, 59-1).

18 Ekim 1950 tarihinde Güney Kore'nin Seul Limanı'na ulaşan Türk birlikleri savaşın çok şiddetli seyretmesi nedeniyle derhal cepheye sevk edilmiştir. 25 Haziranda başlayan ve daha dördüncü ayı tamamlanan savaşta 1 Kasım tarihi itibarıyla ABD'nin ölü sayısı 4000'e, yaralı sayısı 18000'e, kayıp sayısı 4000'e, Güney Kore'nin ölü sayısı 10200, yaralı sayısı 41800, kayıp sayısı da 29000'e ulaşmıştır (Kore Harbi Koleksiyonu, Kutu 4, Gömlek 59, Belge, 59-1).

1953'te sona eren savaştaki Türk birliklerinin şehit, yaralı ve kayıp sayısı hakkında ise birçok kaynakta birbirine yakın ancak farklı rakamlar verilmekle birlikte Genel Kurmay verilerine göre muharebede şehit sayısı 619, yaralı 1599, kayıp 168, muharebe dışı zayıat 106 ölü ve 581 yaralıdır (Savcı, 2018: 197-198).

¹ Kore'deki Birleşmiş Milletler Türk Silahlı Kuvvetleri personelinin tümünü gösteren ve 29 Ağustos 1950 tarihinde Genel Kurmay tarafından bildirilen ayrıntılı kadro cetveli için bkz. (Kore Harbi Koleksiyonu, Kutu 2, Gömlek 51, Belge, 51-3). Levazımat Dairesi tarafından Kore'ye gidecek birliklerin kadro mevcuduna göre düzenlenen ek 4 nolu lojistik eşya çizelgesi için bkz. (Kore Harbi Koleksiyonu, Kutu 3, Gömlek 109, Belge, 109, 1-99).

Kore'deki Türk tugayı savaştan sonra da kalmaya devam etmiş, 229 esir sonradan geri dönmüştür. Birliğin mevcudu 1960 yılında bir bölüğe indirilmiş, 1965 yılında ise sembolik anlamda bir manga bırakılmış ve sonradan o da ülkeye dönmüştür (Soysal, 1991: c. II, 25).

Türkiye'nin Kore savaşına katılmasının siyasi, askeri, diplomatik ve uluslararası ilişkiler boyutuyla ilgili çok sayıda değerli eserler kaleme alınmış, akademik düzeyde saygın eserler üretilmiştir. Ancak bu çalışmada, Kore'deki Türk tugayının cephe gerisindeki bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadelesi, cephedeki başarıyı olumsuz etkilemesi muhtemel diğer sağlık riskleri incelenmeye çalışılmıştır. Araştırmada, büyük ölçüde Milli Savunma Bakanlığı'nın ATASE Arşivi'nin Kore Harbi Koleksiyonu'ndan, kısmen de inceleme eserleri ve Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nden yararlanılmıştır.

2. Bulaşıcı ve Salgınlarla Mücadele

Savaşlarda, cephe gerisindeki sağlık, asayiş ve lojistikle ilgili sorunlar cephede savaşan askerin moral, motivasyon ve başarısını doğrudan etkilediğinden gerekli önlemler zamanında alınamadığında muharebeler kaybedilmiş, büyük zayıat verilmiş, planlanan askeri ve siyasi hedeflere ulaşılamadığı durumlarla karşılaşmıştır.

Kore'de savaşan Türk birlikleri, Kore'nin coğrafi ve iklim koşullarından, bölgenin Türkiye'ye uzaklığından ve savaşın özelliklerinden kaynaklanan sorunlarla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Yoğun çeltik tarımının ortaya çıkardığı Kore sıtması, tarımda gübre olarak insan dışkısı kullanılması sonucu kirlenen sudan kaynaklanan tifo, kolera, savaş koşullarının neden olduğu fuhşun yaygınlaşması sonucu artan frengi, belsoğukluğu, uzun deniz yolculuğunun etkisiyle ortaya çıkan uyuz, cephedeki ortamın ve sıladan uzak kalmanın yarattığı moral bozukluğu nedeniyle alkol vb. maddeler kullanımından kaynaklı zehirlenme gibi hastalıkların birliklerde yol açabileceği tahribata karşı ciddi önlemler alınmıştır.

Kore'deki yoğun yağışların neden olduğu toprak hareketliliğinin sonucu şehit cesetlerinin gömüldükleri yerden toprak yüzüne çıkması da öngörülemeyen sorunlardan biriydi. Bölgenin iklim ve yağış rejimi dikkate alınmadan kazılan çukurlardaki cesetler yağmur sularının etkisiyle toprak yüzeyine çıkmış bu da sağlık bakımından risk oluşturmuştur. Mesela, Kuwyangiong-ni mevkiinde 5. Bölükten iki şehidin cesedi meydana çıkmış, Amerikalılar tarafından bulunan cesetler Türk tugayına teslim edilmiştir.

Bu olay üzerine 1. Türk Silahlı Kuvvetler Komutanı Tahsin Yazıcı tarafından 6 Mart 1951 tarihinde birliklere gönderilen emirde, bundan böyle çukurların daha derin ve düzgün açılması, şehitlerin geride bıraktıkları eşya ve hatıralarının daha iyi tespit edilerek ayrı ayrı paketler halinde tugaydaki birinci

şubeye gönderilmesi, şehitlerin gömüldükleri yerlerin harita koordinatlarının doğru bir şekilde tespit edilerek tugaya gönderilmesi istenmiştir. Ayrıca, künye levhalarının da ikiye bölünerek bir parçasının şehidin ağzına, diğer parçasının da muhalefatıyla birlikte Türkiye'ye gönderilmek üzere tugayın birinci şubesine teslim edilmesi, şehitlerin mümkün olan zamanlarda törenle defnedilmesi emredilmiştir (Kore Harbi Koleksiyonu, Kutu 16, Gömlek 62, Belge, 62, Lef.1-2).

B.M. 1. Türk Silahlı Kuvvetleri 241. Piyade Alay Komutanlığı tarafından 11 Mart 1951 tarihinde çıkarılan alay emrinde de, yağmur mevsiminin başlamak üzere olduğuna dikkat çekilerek Temmuz ayından itibaren yağmurun ilerleyen aylarda artarak fazlalaşacağı, içinde bulunulan yüksek dağlık bölgeler arasındaki vadilerin sel baskınına maruz kalabileceği, bu nedenle dere yataklarında, vadilerde çadırli ordugâh kurulmaması, tepelerin yamaçlarında yer seçilmesi, tüm araçların da sel baskınından korunmuş yerlerde bulundurulması istenmiştir.

Emrin devamında, köy evlerinin mikrop yuvaları halinde olması nedeniyle buralarda yattıkları için aldıkları mikropla çiçeğe yakalanan üç askerin hayatını kaybettiği belirtilmiş, bundan sonra hiçbir sebep ve bahane ile evlere girilmemesi, elde mevcut olan portatif çadırlardan yırtık olanların diktirilerek tugaydan talep edilen çadır ve muşambalar gelinceye kadar bunlardan yararlanılması, her yerde her zaman temizlik işlerine önem verilmesi istenmiştir. Ayrıca taburlardan, haber merkezlerinden alaya, hatta uzakta bulunan tugay muharebe idare yerine gönderilen emir alıcı habercilerin yaya gönderilmeyerek taburlardaki mevcut jeeplerin sıraya konulup onlardan yararlanılması emredilmiştir. Yapılan denetimlerde temizlik işlerinin ihmal edildiği de hatırlatılmıştır (Kore Harbi Koleksiyonu, Kutu 14, Gömlek 16, Belge, 16).

Tugay Komutanlığı'nın 23 Mart 1951 tarih ve 70927 sayılı emrinde sıhhi istatistiklerle ilgili bilgi ve talepler yer almıştır. Genel Kurmay Başkanlığı'nın 7 Mart 1951 günlü, Sağlık Dairesi'nin de 165830-1 sayılı emrine atıfta bulunan tugay, kendilerinden aylık sıhhi istatistik ve raporlar istendiğini bildirerek raporların ne şekilde hazırlanması gerektiğine ilişkin bilgi vermiştir. Birliklerden, istatistiklerin aylık olarak hazırlanıp Ocak ayından itibaren her ay gönderilmesi istenmiştir. Her birlik, kendisine bağlı birliklerin sıhhi vukuatını istatistikinde gösterecek ve 1 ve 2 nolu istatistiklerle aylık sıhhi raporları göndereceklerdir. Sıhhiye Bölüğü, diğer birliklerin sıhhiye vukuatını da alıp birleştirdikten sonra aynı istatistik şeklinde 1,2,3,4,5 nolu istatistikle, aylık sıhhiye raporu ve laboratuvar cetveli gönderecektir. İstatistik çizelgeleri her ay muntazaman en geç ertesi ayın onuna kadar tugaya ulaştırılacak, Mart sonunda dörder adet 6 aylık zayıat cetvelleri de doldurulup teslim edilecektir (Kore Harbi Koleksiyonu, Kutu 16, Gömlek 126, Belge, 126, Lef.2).

2.1. Sıtma

Kore'deki Türk askeri birliklerinin karşılaştığı en önemli sağlık sorunlarının başında sıtma geliyordu. Kore'ye gidecek askeri birliklerin sevkinden önce Kara Kuvvetleri Harekât Başkanlığı tarafından 26 Ağustos 1950 tarihinde yayınlanan ek emirde, Kore'de cereyan eden savaşlarda zayıtın %67'sinin sıtmadan olduğu hatırlatılmış ve bu durumun dikkate alınarak gerekli sıhhi önlemlerin birlikler yola çıkmadan alınması istenmiştir (Kore Harbi Koleksiyonu, Kutu 1, Gömlek 59, Belge, 59-1).

I. Türk Silahlı Kuvvetleri Hijyen Müşaviri olarak Kore'de görevlendirilen Tabip Kıdemli Yüzbaşı İntaniye Müttehassısı ve Bakteriyolog Aydın Yazıcıoğlu'nun Türk birliklerindeki bulaşıcı ve salgın hastalıklarla ilgili hazırlamış olduğu raporda da değinildiği gibi Kore ikliminin yazları çok sıcak olması nedeniyle yüksek oranda çeltik ekimi yapılması malarya hastalığını korkunç bir düzeye çıkarmıştır. Kore sıtması olarak da nitelendirilen bu tehlike için tugay komutanlığı tüm birliklere alınması gereken önlemlere ilişkin emir yayınlamıştır.

Emre göre sıtmanın ilaçla korunması chloroquine difosfat ile yapılacaktır. İlk veriliş tarihi olarak 15 Nisan 1951 Pazar günü belirlenmiş, aksi emredilmedikçe, ilaç her Pazar verilmeye devam edilecektir. Birlik komutanları ilacın verilmesinden, kontrolünden sorumlu tutulmuş, ilaç, subay, gedikli ve erata isim listesine göre dağıtılacak ve bizzat birlik komutanlarının gözü önünde yutturulacaktır. İlacın verilme miktarı kişi başına haftada 0,50 gram 1 adet olarak belirlenmiş, Kore'den ayrılan kişilerin de 4 hafta sonrasına kadar bu ilacı alması tavsiye edilmiştir. Emirde, ilacın, vücutta, deride veya başka uzuvlarda herhangi bir yan etki ve arıza yapmayacağı da belirtildikten sonra özellikle çok tehlikeli olan Kore sıtmasını önlediği vurgulanmıştır.

İlacın dağıtım şekli hakkında da bilgi verilen emre göre ilaç, büyük sargı yerinden birliklerin durumuna göre senetle alınacak ve ilacın verildiği ayrıca komutanlara tugay tarafından bildirilecektir. İlacın tamamen içirildiği ve ilaç verilmeyen kimse kalmadığı komutanlar tarafından pazartesi günleri tugaya verilecek raporla belirtilecektir. Tahsin Yazıcı tarafından çıkarılan emir, gereği yapılmak ve raporların zamanında hazırlanması için tabur tabipliklerine gönderilmiştir (Kore Harbi Koleksiyonu, Kutu 19, Gömlek 104, Belge, 104-1). Alınan bu önlemlere 1952 yılında da dikkatle uyulması nedeniyle birliklerdeki sıtma vakaları azalmış, eski sıtma nöksleri dışında yeni vakalar görülmemiş, nöksedenler de tedaviye alınmıştır.

2.2. Frengi

Kore'deki BM ordusu için büyük risk oluşturan bulaşıcı hastalıklardan biri de frengi idi. Savaş koşullarının ortaya çıkardığı açlık, yoksulluk,

asayişsizlik, fuhuş ve zührevi hastalıkların toplumda yaygınlaşmasına yol açmıştır. İntaniye Mühassısı Yazıcıoğlu söz konusu raporunda frengiye de yer vermiş Kore'deki gözlemlerini şu şekilde ifade etmiştir:

Kore'ye gelmeden önce, Türkiye'de son görev yerim olan Kara Kuvvetleri Komutanlığı Koruyucu Tıp Şubesi'nde iken bakanlığımıza gelen Amerikan istatistiklerine göre Kore'deki frengi oranı %33.33 olarak gösterilmekte idi. Kore'de bulunduğum 6,5 aylık süre içinde gördüğümüz, tanıştığımız ve inceleme yaptığım Koreliler, gerekse Suvaran ilinde Sıhhiye Bölüğümüzün yerleşmiş olduğu kiliseye ait yetimhanedeki 50'ye yakın ve Kore'nin değişik yerlerinden toplanmış yetim ve öksüz çocuklar üzerinde arkadaşım Dr. Yüzbaşı Talat ile yaptığımız incelemelerde yukarıdaki oranın çok düşük olduğu kanısına vardık.

Kanımca bu ülkede konjenital, gizli veya açık frengi belirtileri göstermeyen insanlara rastlamak güçtür. Ayrıca birkaç Koreli hekimle yaptığım konuşmalarda Kore'de bir frengi savaşı olmadığını ve bu konuda iyi bir istatistiğin de yapılmamış olduğunu öğrendim. Koreli bir kişi frengi tanısı ile bir hastaneye yatarsa ancak o zaman kendisine frengi tedavisinin uygulandığını öğrendim. En nihayet bu mutsuz ülkenin halen devam etmekte olan savaştan önce Japon, ondan önce Rus ve daha önce de Çinlilerin işgaline uğramış olduğu düşünülür ve bu gibi savaş zamanlarında geçimi sağlamak ve gerekse kısmen de zorla olmak üzere fuhşun son derecede artacağı düşünülürse, halk arasında frengi belirtilerinin bu kadar çok olmasını doğal olarak karşılamak gerekir kanısındayım. Bu ülkede, frengi oranı %33'ten çok daha yüksektir. Halk ve yukarıda adı geçen yetimhane çocukları üzerinde yapılan araştırmalardan elde ettiğim sonuçlara göre, gördüğüm konjenital frengi belirtileri şu şekildedir:

En çok rastlanan belirtiler, diş erozyonları (erosion dentaire), semer burnu, kulak memesinin yapışıklığı, dişlerde erosion en nape, saçların alına yapışması, dev ve cüce dişler, gemli gözler, kulak kepçesinde kısmi eksiklik ve biçim bozukluğu, burun kanatlarının yapışma yerindeki kusurlar, özellikle çocuklarda çok yüksek olmak üzere dudak kenar fissürleri, küçük çocuklarda burunda sero-sanginolan akıntı, xyphoid yokluğu, genu valgum, çocuk distrofilere ve çeşitli sifilidler. Yazıcıoğlu, daha az oranda rastlanan belirtileri de şu şekilde ifade etmiştir:

Olimpik alın ve bosses frontales, bösse occipital ile birlikte antero-posterior doğrultuda uzamış cranium (kelle şekeri gibi=en pain dusucré), alt dudakta fissure mediane, birinci molarde cuspidien distrofi, Hutchinson dişleri ve triade 1, strabismus ve küçük yaş miyopileri.

Askerlerde ilk aylarda 260 belsoğukluğu, 260 frengi, 97 çiçek, 5 tifo, 2 paratifo, 9 basilli dizanteri vakası tespit edildiğini ifade eden tabip, zührevi

hastalıklara karşı alınan önlemlerin diğer Birleşmiş Milletler birlikleriyle aynı olduğunu belirterek birliklerde frengiyle ilgili propagandalar yapıldığını, prezervatif gibi koruyucu vasıtalarla başvurulduğunu, temastan hemen sonra penicillin ve bizmut uygulaması yapıldığını da raporunda yer vermiştir. Raporunun sonunda frengiye yakalanan personelin birlik tabipleri tarafından yolculukları sırasında muayeneden geçirilerek varsa eski kayıtları da incelenmek suretiyle tespit olunduğunu, Türkiye'ye gelir gelmez de hemen gemide karşılanarak askeri hastanelere sevk edildiklerini, terhisinde mahsur olmayanların memleketlerine bırakıldığını, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na da bilgi verildiğini ifade etmiştir (Kore Harbi Koleksiyonu, Kutu 22, Gömlek 90, Belge, 90-118).

Genel Kurmay Başkanlığı bu durum üzerine 17 Kasım 1951 tarihinde Kore Türk Silahlı Kuvvetleri Komutanlığı'na Kore'den döneceklerin zührevi hastalıklar bakımından muayene, tecrit ve tedavilerine ilişkin bir yazı göndermiştir. Yazıda, Kore yarımadasında hüküm süren savaş felaketinin yol açtığı sefalet ve açlık sonucu olarak halk arasında fuhuş ve zührevi hastalıkların arttığına dikkat çekildikten sonra Kore'den yurda dönecek subay, askeri memur, astsubay ve er kafilesinin Kore'den vapura bindikleri andan başlamak üzere kabile tabipleri tarafından yolculukları sırasında zührevi hastalıklar bakımından tetkike tabi tutularak muayene olunacakları belirtilmiştir. Bu muayenelerde frengi cüzdanı olanlarla hastalığı yeni tespit edilenler ayrı ayrı mufassal künyeleriyle birlikte listelere yazılarak hazırlanacaklardır.

Frengiye yakalanan erlerin tedavilerinin kaydı için Genel Kurmay tarafından zaman zaman frengi tedavi cüzdanları gönderilmiştir. Mesela 19 Mart 1952 tarihinde 200 adet, 11 Ekim 1952'de 24 adet cüzdan gönderilmiş, 7 adet de tedavi yöntemlerini içeren frengi tedavi talimatnamesi yollanmıştır. Frengili hiçbir ere cüzdan verilmeden yurda gönderilmeyecek, cüzdanlara, teşhisin dayandığı bulgular ve yapılan tedaviler işlenecek ve defterler mühürle tasdik edilecektir (Kore Harbi Koleksiyonu, Kutu 86, Gömlek 96, Belge, 96, 1-3); (Kore Harbi Koleksiyonu, Kutu 26, Gömlek 116, Belge, 116-1).

Erat yurda döndüğünde vapurdan çıkarken ayrı bir kabile halinde kabile tabibi tarafından İstanbul'da Ordu Müfettişliği, İzmir ve İskenderun'da garnizon komutanlıklarınca görevlendirilecek uzman tabibe teslim edilecekler ve tabibin sorumluluğu altında doğrudan askeri hastanelere sevk edileceklerdir. Hastanelerde klinik ve serolojik muayeneleri yapılarak tedavilerine başlandıktan sonra ilgili uzman tabibin vereceği direktif doğrultusunda hareket olunmak üzere hastanelerden taburcu edileceklerdir. Bilahare bunların hastalık durumları mahalli hükümet tabipliklerine de bildirilecektir.

Kore'den dönecek her katile için ayrı ayrı emir verilmeyeceğinden ilgili makamlar otomatikman dönen kafilenin muayenesine ait gerekli önlemleri daha gemi gelmeden önce alacaklardır. Gelen kafilelerin, muayene ve tespit edilen zührevi hastalıklı erlerin durumuna ait yaptıkları işlem ve hastalıklı erlerin ayrıntılı muayenelerini Genelkurmay'a bildireceklerdir. Bu işlerin yapılışı sürecinde ihmalleri görülenler görevlerini yapmamış kabul edilerek cezalandırılacaklardır. Birinci kafilenin yurda dönüşünde önceki emirler tamamıyla uygulanamadığından hastalıklı erlerin bir kısmı bu emirlere rağmen Selimiye Kışlası'ndan ellerine terhis tezkereleri verilerek terhis edilmişlerdir. Yurdumuza bulaşıcı hastalıkların girmemesi için herkesin üzerine düşen görevi layıkıyla yapması gerekmektedir (Kore Harbi Koleksiyonu, Kutu 48, Gömlek 67, Belge, 67).

Genel Kurmay Başkanlığı durumun önem ve aciliyeti nedeniyle olsa gerek 11 Aralık 1951 tarihinde BM Türk Silahlı Kuvvetler Komutanlığı ile Tokyo BM Türk Temsil ve İrtibat Heyeti Başkanlığı'na zührevi hastalıklardan korunulmasına ilişkin 167244-21 sayılı bir yazı daha göndermiştir. Yazıda, Kore'de zührevi hastalıkların çoğaldığına, Türk personelden bazılarının bu hastalıklara yakalandığının raporlardan öğrenildiğine işaret edilerek, hastalığın Türkiye'ye girmemesi için alınacak önlemlerin Kore'den itibaren uygulanması ve yürütülmesi istenmiştir. Kore'deki subay, astsubay ve erlerin zührevi hastalıklardan korunmaları için diğer BM ve bilhassa Amerikan birliklerinin uyguladıkları koruyucu metot ve araçlardan faydalanılması, ihbarları yapılan hastalıklı personelin frengi ihbar çizelgelerine künye ve hastalıklarına ait bilgiler eksiksiz yazıldıktan sonra gönderilmesi ve bu hususta her türlü önlemin alınması istenmiştir (Kore Harbi Koleksiyonu, Kutu 48, Gömlek 67, Belge 67, Lef.2).

Genel Kurmayın her iki yazısının ardından BM Türk Silahlı Kuvvetler Komutanı Tuğgeneral Namık Argüç tarafından tüm birliklere zührevi hastalıklara karşı alınması gereken önlemlere ilişkin ekinde Genel Kurmay Başkanlığı'nın yazısının da bulunduğu bir talimat gönderilmiştir. Harp Ceridesiyle de yayımlanan talimatta şu tavsiye ve önlemler yer almaktadır:

Birliklerin hayatına ve kaybedilmesine kadar acı tesirleri olacak olan bu hastalığa subay ve erlerimiz tutulmaması için çok sıkı önlemler alınacak ve bu gibi hastalığa yakalananlar hakkında emir hükümleri tamamen uygulanacaktır. Subaylarımızın nefsinde hâkim olarak kendi aile yuvalarını yıkmamak, temiz çocuklarını bu menhus hastalığı bulaştırmamak, aynı zamanda ailelerinin temiz çevresine lekeli bir vaziyette girmemeleri en başta gelen koruma önlemlerinden biri olmalıdır. Bu hastalığa yakalananlar, daima kontrol altında bulunacakları gibi künyelerine ve devlet teşkilatı içindeki sıhhi kademelere ihbarı yapılacak ayrıca Genel Kurmaya da isimleri bildirileceğinden istikbal bakımından iyi olmayacaktır. Arkadaşlarımızın

bu hastalığa tutulmaktan son derece çekinmeleri ve tedbirli bulunmaları gerekmektedir. Kafile halinde giden ve hastalığa yakalanmış olan tüm arkadaşların kendilerini karşılamaya gelen ailelerine karşı da çok kötü duruma düşeceklerini bir defa daha hatırlatırım. Alınacak önlemler de şunlardır:

Her hekim, birliğinde konferanslar verecek ve korunma önlemlerini açıklayarak akıbetlerini de anlatacaktır. Subay ve astsubaylar eratın bu hastalığa yakalanmaması için önlemlerini arttırarak onları uyanık bulunduracaktır. Subay, astsubay ve erat muayene edilecek ve bu hastalığa yakalanmış olanlar hakkında derhal gereken işlem yapılacaktır.

Erat, her hafta kıta tabipleri tarafından eksiksiz olarak muayene edilecek, hastalık şüphesi olanlar derhal ihbar edilecek ve künyeleri işlenecektir. Muayene sonuçları, muayene işleminin ardından cetvel ve rapor halinde tugaya zamanında gönderilecektir. Emir, büyük titizlikle takip edilecek ve uygulanacaktır (Kore Harbi Koleksiyonu, Kutu 48, Gömlek 67, Belge, 67, Lef.3).

2.3. Diğer Hastalıklar

Çiçek, tifo, kolera, tifüs, sarılık, basilli dizanteri, salmonella, uyuz ve influenza da Kore'deki askeri birlikleri tehdit eden bulaşıcı hastalıklardandı. Tugay komutanlığı bu hastalıklara karşı da önlemler almıştı. Bu hastalıkların görülme nedeni ülkenin iklimi, coğrafi özelliği, ekonomik ve sosyal yapısıyla da ilgiliydi. Tabip Yazıcıoğlu söz konusu raporunda bu konulara ayrıntılı olarak yer vermiştir.

Kore halkı ve Kore konusunda kısa bilgilerin de yer aldığı raporda, köylerle iller arasında yaşam düzeyi bakımından pek fark olmadığı, halkın okuma isteğinin son derece yüksek olduğu, ülkede düzgün karayollarının mevcut olduğu, demiryolu yoğunluğunun da karayoluna yakın olduğu ifade edildikten sonra hastalıkların yaygın görülmesinde etken olan faktörlere değinilmiştir.

Ülkenin kara iklimine sahip olması, Haziran başından itibaren haftalarca yoğun şekilde yağan yağmurların ardından havaların kuraklaşması çeltik tarımına geniş imkân sağlamıştır. Az da olsa buğday, arpa, şeker kamışı, soya fasulyesi, patates, soğan, sarımsak, lahana, pamuk ve meyve tarımı da yapılmaktadır. Çeltik tarlalarının sıtmanın yayılmasında etkili olduğu da göz ardı edilmemelidir. Ülkede hayvancılık yapılmadığından protein ihtiyacının bitkisel kısmı soya fasulyesiyle kısmen pirinçten, hayvansal kısmı, balık ve diğer deniz ürünlerinden karşılanmaktadır.

Beslenme yetersiz olduğundan yoksulluğun en yüksek olduğu savaş yıllarında verem çok fazlalaşmıştır. Hayvancılığın olmaması ve suni gübre fabrikalarının da bulunmaması nedeniyle halk tarlalarda gübre olarak insan

dışkısı kullanmakta, bu da halk arasında bağırsak parazitinin çok yüksek oranda olmasına neden olmuştur. Kuyuların kısmen bozulmuş ve çatlamış olması nedeniyle sağlıklı su temin edilememesi, insan dışkısının tarlalarda gübre olarak kullanılması özellikle yaz mevsiminde tifo ve dizanterinin sık görülmesine neden olmaktadır.

Kentlerin içme suyu da hijyen yönünden kontrol edilmemektedir. Bu nedenle askeri birliklerin içme suları dezenfekte edilerek kullanılsa da savaş nedeniyle ortaya çıkan aksaklıklarda salmonella ve basilli dizanteri vakaları görülmektedir. Yapılan karma aşılar, içme suyunun intizama alınması, erlere, halktan çiğ sebze, meyve vb. şeyleri almamalarının tembih ve uygulanması gibi önlemler sayesinde bu tür hastalıklar şimdilik önlenmiştir.

Tugayın beslenmesi Amerikan Yüksek Hijyen Enstitüsü tarafından hazırlanmış prensiplere göre uygulandığından infiltrasyon, plörezi vs gibi intani vakalar Türkiye'deki birliklerle karşılaştırılamayacak oranda az görülmektedir. Az da olsa görülen vakalar 2,5-3 aydır Suvan ilinde sabit hastane durumunda olan Sıhhiye Bölüğü'müzün geri kademesinde streptomycin, iyi beslenme, vitamin vs. ile tedaviye alınmaktadır. Birlikte, bu kış mevsiminde üçü aynı zamanda çıkmış 4 çiçek vakası görülünce çiçek aşılarının tekrarlanması için birlik hekimleri seferber olmuş, aşılar tekrarlanmış, savaş imkânları oranında aşıların tutup tutmadığı kontrol edilmiştir. Çiçek hastalığı birliğimize Kore'den geçmiştir; çünkü hastalık bu sırada Kore halkı arasında endemik bir salgın durumunda idi. Çiçek, buradaki İngiliz ve Amerikan birliklerinde de görülmüştür.

Kore'ye gönderilen son takviye birliğimize, Türkiye'de iken güvenilir biçimde çiçek aşısı uygulanmamış ve uygulanan birçok erin aşısı da tutmamıştı. Bu nedenle yeni gelen takviye birliği mensuplarına savaşa katılmadan önce çiçek, tifo, kolera, tetanos aşısı uygulanmıştır.

Rapordan, uyuzun da yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Son gelen takviye birliğinde 250 uyuzlu tespit edilmiş, bu hastalık, uzun süre gemi yolculuğu yapan erler arasında görüldüğünden, hastaların gemide tedavileri gerekmiştir.

BM kuvvetleri ve Türk birliklerinde görülen bir diğer salgın hastalık ta influenza idi. Ancak bu hastalığın tedavisinde kullanılan antibiyotik ve şimiyoterapstiklerin elde bol miktarda bulunması ve hızla uygulanan aşı sayesinde bu intan kısa sürede önlenmiş ve bu hastalıktan herhangi bir kayıp verilmemiştir.

Raporun sonunda cephedeki askerlerin moral durumlarına ilişkin de bilgi verilmektedir. Kunuri'deki ağır kayıpların, birlik mensupları arasında ciddi bir ruhsal sarsıntı ve moral bozukluğu yarattığı, bu çarpışmadan sonra birliğin Seul dolaylarında istirahate alındığı, eksikler tamamlandıktan sonra da tekrar çarpışmalara katıldığı ifade edilmiştir. BM ordusunda uygulanan

yol harici beş günlük Tokyo'ya gitme izni de bu ruhsal yorgunluğun düzelmesinde önemli bir etken olmuştur.

Amerikalılar ise en kuvvetli bir asap zindeliği gösteren bir ordu mensubunun bile altı aydan fazla savaş güçlüklerine katlanamayacağı düşüncesiyle altı ayın sonunda Amerika'ya göndermekte, yaralanan veya savaşmak istemeyen askerleri de tekrar savaş alanına sürmemektedirler. Morali güçlendirme konusunda birliklerinde imkân dâhilinde sinema oynatılmasını, tiyatro gruplarının temsiller, papazların sık sık dini vaazlar vermelerini sağlamaktadırlar. Bütün bu işler Amerika'daki Ordu Moral Şubesi'nin hazırladığı programlara göre uygulanmaktadır. Amerikalıların kanısına göre, moralin güçlendirilmesi, modern bir orduda en başta çözümlenmesi gerekli konulardan biri olarak görülmektedir (Kore Harbi Koleksiyonu, Kutu 22, Gömlek 90, Belge, 90-118).

Birliklerde görülen sarılık hastalığına karşı da önlemler alınmıştır. Tugay tarafından yapılan araştırmalarda sarılık vakalarının klorlanmamış kuyu sularının içilmesinden kaynaklandığı anlaşılmış, 14 Nisan 1952 tarihinde birliklere yapılması gereken işlemlerle ilgili emir gönderilmiştir. Emirde, sıcakların başlamasıyla su ihtiyacının artacağı, bunun da su yokluğu yaratacağı hatırlatılmıştır. Birlik komutanı ve tabipleri tarafından çok sıkı bir su disiplini kurulması, pis suların içilmesinden kaynaklanan hastalıkların, klorlanmamış ve temizlenmemiş suların vücutta ve bağırsaklarda yarattığı etkilerin erata defalarca anlatılması, kaynağı bilinmeyen yerlerden sağlanan içme ve kullanma sularının içilmemesinin ve kullanılmamasının sağlanması istenmiştir.

Sarılıkla mücadele için tugay tarafından klorin tabletleri temin edilmiş ve birliklere dağıtılmıştır. Birlik komutanları, eratın suyu matarasında içilebilir halde bulundurmasını öğretmekten sorumlu tutulmuşlardır.

Helaların kokmaması ve genel fenni temizlik için 20 kutu kireç kaymağı alınmış ve birliklere dağıtılmıştır. Komutanlardan ve birlik tabiplerinden, temizliği düzenli bir şekilde yaptırımları ve zaman zaman kontrol etmeleri istenmiştir (Kore Harbi Koleksiyonu, Kutu 64, Gömlek 84, Belge, 84-113, Lef.2-3).

Tugaydaki askerlerin diş sağlığı da takibe alınmış, Diş Tabibi Yaşar Yatmaz'ın 2 Ocak 1952 tarihinden itibaren sistemli olarak diş muayene ve tedavisine başlayacağı, Sıhhiye Bölüğü tarafından kendisine tahsis edilen bir ambulansla birlikleri dolaşacağı duyurulmuştur. Birlik komutanlarından da diş hekimine yardımcı olmaları, gerekli ilgi ve kolaylığı göstermeleri istenmiştir (Kore Harbi Koleksiyonu, Kutu 48, Gömlek 67, Belge, 67, Lef.5).

Sabah vizitelerinin zamanında yapılması ve hasta eratın kıtasından vizite mahalline gelinceye kadar daha da çok hastalanması üzerine vizite

işlemlerine de düzenleme getirilmiştir. 1 Ocak 1952 tarihinden itibaren vizite işlemleri Sıhhiye Bölüğü'nün kademesinde yapılacak, Oto Bölüğü komutanı, sıhhi yardım istasyonunun kurulmasını sağlayacak, ateşli ve yerinden kalkamayacak kadar ağır hastalar yerinden kaldırılmadan doktora haber verilecek ve doktor muayenesinden sonra lüzumuna göre hareket edilecektir. Hiçbir er vizite defteri olmadan viziteye gitmeyecek ve saat 8'de vizitede bulunacaklardır (Kore Harbi Koleksiyonu, Kutu 48, Gömlek 67, Belge, 67, Lef.4).

Birliklerde zaman zaman alkol zehirlenmesinden kaynaklanan ölümler de görülmüştür. Kore'de görev yapan önceki tugaylarda da zehirlenme ve ölüm vakalarına karşı emirler çıkarılmış, sık sık uyarılarda bulunulmuştur. Zehirlenme ve ölümler, tüketim amacıyla üretilen alkolden değil, antifriz yapılmak üzere birliklere gönderilen zehirli alkolün içilmesinden kaynaklanıyordu. Mesela son olay I. Tabur Bakım grubunda meydana gelmiş, Astsubaylardan Başçavuş Muzaffer Eren, Başçavuş Selahattin Özlem ve Üstçavuş Şaban Leblebicioğlu antifriz yapımında kullanılmak için birliğe gönderilen zehirli alkolden içmişler, Eren vefat etmiş, diğer ikisi de Tugay Hastane Bölüğü'ne kaldırılmıştır. Bu olay üzerine de BM Türk Silahlı Kuvvetler Komutanı Tuğgeneral Sırrı Acar tarafından 7 Ocak 1953 tarihinde bir emir yayınlanmış ve tekrar alınması gereken önlemler hatırlatılmıştır. Emirde şöyle denilmektedir:

Astsubayların durumunu teessürle öğrendim. 4 Ocak 1953 günlü ve 50002 sayılı emrin 1. maddesinde antifriz için verilen alkolün zehirli olduğunu ve hiçbir personelin içmek gafletinde bulunmamasını emirde açıklamış, bizden evvelki Kore Tugayında aynı şekilde zehirlenip vefat eden subay ve bir erin akıbetine uğranılmaması için bu hususu bilhassa belirtmişim. Meydana gelen zehirlenme hadisesi bana emirlerin okunmadığı kanaatini verdi. Okunsa ve personel bu hususta aydınlatılsa idi bu müessif hadise meydana gelmeyecekti.

Birlik komutanları, antifriz için verilen alkolün zehirli olduğunu, içildiğinde öldürebileceğini bütün subay, astsubay ve erlere emir halinde yayınlacaklar ve gerekli açıklamayı yapacaklardır. Kaza, şehit ve yaralı miktarı çoktur. Bunlara sebep olarak bilgisizlik ve tedbirsizlik gösterilebilir. Kazaların önüne geçmek için bütün personele gerekli açıklamalar ve alınacak önlemler izah edilmelidir. Emir gereğinin yapılmasını önemle rica ederim (Kore Harbi Koleksiyonu, Kutu 99, Gömlek 90, Belge, 90, 1-1).

Antifriz yapımı için kullanılacak alkolün içilmesinin ölümle sonuçlanabileceğinin bilinmesine ve sık sık tekrarlanan zehirlenme ve ölüm vakalarına tanık olunmasına rağmen yine de tüketilmesini, kişinin içinde bulunduğu psikolojik ve moral durumuyla da açıklamak mümkündür. Özellikle subayların bu tür bir alkolün içilmesinin vücutta yol açtığı harabiyeti, tanık oldukları onlarca vakaya rağmen öngörememeleri mümkün değildir.

Emirde ifade edildiği gibi birliklerde kaza sonucu ölüm ve yaralanma vaka sayıları da oldukça yüksektir. Kendi silahıyla yaralanma ve ölme, nöbet değişimi sırasında birbirini vurma, motorlu araç kazalarıyla ölme ve yaralanma, karartma uygulaması nedeniyle meydana gelen trafik kazalarından ölme ve yaralanma, düşme sonucu yaralanma, yol inşası için taş patlatırken yaralanma, tomson, gold ve sten makinalı tabanca ile kendi kendini yaralama, benzin ocağı patlaması sonucu yaralanma, arkadaşı tarafından yaralanma gibi çok sayıda kaza örnekleri kayda geçmiştir (Kore Harbi Koleksiyonu, Kutu 71, Gömlek 31, Belge, 31, 1-1).

3. Sonuç

Sovyetler Birliği'nin teşvikiyle Kuzey Kore'nin 25 Haziran 1950 tarihinde Güney Kore'ye saldırmasının ardından ABD'nin başvurusuyla harekete geçen BM, saldırıyı demokratik, bağımsız bir ülkeye yapılmış açık ve haksız tecavüz olarak değerlendirmiş, devletlerarası hukuk kurallarına aykırı gördüğü bu saldırıya karşı Güney Kore'ye yardım edilmesi kararını almıştır. BM öncülüğünde ve ABD komutasında oluşturulacak çok uluslu askeri kuvvete asker göndermeleri için üye ülkelere çağrıda bulunmuş, Türkiye'nin de içinde bulunduğu 16 ülke bu çağrıya olumlu cevap vererek Kore'ye asker göndermiştir.

Türkiye, Kore Savaşı'na yaklaşık 4500 kişilik bir tugayla katılmış, Türk askeri birlikleri cephelerdeki muharebelerde önemli başarılar göstermiştir. Türk birlikleri bir taraftan cephedeki sıcak çatışmaların zorluğuyla mücadele ederken, diğer taraftan bölgede kendi sağlığını tehdit eden sıtma, frengi, tifo, kolera vs. gibi bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı önlem almış ve mücadele etmiştir.

Koruma önlemleri birliklerin Türkiye'den yola çıkmalarıyla başlamış, savaş süresince ve eratin ülkeye dönüşü aşamasında da devam ettirilmiştir. Yaygınlaşmasında Kore'nin coğrafi, sosyal ve ekonomik yapısının da etkili olduğu bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı aşı, hijyen kuralları, bilgilendirme ve sıkı denetim yöntemleriyle önlem alınmaya çalışılmış, görülen vakalar bilimsel ve tıbbi uygulamalarla tedavi edilmiştir. Tifo ve kolera tehlikesine karşı aşının yanı sıra kireç ve klorlama yöntemiyle içme ve kullanma suları dezenfekte edilmiş, frenginin tıbbi ve sosyal açıdan yol açtığı vahim sonuçları hakkında birlikler sıklıkla bilgilendirilmiş, penicillin ve bizmut uygulaması yapılmış, erat, yerel halkla ilişkiler konusunda uyarılmış, hastalık kaynağı olduğu için evlere girilmemesi tavsiyesinde bulunulmuştur.

Bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı diğer BM birliklerinde olduğu gibi yüksek standartlarda önlem, teşhis ve tedavi süreci yönetimi uygulandığından bu hastalıklardan ağır zayıat verilmemiş, mücadele, eratin dönüşünden sonra Türkiye' de sürdürülmüştür.

Kaynakça

a. Arşivler

Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi Kore Harbi Koleksiyonu.

Kutu 4, Gömlek 59, Belge, 59-1.

Kutu 16, Gömlek 62, Belge, 62, Lef.1-2.

Kutu 14, Gömlek 16, Belge, 16.

Kutu 16, Gömlek 126, Belge, 126, Lef.2.

Kutu 1, Gömlek 59, Belge, 59-1.

Kutu 19, Gömlek 104, Belge, 104-1.

Kutu 22, Gömlek 90, Belge, 90-118.

Kutu 86, Gömlek 96, Belge, 96-1-3.

Kutu 26, Gömlek 116, Belge, 116-1.

Kutu 48, Gömlek 67, Belge 67, Lef. 1,2,3,4,5.

Kutu 2, Gömlek 51, Belge, 51-3.

Kutu 3, Gömlek 109, Belge, 109, 1-99.

Kutu 64, Gömlek 84, Belge, 84-113, Lef.2-3.

Kutu 99, Gömlek 90, Belge, 90, 1-1.

Kutu 71, Gömlek 31, Belge, 31, 1-1.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30.11.1 (Müşterek Kararnameler (Kronolojik) 1923-1975), /216.30.6.

b. Kitaplar ve Makaleler

Armaoğlu, F. (2005). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (c.1-2:1914-1995)*, İstanbul, Alkım Yayınevi.

Savcı, M. (2018). *Kore Savaşına Katılan Türk Birlikleri*, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Soysal, İ. (1991). *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları c. II (1945-1990)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Sönmezoğlu, F. (2005). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul, Filiz Kitabevi.

Turan, İ. ve Barlas, D. (2004). "Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der: Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yayınevi.

YEREL HANEDANLAR DÖNEMİNDE SİSTÂN

“ ”

Nur AKBAŞ¹
Murat ZENGİN²

* Bu çalışma, Nur Akbaş'a ait "Arap akınlarından Moğol istilasına kadar Sistân'da Türkler" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

1 Dr. ORCID:0000-0001-7767-9881.

2 Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Ortaçağ Tarihi Ana Bilim Dalı,
ORCID:0000-0001-9977-6930.

1. SİSTÂN ADI VE COĞRAFYASI

Adını, MÖ II. yüzyılda Hilmend nehri ve çevresine yerleşen Türk siyasi teşekkülü Sakalardan alan Sistân, pek çok hakim unsurun yönettiği önemli bir bölgedir. Bölgeye Sistân'dan başka Horasan'ın güneyinde bulunması sebebiyle Farsçada öğle vakti anlamına gelen Nimrûz adının verildiği de bilinmektedir (Firdevsî, I, s.237). Günümüzde İran ve Afganistan arasında kalan bir eyaletken, tarihi süreçte siyasi ve doğal afetler gibi sebeplerle sınırlarında küçük değişiklikler görülmüştür. Bölge, büyüklüğüne nispetle şehirleri olan bir eyalet izlenimi vermektedir. Merkezi Zerenc olmak üzere Büst, Ruhhac ve Zemindaver en önemli şehirleridir. Sistân'ın fiziki olarak gelişmesine etki eden bir diğer faktör ise Hilmend nehridir. Yerleşimlerin ilk dönemlerden itibaren nehrin çevresinde gerçekleştiği bilinmektedir.

Arkeolojik araştırmalar her ne kadar doğrudan tarihi bölgeyi kapsamasa da Sistân'ın sınırları ve önemini ortaya koymaktadır. Bu çalışmalara göre Sistân, yaklaşık olarak 30°-32° kuzey enlemleri ile 60°-63° doğu boylamları arasındaki alanı içermektedir (Fairservis, 1961, s.37). Bahsedilen alanda tespit edilen Şehr-i Suhte (Yanık Şehir) adındaki kentin Basra körfezinden Umman denizi ve İndus vadisine kadar uzanan bölge ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu yönüyle de Asya'nın doğu ve güney kesimleri ile Mezopotamya arasındaki bağı sağlamıştır (<https://whc.unesco.org/en/decisions/6112>, Erişim tarihi: 15.09.2025/19:56). Ayrıca arkeolojik bulgulara göre insan yaşantısının tespit edildiği ilk dönemlerden İslâm ordularının gelişine kadar yerleşimin dağınık alandan nehrin etrafına doğru kaydığı bilinmektedir (Fairservis, 1961, s.99).

İlk İslâm dönemi kaynaklarında da Sistân coğrafyası, İran kültüründeki yeri ve önemi, bölgenin ahalisi ve yaşayışları hakkında bilgilere rastlamak mümkündür. Bu kaynaklara göre Sistân, doğuda Keşmir, güneyde Kirman ve batıda Horasan olmak üzere bu bölgeler arasında kalan çöllerin de dahil olduğu coğrafyayı ifade etmektedir (İbn Havkal, 2014, s.315). İlk Arap-İslâm akınlarından Moğol saldırılarına kadar geçen zaman zarfında sürekli gelişen şehirleri ve çok sayıda köyleri olan Sistân'da, bölge insanların fiziki görünümü, dili ve giyim kuşamlarının Türklere çok benzediği ifade edilmektedir (İstahrî, 2015, s.215).

IX. yüzyıla kadar büyük ölçüde Türkler tarafından yönetilen Sistân'da Büyük Hun Devleti'nin parçalanmasından sonra batıda Sistân sınır olmak üzere Ceyhun'un güney topraklarına doğru bir Türk muhaceretinin yaşandığı bilinmektedir. Bu yığılmanın akabinde kurulan Akhunlar, bünyesinde pek çok Türk boyunu barındıran bir konfederasyon olarak görülmektedir. Miladî VI. yüzyılda Göktürklerin tarih sahnesine çıkmasıyla Akhunlar, bölgede etkin rolünü ve topraklarını kaybetmiştir. Ancak bu toprakların Göktürklerin hakimiyet merkezine olan uzaklığı ve dağınık halde bulunan Akhun bakiyelerinin çok sayıda devlete bölünmesi, VII. yüzyılın ikinci yarısından

itibaren bu grupların bağımsız hareketlerine sebep olmuştur. Aynı dönemde başlayan Arap akınlarında karşılarına ilk çıkan muhalif siyasi teşekkülün Sistân'da hüküm süren Akhun bakiyesi Halaç Türklerinden Türk Şâhîler olduğu bilinmektedir (Akbaş, 2019). VII-IX. yüzyılları arasında bu devletin ortadan kaldırılmasından sonra Sistân'da İran asıllı oldukları bilinen yerel hanedanlar ortaya çıkmıştır.

2. YEREL HANEDANLARIN MAHİYETİ

Milâdî IX-X. yüzyıllar arasında Sistân'daki yerel hanedanların yapısında ve mahiyetinde Abbâsîlerin hilafet makamına geçiş sürecinin etkileri görülmektedir. VIII. yüzyılın ortalarında Emevî karşıtı hemen tüm oluşumlar halifelüğün doğu topraklarında varlık gösterebilmiştir. Bu oluşumlar içerisinde köken itibarı ile en makul görüleni Abbâsîler, önce Horasan'da etkili olan Şiîleri (Öz, 2010, s.113), ardından da Emevîlerin asabiye tutumundan olumsuz etkilenen Fars ve Türk unsurlarını bünyesine dahil ederek hareketlerini bütün İslâm ülkesine yaymayı başarmıştır. (Zarrinkub, 2008, s.48).

743 yılında Abbâsî ailesinin başına geçen İbrahim b. Muhammed, Horasan'daki faaliyetleri kontrol altına alıp 745 yılında Ebû Müslîm'i ailenin vekili sıfatıyla bölgeye göndermiştir (Ahbârü'd-Devleti'l-Abbâsiyye, 1971, s.270). Ebû Müslîm'in Arap kabileleri arasındaki mücadelenin üst seviyeye çıktığı bir dönemde Horasan'a gelişi, ihtilâlin dönüm noktası olmuştur. Kısa sürede bölgenin Şiî lideri Süleyman b. Kesir'in yerine geçen Ebû Müslîm,¹ 747 yılının ortalarında Sifezenç'te İmam İbrahim'in gönderdiği siyah bayrağı açmıştır.²

Kısa sürede harekete geçerek Merv'i işgal eden Ebû Müslîm, Emevîlerin Horasan valisi Nasr b. Seyyâr'ı, Nişabur'a çekilmeye zorlamıştır. Ebû Müslîm, Merv'den sonra Herat, Nesa ve Ebiverd'i de ele geçirmiştir. Diğer bir Abbâsî komutanı olan Kahtabe b. Şebîb'in (Özaydın, 2001, s.201; Güzel, 2019, s.163-175) Tûs yakınlarında Nasr b. Seyyâr'ı mağlup etmesi üzerine Ebû Müslîm hareketin merkezini bu şehre nakletmiştir (Yıldız, 1988, s.32). Halife Mervân b. Abdülmelik her ne kadar önlem almaya çalışmış ise de merkezden gönderdiği kuvvetler Nasr'a ulaşmadan Abbâsî kuvvetlerince yenilmiştir. Abbâsîler, Horasan'dan sonra Kûfe'ye kadar ilerlemiş ve 28 Kasım 749 Cuma günü Kûfe Camii'nde Horasanlıların Ebû'l Abbâs'a biat etmesiyle Abbâsî hilafetinin yolu açılmıştır (Seâlibî, 1995, s.212). Bu hareketin en etkin ismi olan Ebû Müslîm,

1 Süleyman b. Kesir, başlangıçta Ebû Müslîm'in yaşının küçük olması ve ailesinin köklü bir soya dayanmaması gibi sebeplerle harekete öncülük etmesini istememiş; ancak İbrahim b. Muhammed'den gelen mektup sonrası bunu kabul etmek zorunda kalmıştır (Karakuş, 2017, s.52).

2 Bir meşruiyet aracı olarak kullanıldığı düşünülen ve selefe muhalif görünmenin de bir tezahürü olarak değerlendirilen siyah renkte bayrak kullanmak ve siyah renkte kıyafetler giymek Hz. Muhammed'e ve onun atalarına dayandırılmıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla ailenin büyüklerinin yaşadığı önemli olaylarda bu rengi tercih ettikleri görülmektedir (Karakuş, 2017, s.108-109; Kütük, 2014, s136).

bölgeden pek çok önemli şahsiyeti hareketine dahil etmiştir (Karakuş, 2017, s.60). Bahsedilen yerel hanedanların ataları, Ebû Müslim'in yanında yer alarak bir nevi ahfadına devlet veya hanedan yönetimine bırakılmış valilikler elde etme imkânı sağlamıştır.

Sistân'da yerel hanedanların yükselişinde Abbâsîlerin hilafeti ele geçirmesinin yanı sıra şehzadeler arasındaki taht mücadelesi de etkili olmuştur. IX. yüzyılın ilk çeyreğinde Abbâsî Halifesi Harun Reşid'in oğulları Emin ve Me'mûn arasında yaşanan taht mücadelesi, halifeliğin doğu topraklarında otoritesinin zayıflamasına sebep olmuştur. Bu dönemde Abbâsîlerin *Mevalî*³ adı verilen Arap olmayan unsurları devlet kademesinde görevlendirmeleri, özellikle İranî unsurun gücü elinde toplayarak doğu vilayetlerinde yerel hâkimiyetler kurmasına zemin hazırlamıştır. Bu İranî unsurlardan ilki, iki şehzade arasındaki mücadelede Me'mûn tarafında yer alarak zaferde önemli rolü bulunan Tâhir b. Hüseyin'in kurduğu Tâhirîlerdir. İkincisi, Sistân başta olmak üzere Hâricîlerin bölgedeki güçlü varlığının da etkisiyle yönetim zaafiyeti gösteren Tâhirîler hanedanına son veren Yakub b. Leys'in kurduğu Saffârîlerdir. Başlangıçta Abbâsîlere bağlı görünen Yakub b. Leys, muhtemelen bünyesindeki Hâricî unsurun artmasının bir neticesi olarak Bağdat'a yürüdükten sonra mağlup olarak etkinliğini kaybetmiştir. Üçüncüsü ise menşeleri hakkında çeşitli tartışmalar bulunan ve bir dönem Sistân'ı ele geçiren Sâmânîlerdir. Devletin kurucusu kabul edilen Sâmân-Hudât, Emevî valilerinden Esed b. Abdullah (ö.738) döneminde İslâmiyet'i kabul ederek özellikle Abbâsîlerin halifelige geçişinde önemli katkılar sunmuştur. X. yüzyılın sonuna doğru Sâmânîler de Tâhirîlerde olduğu gibi kendi içerisinden çıkmış komutanlarının kurduğu Gaznelilerin vassalı durumuna gelmiş ve kısa süre sonra hâkimiyetlerine son verilmiştir.

Yerel hanedanların ortak bir özelliği olarak Sistân üzerindeki hâkimiyet mücadelesi göze çarpmaktadır. Ancak bu durum Sistân'ın ulaşılmak istenilen veya arzu edilen bir yurt olmasından daha çok asayişin sağlanamadığı ve elde tutulması oldukça zor olan bir bölge olmasıyla alakalıdır. Nitekim yaklaşık olarak aynı dönemlerde kurulmuş olan bu hanedanların hâkimiyetlerini devam ettirebilmesi adına Sistân topraklarında huzurun sağlanması oldukça önemliydi. Ahalinin yönetimi beğenmediği dönemlerde bölgedeki Hâricîlerle birleşerek isyan etmesi ciddi bir problem idi. Ancak Sistân'da kurulan ve hükümdarı da Sistânlı olan Saffârîlerde durum farklı idi. Özellikle kurucusu Yakub b. Leys tarafından Hâricî unsur zamanla ordu içine dahil edilerek Abbâsîlere isyan edip Bağdat'a hareket düzenlenecek boyuta ulaşmışlardır. Yaşanılan bu gelişmelere rağmen bölgede ahalinin Saffârîlere karşı sempatisinin devam etmesi, daha sonraki Türk hâkimiyetleri devrinde

3 Mevlâ ve çoğulu olan Mevâlî terimleri özellikle Emevîler döneminde büyük bir kısmını İranlılar ve Türklerin oluşturduğu kendi isteği ile İslâmiyet'i kabul edenler için kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Arapçada ittifak antlaşması anlamındaki hîlf kelimesinin yerine de kullanıldığı ifade edilmiştir (Çambay, 2018, s.4; Özdemir, 2020 s.189-210).

de bölgenin bu hanedana mensup yerel yöneticilere bırakılmasına sebep olmuştur (Akbaş, 2024, s.44).

3. TÂHİRÎLER

3.1. Tâhirîlerin Menşei

Devletin kurucusu ve devlete adını veren hükümdarı Tâhir b. Hüseyin'dir. Ailenin kökeni hususunda Tâhir'in dedelerinden Ruzeyk (veya Zureyk)'e kadar bilgi sahibi olunabilmektedir (Nisâbü'rî, 1965, s.12; Saîd-i Nefîsî, 1335, s.422). Bu isimden daha geriye gidildiğinde bazı ihtilaflar ve efsanevi unsurlara rastlanılmıştır.⁴ Adı geçen Ruzeyk, Emevîler döneminde Sistân'da önce vergi memuru daha sonra da vali olarak görev yapan Talha b. Abdullah (Talha et-Talahât)'ın mevlâsıdır (İbn Hallikân, II, 1994, s.52-53). Ruzeyk, muhtemelen Talha'nın Sistân'daki görevi sırasında yanında olup Müslim'in hareketi döneminde de hayatta olduğu bilinmektedir (Taberî, VII, 1970, s.380). Oğullarından Talha b. Ruzeyk, hem Muhammed b. Ali'nin on iki nakibinden⁵ hem de Ebû Müslim'in Horasan'daki hatiplerinden birisi idi (Dineverî, 2017, s.396). Özellikle ahaliyi Hz. Muhammed'in torunlarına duyulan muhabbet üzerinden Abbâsîlere bağlamak hususunda etkili olmuştur.⁶ Bununla beraber Talha'nın kardeşi olan Musab da bu hareketin içerisinde yer almıştır.

Huzâa kabilesinden olan Tâhirîler, hareketin her aşamasına destek vererek Horasan ve çevresinde oldukça büyük güç elde etmişti. Abbâsîlerin hilafet makamına geçişinden sonra Musab'ın Büşenc'i yönettiği bilinmektedir (İbn Hallikân, I, 1994, s.650). Musab b. Ruzeyk'in ölümünden sonra yerine oğlu Hüseyin'in geçtiği bilinmektedir. Hüseyin b. Musab, halife Mehdî döneminde (775-785) Horasan'a vali olarak atanan Üseyd b. Abdullah'ın mevlâsıydı (Yâkubî, 2002, s.110). Üseyd'in bu göreve atandıktan kısa süre sonra vefat ettiği bilinmektedir. Üseyd'in vefatından sonra aynı göreve Humeyd b. Kahtabe et-Tâ'î atanmıştır. Muhtemelen Hüseyin b. Musab, Üseyd'in ölümünden sonra bölgede kalarak Humeyd'in emrine girmiştir.⁷ Neticede görev yaptığı sürede

4 Tâhir'in bahsedilen dönemdeki gücü ve önemi dolayısıyla Sistân efsanevi kahramanı Rüstem'e dayandırıldığı görülmektedir (Mesûdî, 2018, s.244-245).

5 On iki nakibin ismi şu şekildedir: Süleyman b. Kesir, Mâlik b. Hişâm, Ziyad b. Sâlih, Talha b. Ruzeyk (Zureyk), Kahtabe b. Şebîb, Musa b. Kab, ve oğlu İsa, Lâhz b. Karz, Kâsım b. Mücâşi, Eslem b. Selâm, Ebû Dâvud Hâlid b. İbrahim ve Ebû Ali el-Herevîdir (İbnü'l-Cevzî, VII, 1994, s.275). İslâm tarihindeki on iki sayısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., (Demircan, 2004, s.9-34).

6 Ebû Müslim, Talha'yı Horasan'a gönderdiğinde ahaliyi kendilerine ısındırmasını isterken Abbâsîlerin veya kendisinin isminin verilmemesini emretmiştir. Bunun nedeni muhtemelen halkın Emevîlerin tutum ve davranışları sebebiyle Araplara tepkili olabileceğiyle alakalıdır. (İbnü'l-Cevzî, VII, 1994, s.274).

7 Üseyd'den sonra valiliğe Humeyd'in geldiği bilinmektedir. (Yâkubî, 2002, s.110). Ancak Hüseyin'in oğlu ve Tâhirîlerin kurucusu kabul edilen Tâhir b. Hüseyin, bazı araştırma eserlerde kendi kabilesi olan Huzâi yerine Tâ'î şeklinde kaydedilmiştir. (Barthold, 2020, s.221). Bu karışıklığın sebebi muhtemelen Hüseyin'in Üseyd'den sonra Humeyd'in mevlâsı olmasıyla alakalıdır.

bölgede nüfuzunu artıran Hüseyin, halifeliliğin veliaht tayini meselesinde Me'mûn'u desteklemiştir. Hüseyin'in bu tutumu bir nevi aile politikası haline gelecek ve Tâhirîler, Me'mûn lehine tavır sergilemenin meyvesini ilerleyen dönemde devletleşme ile alacaklardır.

Tâhirî ailesi silsilesinin devletleşme sürecindeki son halkası ve devletin kurucusu olan Tâhir b. Hüseyin, babası ve dedesi gibi devlet kademelerinde önemli görevler yürütmüştür. Bunlardan ilki Harun Reşid döneminde (786-809) Büşenc'ten Zerenc'e kadar uzanan bölgede uzun yıllar devleti zorlayan Hâricî lideri Hamza'nın isyanındaki başarısı olmuştur.⁸ Bir diğer önemli görevi ise şehzade Emin ve Me'mûn arasındaki anlaşmazlıkta Me'mûn tarafında olmasıdır.

3.2. Emin ile Me'mûn'un Mücadelesinin Tâhirîlere Etkisi

Emin ile Me'mûn arasındaki çekişmede her iki tarafın komutan ve devlet adamlarının meseleyi kendi çıkarlarına göre tırmandırdıkları görülmektedir. Emin'i çıkarları doğrultusunda yönlendiren liyakatten uzak devlet adamlarının varlığına karşılık Me'mûn'un yanında daha tecrübeli ve siyasete hâkim kimseler bulunmuştur. Bunun dışında Emin'in taraftarları Bağdat ve çevresi ekseninde, çoğunluğu Arap ahaliden oluşurken Me'mûn'un taraftarları hâkimiyet bölgesi ve siyaseti nedeniyle Türk ve İran unsurundan oluşmaktaydı. Bu iki kardeş arasındaki mücadele, zamanla Arap-Mevâlî mücadelesine dönüşmüştür. Fadl b. Rebi' ile Ali b. İsa, Emin taraftarı; Fadl b. Sehl ile Tâhir b. Hüseyin ise Me'mûn'un taraftarı olarak ön plana çıkmışlardır (Güneş, 2015, s.19).

Halife Harun Reşid'in (ö.809) Horasan seferi sırasında rahatsızlanarak Tus şehrinde vefat etmesinin ardından daha önce Me'mûn'a biat aldığı askerleri dahil olmak üzere tüm askerleri Emin'e biat etmiştir (Yıldız, 1995, XI, s.112). Bu durum üzerine Me'mûn, halifeliliğin doğu topraklarında kalarak kardeşinin hilafetini kabullenip ona hediyeler göndermiştir (İbn Kesir, X, 2017, s.380). Bu tarihten Me'mûn'un hilafet makamını ele geçirdiği 813 yılına kadar iki kardeş arasında başlangıçta diplomatik, daha sonra sıcak temasa dönüşen bir süreç yaşanmıştır.

3.2.1. Diplomatik Münasebetler

Emin ile Me'mûn mücadelesindeki ilk hamle, Emin tarafından gelmiştir. 809 yılında Me'mûn'un yanından kaçıp Emin'e biat eden Fadl b. Rebi', olası bir halife değişikliğinde Me'mûn'un başa geçeceğini biliyordu. Bu

8 Dönemin Horasan valisi atanan Ali b. İsa b. Mâhân (ö.811) ve oğullarının mücadelesine rağmen ortadan kaldırılamayan Hamza, Tâhir b. Hüseyin Büşenc valiliğine atandığında bir medreseyi basarak otuz öğrenciyi katletmiştir. Bunun üzerine başka bir Hâricî gruba saldıran Tâhir, Hamza'yı anlaşılmaya ikna etmiş ve Hâricîlerin yoğun olarak yaşadığı bazı bölgelerden yüklü miktarda vergi toplamıştır (İbnü'l-Esir, VI, 1984, s.182-186).

durumu kendisi için bir tehdit unsuru olarak gören Fadl b. Rebi', Me'mûn'u veliahtlıktan azledip Emin'in oğlunu veliaht ilan etmesi hususunda Emin'i ikna etmiştir (Taberî, III, 1979, s.499). Her ne kadar bazı devlet adamları sözünden dönmenin kendisi için tehlikeli olacağı ikazında bulunsalar da Emin, bu yoldan dönmemiş ve kendi tarafında yer alan eski âsi valisi Ali b. İsa'yı da yüksek bir makama getirmiştir.

Halife Emin'in bu hareketi, Me'mûn'un devlet adamlarına karşı elini güçlendirmiştir. Öte yandan Me'mûn'un itidalden yana tavır sergilemesi âsilerin bile kendisinden âmân dilemesine sebep olmuştur. Bununla birlikte Tâhir b. Hüseyin'in mevlâsı Herseme b. A'yan'ın da Me'mûn'un yanında yer alması askerî açıdan onu daha avantajlı bir konuma getirmiştir. Halife Emin, çeşitli yollarla Me'mûn'dan haber almaya çalışsa da durumun Me'mûn tarafından fark edilmesi üzerine istihbaratı kesilmiştir. (İbnü'l-Esir, VI, 1984, s.203-204).

Halife Emin'in bir sonraki hamlesi, gönderdiği bir elçilik heyetiyle ilettiği oğlu Musa'nın merkeze gönderilmesi talebidir. Me'mûn bu teklifi reddetmiş ve gelen heyetten bazı kimseleri de tarafına çekmeyi başarmıştır. İsteğinin reddedildiğini öğrenen Emin, Me'mûn'un Horasan'ın bazı şehirlerini terk etmesini ve buralardan kendisinin haber alabileceği bir istihbarat ve posta teşkilatının kurulmasını emretmiştir. Me'mûn ise bir taraftan kardeşine yanına gitmeyeceğini ve böylesinin kendisi için daha hayırlı olduğunu bildirirken diğer taraftan elindeki kuvvetleri güçlendirerek vassalları ile ilişkilerini düzeltme yoluna girmiştir. Yeniden bir elçilik heyeti gönderen Emin, bu kez heyetinin Rey'den öteye geçemediğini öğrenmiştir (Taberî, III, 1979, s.501). Böylece iki kardeş arasındaki diplomatik münasebetler sıcak temasa dönüşmüştür.

3.2.2. Askerî Mücadeleler ve Tâhir b. Hüseyin'in Rolü

810 yılının son aylarında Emin'in oğlu Musa'yı veliaht ilan ederek Kâbe'nin duvarına asılan veliaht biatini kaldırtması ile Me'mûn'un eli daha da güçlenmiştir. Bağdat'ta muhbirleri bulunan Fadl b. Sehl, gelişmelerden haberdar olunca Me'mûn'un askerlerini toplayarak Rey'deki kıtlığa karşı onların iaşelerini temin etmiştir. İtaat altına alınan bu askerin komutasına Tâhir b. Hüseyin getirilmiştir. Rey'e gönderilen Tâhir, bölgedeki içtimaî bazı problemleri çözmeye çalışmıştır (Kurt, XXXIX, 2010, s.399).

İki kardeş arasındaki mücadelenin sınır şehri kabul edilen Rey'de valilik yapan Tâhir b. Hüseyin, Emin'in ordularıyla yapılan neredeyse tüm mücadelelerden galip çıkmıştır. Bu galibiyetleri sonrasında da Me'mûn tarafından kendisine *Zü'l-Yemineyn* lakabı verilmiştir (İbnü'l-Esir, VI, 1984, s.215). İlk mücadelede özellikle Fadl b. Sehl'in siyâsi hamleleri oldukça etkilidir. Muhbirleri vasıtasıyla ordunun başına Ali b. İsa'nın getirilmesini sağlayarak ona karşı tepkili olan Horasan ahalisinin desteğini almayı amaçlamıştır. Hem bu hamle hem de Ali b. İsa'nın Tâhir b. Hüseyin'i küçümsemesi sebebiyle 811

yılındaki ilk savaş Ali b. İsa'nın ölümüyle sonuçlanmıştır. Bu savaş sonrasında Me'mûn, Rey ahalisinden kendisi için biat almıştır (Taberî, III, 1979, s.501).

Ali b. İsa'dan sonra Emin adına bölgeye geniş yetkilerle Abdurrahman b. Cebele gönderilmiştir. Hemedân'da Tâhir b. Hüseyin ile karşılaşan Abdurrahman, aldığı ilk yenilgiden sonra toparlanıp yeniden saldırıya geçse de galip gelememiş ve Tâhir'den âmân dilemek zorunda kalmıştır. Üst üste aldığı ağır mağlubiyetlere rağmen pes etmeyen Abdurrahman, yeniden Tâhir b. Hüseyin'e saldırmış ve yapılan büyük savaştan sonra öldürülmüştür. Bu savaştan sonra Emin'in ordusundan neredeyse kimse kalmamış ve Hulvân'a kadar bütün bölge Tâhir b. Hüseyin'e geçmiştir (İbnü'l-Esîr, VI, 1984, s.218-219).

812 yılında halife Emin tarafından Esed b. Yezid ve amcası Ahmed b. Mezved, Tâhir ile savaşmaları için Hulvân'a gönderilmiştir. Emin'in bu yeni ordusunun içine muhbirlerini yerleştiren Tâhir, askerler arasında ikilik çıkararak ordunun savaşmadan geri çekilmesini sağlamıştır. Bu sırada halife Emin, Suriye bölgesinde görevlendirdiği eski âsilerden Abdülmelik b. Sâlih'in ölümü sonrasında kendisinden hoşnut olmayan *Ebnâlara*⁹ karşı direnecek gücü bulamamış ve yönetimi ele geçiren bu grup tarafından tahttan indirilerek zindana atılsa da daha sonra devlet içerisindeki nüfuzlu beylerin vasıtasıyla tahtına iade edilmiştir (İbnü'l-Esîr, VI, 1984, s.229).

Tâhir, 812 yılında kazandığı zafer sonrasında Me'mûn'un emri üzerine elindeki toprakları Herseme'ye devredip Ahvaz'a hareket etmiştir (İbnü'l-Esîr, VI, 1984, s.227). Ahvâz'a geldikten sonra Bahreyn, Yemame ve Umman'a valiler atayıp Vasıt'tan başlayarak Kufe, Basra ve Musul valilerinin Me'mûn'a biatini sağlamıştır. Mücadeleye devam eden Emin ise yine bir ordu kurmuş ve Kufe'ye vali atamıştır. Yeni atanan Kûfe valisi Fadl b. Musa, Tâhir'in bölgedeki valisini kandırmaya çalışmış ise de başaramayarak ona mağlup olmuştur (Taberî, III, 1979, s.504-505).

Kâbe'de, meydana gelen hadiselerden sonra Mekke valisi Dâvud b. İsa başta olmak üzere hem ahali hem de diğer devlet adamları durumdan hayli rahatsız olmuştu. Çünkü Harun Reşid henüz hayatta iken iki oğlu için veliahtlık biat belgeleri tanzim ettirerek zalim olana karşı mazlumun yanında olmaları sözünü almıştı. Halife Emin, 812'nin ilk aylarında bir adamını göndererek bu biat belgelerini kendisine getirmesini emretti. (İbnü'l-Esîr, VI, 1984, s.234). Neticede verilen biatin şartı olarak mazlumun yanında olmaları gerektiği kararına varan Mekkeliler, bu durumu Dâvud'un oğlu Medine valisi Süleyman'a da bildirerek onun da Me'mûn'a biat etmesini sağlamıştır. Tahttan azledilen Emin'in adı hutbeden çıkarılıp yerine Me'mûn'un adı zikredilmeye başlamıştır. Haberi Me'mûn'a ulaştıran Dâvud, görevinde kalmış ve daha sonra Bağdat'ta bulunan Tâhir'in yanına gelmiştir (İbnü'l-Esîr, VI, 1984,

9 Arap kadınlarla evlenen İranlı askerlerin oluşturduğu bu zümredir (Fayda, X, 1994, s.78-79).

s.235).

Tâhir, Sarsar'ı ele geçirdikten sonra burada Bağdat'a saldırmak için hazırlıklar yapmaya başlamıştır. Ancak Emin'in, kendi taraftarlarına ve kendi saflarına geçenlere çok büyük ikramlarda bulunması Tâhir'in cephesinden beş bin kişinin saf değiştirmesine sebep olmuştur. Taraf değiştirmeler ve ikramlar giderek artmış ve Tâhir'in askerlerinin büyük bir bölümü Emin'in tarafına geçmiştir. Bu kayıplardan sonra Tâhir'i yeneceğini düşünen Emin, kuvvetlerini Sarsar'a göndermiş ise de mağlup olmuştur. Emin yine aynı usulü takip edip ikramlarla askerleri kendisine bağlamaya çalışmış ise de Tâhir'in sözleri askerlerde daha etkili olmuş ve askerler Emin'e karşı ayaklanmıştır (Yıldız, 1992, III, s.173).

812 yılının Ağustos ayında Bağdat'a saldıran Tâhir, karşılıklı büyük çarpışmalardan sonra 813 yılının başlarında Emin'i Bağdat'ta kuşatmıştır. Emin ise mancınıklarla petrol atarak Bağdat'taki evlerin ve geçitlerin yakılmasını emretmiş böylece şehir harabeye dönmüştür. Daha önce kendisine itaat etmeyen Hâşimî kumandanlarını yanına çağıran Tâhir, onlardan Me'mûn adına biat almıştır. (İbnü'l-Esîr, VI, 1984, s.240).

Yenilgiler sonrası kendisini içki ve eğlenceye veren Emin, neredeyse şehirde tek başına kalmıştır. Can ve mal güvenliği bulunmayan şehir süratle boşalmış, insanlar kaçışmaya başlamıştır. Ancak Emin'in bir türlü teslim olmaması savaşın uzamasına sebep olmuştur. 813 yılının sonlarında Bağdat'a giren Tâhir, ahaliyi dağıtmıştır. Bir yıl kadar süren bu kuşatmalar sonrasında Me'mûn'dan âmân dileyen Emin, taraftarlarının Tâhir'e teslim olması tavsiyesine uymayarak Herseme'ye teslim olmak istemiştir (Dalkılıç, 2020, s.42-43). Herseme, Emin'e can güvenliği için söz vermiştir (İbnü'l-Esîr, VI, 1984, s.249). Tâhir bu durumu öğrenince Emin'i Herseme'nin yanına getirtmemiştir. Halifelik alametlerini bırakması halinde Herseme ile gitmesine izin verilen Emin, bu durumu önce kabul etmiş sonra bu alametlerle kaçmaya kalkmıştır. Dicle nehri üzerinde Herseme ile buluştuğu sırada Tâhir'in saldırısına uğrayan Emin ele geçirilerek hapsedildiği bir evde Tâhir'in adamları tarafından başı kesilmek suretiyle öldürülmüştür (Dineverî, 2017, s.456-457).

3.3. Tâhirîlerin Kuruluşu

İran asıllı Tâhir b. Hüseyin, halifelik mücadelesindeki etkin rolü nedeniyle Abbâsî topraklarında tanınan ve nüfuzlu biriydi. Halife Me'mûn ile de oldukça yakın olan Tâhir'in bu nüfuzu, Irak valisi Hasan b. Sehlî rahatsız etmiştir. Bununla birlikte Arap ahalinin de bu dönemde Tâhir'e, halife Emin'i öldürmesinden dolayı tepkili olduğu görülmektedir. Neticede Tâhir b. Hüseyin, 814 yılının sonlarında Rakka merkez olmak üzere Suriye ve Mısır valiliğine atanmıştır (Kurt, II, 2020, s.48). 819 yılında Me'mûn,

hilafet merkezini Horasan'dan Bağdat'a taşıdıktan sonra Tâhir'i de yanına çağırmıştır. Oğlu Abdullah'ı Rakka'da yerine bırakıp bölgeye gelen Tâhir,¹⁰ Bağdat *Sahibü'ş-Şurtalıḡına*¹¹ atanmıştır (İbn Tayfûr, 2021, s.70). Her ne kadar Hasan b. Sehl, onu uzaklaştırıp Rakka'ya dönmeye yönlendirdiyse de Tâhir bir süre daha Bağdat'ta kalmayı tercih etmiştir (Kurt, 2002, s.49).

Tâhir b. Hüseyin, hem Bağdat'ta hem de Rakka'da elini güçlendirmesine rağmen Bağdat'tan çıkmak istemiştir. Çünkü halife Me'mûn'un, kardeşine yapılanlardan dolayı Tâhir'e karşı tavır ve tutumu değişmiştir. (Yıldız, 1992, V, s.404).¹² Kendisinden başka Me'mûn'un hilafete geçişinde etkin olan tüm kişilerin ortadan kaldırılması da Tâhir'in Bağdat'tan ayrılmak istemesinde bir etkidir. Tâhir'in bu talebine Me'mûn başlangıçta şüpheyle yaklaşıp kendisine isyan edebileceği endişesiyle karşı çıksa da halifenin yakın adamlarından Ahmed b. Ebû Halid'in kefaleti üzerine Tahir b. Hüseyin, Horasan'a vali olarak atanmıştır (İbn Tayfûr, 2021, s.70).

Horasan bölgesi bu dönemde halifeliḡin doğu topraklarının neredeyse tamamını kapsamaktaydı. Bununla beraber yıllardır süregelen Emin-Me'mûn mücadelesinde Tâhir'in işleri Horasan'dan yürütmesi bölge ahalisiyle yakınlığına sebep olmuş ve bu durum valilik döneminde de halk ile bütünleşmesini sağlamıştır. Zamanla bir validen daha çok bir hükümdar gibi davranmaya başlayan Tâhir, halifenin adını zikretmeksizin sikkeler darb ettirince (NumisBids: Classical Numismatic Group, LLC Islamic Auction 4, Lot 1252 : Tahirids. Tahir I b. al-Husayn. AH 205-207 / AD 821-822. AR..., erişim tarihi: 19.09.2025/20:40), Me'mûn sert bir mektupla Tâhir'i uyarmıştır. Bu mektuba aynı sertlikle karşılık veren Tâhir, çok geçmeden 822 yılında Merv şehrinde bağımsızlığını ilan ederek Me'mûn'un adını hutbeden çıkartmıştır.¹³ Tâhir'in son hamlesi aynı gün Me'mûn'un casusları tarafından Bağdat'a bildirilmiştir. Ancak Tâhir b. Hüseyin bağımsızlık ilanının ertesi günü yataḡında ölü bulunmuştur (Soyupek, 2015, s.7-25).

Tâhir'in ani ölümü Me'mûn için olumlu bir netice gibi görünse de Merv başta olmak üzere Tâhir'in ordusunda isyana ve hazinenin yağmalanmasına

10 Tâhir b. Hüseyin, bölgeden ayrıldıktan sonra oḡluna nasihatnâme veya siyasetnâme türü olarak değerlendirilebilecek mahiyette mektuplar göndermiştir. Büyük bir bölümü yöneticilik üzerine öğütleri içeren bu mektuplar için bkz., (Kavak, 2012).

11 İslâm devletlerinde asayişten sorumlu teşkilat olan şurta hakkında bkz., (Yılmaz, XXXIX, 2010, s.242-244).

12 İbnü'l-Esîr'de konuyla ilgili oldukça ilginç bir hikâye anlatılmaktadır. Hikâyeye göre Tâhir b. Hüseyin, bir gün halife Me'mûn'un yanına girdikten sonra onun gözlerinin dolduğunu ancak sebebini kendisine söylemediğini, durumu halifenin yardımcılarından soruşturan Tâhir, kardeşi Emin'in kendisi elinden öldürülmesinden dolayı Me'mûn'un hüznünlendiğini ve kendisini öldürmeyi planladığını öğrenmiştir. Bkz., İbnü'l-Esîr, VI, s.313-314.

13 Tâhir b. Hüseyin, Me'mûn'un adını hutbeden çıkarttıktan sonra hutbeyi Şii lideri Musa Kazım adına okuttuḡuna dâir görüşler olsa da bu konu hakkında herhangi bir kaynak bulunmamaktadır. Tartışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., (Kurt, 2002, s.58). Ayrıca Şiiilerin Horasan'daki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., (Demir, 2017).

sebeplere olmuştur. Ancak Sistân valisi olan oğlu Talha, derhal bölgeye gelerek valilik makamına el koymuştur. Me'mûn'un, Talha'yı babasına rağmen bu görevde bırakmasının temel sebebi muhtemelen bölgede mevcut Hâricî isyanlarına karşı Horasanlı Tâhirî ailesinin desteğini almak istemesidir (Kurt, 2002, s.61). Talha'nın göreve geldikten sonra Me'mûn'a biat ederek isyana son vermesi, aileye Horasan'da verasete dayalı bir yönetim fırsatı vermiştir. Talha b. Tâhir'in hem Sistân valiliği hem de Horasan valiliği dönemlerinde en çok problem yaşadığı mesele, başlangıcı Harun Reşid'in halifeliği zamanına dayanan Hâricî isyanları olmuştur.

3.4. Talha b. Tâhir Döneminde Sistân

Tâhir b. Hüseyin'in vefatından sonra Sistân'daki siyasi mücadelelerde üç grubun etkin olduğu görülmektedir. Bu gruplardan ilki, bölgede Abbâsî Devleti adına belirli bir meşruiyetle varlık gösteren Tâhirîler veya onların tayin ettiği valilerdir. İkinci grup, uzun yıllar İslâm dünyasını sarsan Hâricîlerdir. İslâm devletlerinin yönetim merkezinden oldukça uzak ve müdahalesi zor olan bölgelerde varlığını sürdüren Hâricîler, üzerinde herhangi bir hâkimiyetin uzun süre otorite sağlayamadığı Sistân'ın bu döneminde de varlıklarını korumuşlardır. Üçüncü grup ise başlangıçta Hâricîlerle mücadele için ortaya çıkarak devlet desteğini de almış olan ancak daha sonra eşkıyalık faaliyetleriyle döneme damga vuran ayyârlardır.¹⁴

Talha b. Tâhir'in Sistân'daki valiliği yaklaşık bir yıl sürmüştür. Kaynaklarda bu dönemdeki Hâricî isyanlarına dair bilgiler bulunmamaktadır. Bir yıl sonra Horasan'da babasının yerine geçen Talha, Sistân'a İlyas b. Esed'i¹⁵

14 Sistân'da ayyâr zümresine ilk kez 815 yılında Kûhistan valisi Leys b. Fazl döneminde rastlanmıştır. Târih-i Sistân adlı eserde, Leys'in Hamza el-Hâricî ile uzun süren mücadeleler sonunda anlaşma sağladığı, bu başarısı için bölge ayyârlarına ziyafet düzenlendiği ve toplanan vergileri onlara dağıttığı ifade edilmiştir. bkz., (Târih-i Sistân, 2018, s.164). Sözlükte "çok dolaşan, aylak-basıboş, düzenbaz, çevik, delikanlı, kurnaz" anlamlarına gelen *ayyâr* (Kanar, 2015, s.635), terim anlamında Orta çağ İslâm dünyasında özellikle VIII ve XII. yüzyıllarda etkin olan gruba verilen adı ifade etmektedir. Ayyâr, İslâmiyet'ten önce İran topraklarında bilinen bir gelenek veya sosyal bir grup olarak tanımlanabilmektedir. Ortaya koydukları güç ve etkileri bakımından da İslâm döneminde birdenbire ortaya çıkması mümkün olmayan bu grubun, Sâsânîler döneminde hükümdarın özel birliklerinden birini ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bkz., (Zakeri, 1995, s.69 vd.). İslâm döneminde ise başlarda tasavvuf ehlinin içerisindeki askeri yönü gelişmiş kimselerden oluşan bir örgütlenmeyi ifade eden *Fütüvvet* ile anılmış ise de (Özcan, 1991, s.296). Abbâsîler döneminde devletin bir askerî kolu olup gücünün azaldığı dönemlerde ise ayaklanmalar çıkaran bir isyan grubu halini almıştır. Bkz., (Keykavus b. İskender, tsz, s.167). Ayyârları temsil edenlerin genelde işsiz veya ordudan ayrılmış kişilerin oluşturduğu bilinmektedir. Devlete katkıları dolayısıyla silah ve çeşitli askeri teçhizata sahip olan Ayyârlar, bazı dönemlerde bu itaatten vazgeçerek isyana kalkışmıştır. Özellikle Tâhir b. Hüseyin'in ölümünden sonra asayişin sağlamadığı Sistân'a atanan vali veya âmillerin gücüne göre ön plana çıktıkları görülmüştür. Bu grubun çıkardıkları ayaklanmalardan en önemlisi muhtemelen 847 yılında Sâlih b. Nasr'ın başını çektiği harekettir. Bu hareket daha sonra Yakub b. Leys ile meşru bir devlet haline gelecektir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., (Pirlanta, 2015, s.30 vd.).

15 İlyas b. Esed, Sâmânoğulları hanedanının devletleşme sürecinde ön plana çıkmış dört kardeşinden biridir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., (Kurt, 2003, s.112).

göndermiştir. 823 yılının sonunda bu göreve Sistân'ın eski valisi Muhammed b. Hüseyin'in kardeşi Muaddel getirilmiştir. Ancak şehirden ayrılmayan İlyas, halkı Muaddel'e karşı kışkırtmıştır. Bu iki grup arasındaki rekabette Muhammed ve Muaddel kardeşlerin Sistân ve çevresinde emlakının çokluğu sebebiyle nüfuz sahibi olduğu ve bu gücünü kullanarak Hamza el-Hâricî'den ordu talep ederek bütün emlakını Hâricîlere kaptırmak pahasına varlıklarını sürdürdükleri bilinmektedir (Târîh-i Sistân, 2018, s.166).

824 yılında Talha b. Tâhir'in bir yıl gibi kısa bir süre içinde arka arkaya Sistân'da üç kez görev değişikliğine gittiği bilinmektedir. Gönderilen amillerden en sonuncusu Muhammed b. Yezid, göreve geldikten sonra Sistân ayyârlarından birinin ayaklandığı görülmektedir. İsyana müdahale edemeden görevden alınan Muhammed'in yerine İsa b. Ahmed getirilmiş ve ayyârlar üzerine başarılı bir sefer gerçekleştirmiştir. 828 yılında meydana gelen bu olaydan sonra bölgeye bu kez Ahmed b. Tâhir gönderilmiştir. Ancak Hamza el Hâricî'nin taraftarları şehre girmesine izin vermediği için Horasan'a dönmek zorunda kalmıştır (Kurt, 2002, s.65).

Ahmed b. Tâhir'in atamasından sonra Talha b. Tâhir vefat etmiştir. Yerine kardeşi Rakka emiri Abdullah b. Tâhir getirilmiştir (İbn Hallikân, II, 1994, s.49; Safvet, 1939, s.393). Talha'nın ölümünden birkaç ay sonra Hamza el-Hâricî'nin de vefat ettiği bilinmektedir. Bu olaydan sonra Hâricîler arasında liderlik kavgası başladığı ve Ebû Avf b. Abdurrahman'ın yeni liderleri olduğu görülmektedir (Târîh-i Sistân, 2018, s.167).

3.5. Abdullah b. Tâhir Döneminde Sistân

828 yılında Sistân'a gönderilen Muhammed b. Ahvas, Hâricîlerle yaptığı savaşta mağlup olmuş, durumu öğrenen Abdullah ise bölgeye Aziz b. Nuh ile yeni bir ordu göndermiştir. Yine yenilen Tâhirî kuvvetleri geri çekilerek 830'da tekrar saldırıya geçmiştir. 831'de Aziz b. Nuh'un ordusu mağlup olmuş ve kendisi de öldürülmüştür. Yenilgiler sonrasında Sistân halkı Aziz b. Nuh ile bölgeye gelen Abdullah'ın amcası Hüseyin'e biat etmiştir. Hüseyin de yanında bulunan Sistân'ın eski amillerinden İlyas b. Esed'i yine aynı göreve getirmiştir.¹⁶

Halife Me'mûn 833'te vefat etti. Yerine ise Mu'tasım yeni Abbâsî halifesi olarak hilafet makamına geçti. Mu'tasım, Horasan valisi Abdullah'ı görevinde bırakmış, Abdullah da Sistân'a Hüseyin b. Abdullah es-Sayyârî'yi göndermiştir. Sistân'ın yeni valisi Hüseyin, yeğeni Abdullah'ı Büst'te görevlendirmiştir. Bu dönemde Büst üzerinden Hâricîlerle mücadeleler devam etmiştir. 837'de

16 Sâmanî hanedanından İlyas b. Esed'in Ceyhun'un kuzeyindeki topraklarına gönderilmeyip yeniden Sistân'a atanması, muhtemelen Me'mûn'un ona Herat valiliğini vermesi sebebiyle Herat'ın da Tâhirî hâkimiyeti altında kalması içindir. İlyas b. Esed'in görevlendirilmesine dâir bkz., S.Nefîsî, s.165. Yine bu dönemde Samanîlerle ilişkiler hususunda bilgi için bkz., (Bosworth, 2007, s.98).

Hüseyin'in ölümünden sonra yerine amcasının oğlu Nasr b. Mansûr getirilmiştir (Bosworth, 1968, s.106).

Nasr, göreve geldikten sonra oğlu Sayyâr'ı Büst'e atamıştır. Büst'te Muhammed b. Vâsıl adlı bir Hâricî isyan etmiş ve Sayyâr ona esir düşmüştür. Ancak daha sonra Muhammed b. Vâsıl, Nasr b. Mansûr tarafından takdir edilmiş ve oğlu Sayyâr da kurtulmuştur. Bu olaylardan sonra Abdullah b. Tâhir, Sistân'da İbrahim b. Hüseyin'i görevlendirmiştir. 840 yılında göreve gelen İbrahim 844 yılında Abdullah'ın ölümüne kadar görevini sürdürmüştür (Târih-i Sistân, 2018, s.175).

3.6. Tâhir b. Abdullah Döneminde Sistân

Halife Mu'tasım, 842'de vefat etmiş ve yerine, vasiyeti gereği oğlu Vâsık Billâh (ö.847) hilafet makamına geçmiştir. Vâsık Billâh'tan menşûr olan Tâhir b. Abdullah, İbrahim b. Hüseyin'i Sistân'daki görevinde bırakmıştır. İbrahim de Büst'e oğlu Ahmed'i göndermiştir. Ahmed'in Büst'te göreve başlamasından sonra Gassan b. Nasr adında biri, etrafına topladığı taraftarıyla ona isyana kalkmıştır. İki taraf arasında meydana gelen savaşlardan sonra Gassan yenilerek öldürülmüştür. Hemen arkasından Ahmed Kavli adlı başka biri Büst ve Sistân'ın ayyârlarını da yanına alarak Ahmed b. İbrahim'e isyan etmiş ve başarılı olmuştur (Kurt, 2002, s.96). Yenilgi sonrasında bölgeye Yahya b. İbrahim gönderilmiş ancak ahali yatıştıktan sonra Ahmed b. İbrahim görevine iade edilmiştir. Bu durum üzerine Büst ileri gelenlerinden Beşar b. Süleyman isyan etmiştir. Beşar başarılı olup şehri ele geçirince halka zulmetmeye başlamış, onun bu zulmüne sessiz kalmayan Gassan'ın kardeşi Sâlih b. Nasr, Beşar'a karşı Büst'te ayaklanma başlatmıştır. Yakub b. Leys ve pek çok ayyârın desteğini alan Sâlih, Beşar'ı mağlup ederek topraklarını ele geçirmiştir. Muhtemelen 847 yılında meydana gelen bu olay sonrasında Tâhirîlerin Sistân hâkimiyeti sona ermiştir (Târih-i Sistân, 2018, s.175-176).

4. SAFFÂRÎLER

4.1. Saffârîlerin Menşei ve Kuruluş Süreci

Saffârîlerin menşelerine dâir bilgiler devletin kurucusu Yakub b. Leys ile sınırlıdır. Ancak Yakub'un Sistânlı bir Fârisî olması, şehrin tarihine dâir en önemli kaynak olan Târih-i Sistân'da kendisine çok büyük iltifatlar ve muhtemelen büyük bir kısmı efsanelere dayalı bir seçerenin atfedilmesine sebep olmuştur ki bu seçere İran efsanelerinde Keyümers olarak bilinen Âdem (a.s.)'a kadar dayandırılmıştır.

Yakub'un tam künyesi Ebû Yusuf Ya'kub b. el-Leys es-Saffâr es-Sicistânî'dir, Zerenc'in bakırcı esnafı reisinin oğlu olarak Karnin kasabasında doğmuştur. Kendisi de Zerenc'te bakırcılıkla meşgul olan Yakub, babasının

dükkânına sık sık uğrayan ayyârların arasına katılarak kardeşiyle birlikte kısa zamanda ün sahibi olup taraftar kazanmıştır. Yakub b. Leys bir aile mirası ile yönetime gelmediği veya soylu bir aileye mensup olmadığı için kaynaklarda kendisinden önceki ataları veya nesebi hakkında başka bir malumat bulunmamaktadır.

Saffârî Devleti, Sistân merkezli kurulan ilk devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletin kurucusu Yakub b. Leys, Sistân ayyârlarından olup Sâlih b. Nasr'ın en güvenilir adamlarından birisi idi. Beşar b. Süleyman'a karşı kazanılan zafer sonrasında Büst'te bir devlet kurmaya çalışan Sâlih, Büst halkından vergi toplamış ve şöhreti sebebiyle hem ayyârlar hem de ahaliden kendisine katılan kimselerle büyük bir ordu kurmuştur. Kurulan bu yeni ordu, ilk zaferini Kiş'te Hâricîlere karşı kazanmıştır (Bosworth, 1968, s113).

Sâlih'in bölgedeki varlığını kendileri için tehdit olarak gören Tâhirîlerin Sistân valisi İbrahim b. Hüseyin, oğlu Muhammed'i 854 yılında muhtemelen Sâlih ile savaşması için Büst'e göndermiştir. Zemindaver'de büyük bir yenilgiye uğrayan Sâlih, gücünü topladıktan sonra aynı yılın ortalarına doğru Sistân'a girmeyi başarmış ve gecesinde ayyârlarıyla gerçekleştirdiği ani bir baskın sonucu Büst şehrini ele geçirmiştir.¹⁷ Durumu geç fark eden İbrahim, Hâricîlerin lideri Ammâr'a sığınıp durumu Tâhir b. Abdullah'a bildirdikten sonra kendisine destek kuvvetler gönderilmiştir (Yıldız, V, 1992, s.410).

Sistân'da bulunan Sâlih, bir taraftan ahalisinin İbrahim'e verdiği destek dolayısıyla tedbirlerini artırıp tüm kapılara ayyârlarını yerleştirirken diğer taraftan da İbrahim'e yakın olan bölgedeki tüm yöneticilere saldırıp mallarını yağmalamıştır. Yağmaladığı malları Sistân'a götürmek isteyen Sâlih, Hâricîlerin baskınına maruz kalarak bölgeden çıkamamıştır. Yardımına yetişen Yakub b. Leys, Sâlih'i kurtarmayı başarmıştır. Tedbirlerini aldıktan sonra İbrahim ve Ammâr'a saldıran Sâlih, öncekinden daha güçlü bir konuma yükselmiştir (Târih-i Sistân, 2018, s.178).

İbrahim ile mücadelesinin son evresinde savaşa İbrahim'in oğlu Muhammed de katılmış ancak sonuç değişmemiştir. Bu galibiyetler sonrasında Sâlih, askerlerini Muhammed'in sarayı ve hizmetindeki kimselerin evlerine saldırmaya yönlendirmiştir. Bu durum başta Yakub b. Leys olmak üzere ayyârların tepkisine yol açmıştır. Sâlih'in ayyârları para için kullanması anlaşmazlığın temel sebebi gibi görünmektedir. Sadece dini yüceltmek için savaşacaklarını iddia eden ayyârları, Sistân ahalisi de destekleyerek Sâlih'e karşı direnmiştir. Neticede kendisine Büst halkından

17 Târih-i Sistân adlı eserde Büst şehri bu dönemde öne çıkmakta ve Büst'ü ele geçiren kuvvetlerin Sistân'ın tamamına hâkim olduğu izlenimi verilmektedir. Sistân bölgesi merkezinin Zerenc olduğu ve bu merkezin Ahmed b. Halef'in saltanatı döneminde yani XI. yüzyılın ilk yıllarında olduğu bilinmektedir. Zerenc'in stratejik öneminin artmasında muhtemelen Büst şehrinin Sistân bölgesinin kuzey geçiş noktasında yer almasının etkisi vardır.

başka taraftar bulamayan Sâlih, Büst emiri Malik b. Merdûye ile anlaşarak Sistân'dan kaçmayı planlamıştır. Durumdan Yakub b. Leys'in haberinin olması üzerine Malik, maiyetiyle birlikte öldürülmüştür. Ancak bu mücadelede hem Sâlih kaçmayı başarmış hem de Yakub'un kardeşi Tâhir öldürülmüştür (Tunç, 2017, s.13).

Yukarıda ifade ettiğimiz mücadelelerde ön plana çıkan isim her ne kadar Yakub b. Leys olsa da ordu Sistân'a döndükten sonra, Dirhem b. Nasr'a biat etmiştir. Yakub'un ahalî ve ayyârlar üzerindeki nüfuzu, Dirhem'i tedirgin etmiştir. Bu sebeple Dirhem, hastalık bahanesiyle saraya çekilip kendisine bağlı ayyârlarla Yakub'u ortadan kaldırmayı planlamıştır. Ancak Dirhem'in bu hareketi Yakub'un tepkisini çekmiştir. Dirhem'in tavırlarından durumu anlayan Yakub, orduyu Dirhem'in tüm adamlarından temizlemiş ve Dirhem'i de saraydan çıkararak hapse atmıştır. Böylece Yakub b. Leys, 10 Nisan 861'de Sistân ahalisinden biat almıştır (Târîh-i Sistân, 2018, s.181-182).

4.2. Yakub b. Leys'in Hâkimiyet Mücadelesi

Yakub b. Leys, Sistân'da hâkimiyeti ele geçirdikten sonra arka arkaya Hâricîlerle mücadelelere girişmiştir. Bu meşguliyetten istifade eden Dirhem ise Yakub'un yanında yer almış güçlü diğer bir ayyâr olan Ser Batak ile birleşip Yakub'u saf dışı bırakmak istemiştir. Durumdan haberi olan Yakub, bu ikilinin üzerine gitmiş ve savaşın hemen başında Ser Batak'ın öldürülmesi, ordusunun dağılmasına sebep olmuştur. Savaşı kazanan Yakub, Ser Batak'ın tüm mal varlığını Sistân'a taşımıştır (Târîh-i Sistân, 2018, s.185).

Yakub b. Leys, Dirhem ve Ser Batak'ın saldırılarını bertaraf etmesinden sonra hâkimiyetinin devamlılığını sağlama hususunda iki problemle karşılaşmıştır. Bunlardan ilki Hâricîler diğeri ise Sâlih b. Nasr'dır. Muhtemelen Hâricîler gibi yıllardır Sistân topraklarında varlıklarını sürdürerek gitgide güçlenen bir oluşum ve hemen hemen kendisiyle aynı topraklardan çıkmış bir askeri ve siyasi figür olan Sâlih b. Nasr ile aynı anda mücadeleye girişilmesi başarısızlıkla sonuçlanacağı için bir tarafla uzlaşmayı tercih etmiştir. Bu sebeple Ammâr el-Hâricî'ye elçi göndererek selefi Hamza'nın faaliyetleri ve halka asla zarar vermemesinden bahsetmiştir. Ayrıca halifelik hayalinden vazgeçmesini tavsiye ederek bir nevi iki taraflı bir saldırmazlık anlaşması sağlamıştır (Târîh-i Sistân, 2018, s.183-184).

860-862 yılları arasında Abbâsîlerin doğu topraklarında ayyârların güç mücadelesi yaşanırken merkezde ise bu kısa sürede iki halife değişikliğinin meydana geldiği ancak Tâhir b. Abdullah'ın Horasan valiliğinin devam ettiği görülmektedir.¹⁸ Aynı dönemde Sistân'da Hâricîlerle anlaşıp en azından

¹⁸ Kaynakta bu dönemde Tâhir b. Abdullah'ın aynı görevde kaldığı ifade edilirken Sistân üzerinde Yakub'un hâkimiyetinin halifelik tarafından tanınıp tanınmadığına dâir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Tâhir b. Hüseyin'in bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Abbâsîlerin aynı aileyi mevcut görevde bırakması bölgedeki gücünün zayıflamasını gösteren

ahalisini güvence altına almayı başaran Yakub, halkına ikramlarda bulunarak yönetim teşkilatını kurmuştur. İçeride ve dışarıda gerekli tedbirleri alan Yakub b. Leys, Ağustos 862'de Büst'te güç kazanan Sâlih b. Nasr'ın üzerine yürümüştür. Durumdan haberi olan Sâlih ise Büst'ü boşaltarak Sistân'a saldırmıştır. Yakub'un ordu komutanı ve kardeşi Amr saldırıya hazırlıksız yakalanarak tutuklanmıştır. Ancak haber alıp geri dönen Yakub, yine galip gelerek kardeşini de kurtarmıştır. Kardeşini sağ olarak kurtardığı için dervişlere ve yoksullara elli bin dirhem bağışlamıştır.¹⁹

4.3. Saffârîlerin Rutbillere Saldırısı ve Türk Şâhilerin Sonu

Tâhir b. Abdullah'ın 862'de vefatından sonra yerine oğlu Muhammed geçmiştir (Yıldız, 1992, V, s.411). Aynı dönemde hâlâ Sistân'ı elinde bulunduran Yakub'un ordusuna Hâricîler katılmaya başlamıştır. Gitgide güçlenen Yakub, yeniden Büst'e hareket ederek Sâlih b. Nasr'ın üzerine yürümüştür. Sâlih ise Sistân'da yıllardır hâkimiyet mücadelesi veren Rutbil ile anlaşmıştır. Yakub'un harekete geçtiğini öğrenen Sâlih, müttefiki Rutbil'e sığınmıştır. Bu sırada Eseduye adlı bir Hâricî'nin Sistân saldırısı, Yakub'u kısa süreliğine oyalamışsa da 864 yılının başında yeniden Sâlih b. Nasr'ı yakalamak için Büst'e yönelmiştir (Yıldız, 1992, V, s.420). Ruhhac'da Yakub ile Salih arasında şiddetli bir savaş meydana gelmiş, Sâlih'in müttefiki Rutbil, Ruhhac'a gelerek Salih'e destek olmuştur.

Rutbil'in büyük bir ordu ve fillerle savaşa katılmasıyla savaş şiddetlenmiştir. Savaşın aleyhine sonuçlanacağını anlayan Yakub, emrindeki süvarilerle doğrudan Rutbil'in üzerine saldırarak onu öldürmüştür. Rutbil'in ölümüyle ordusu dağılmaya başlamış ve Yakub'un kuvvetleri, dağılan ordudan çok sayıda esir ve ganimetler elde etmiştir. Bununla beraber Rutbil'in tüm ailesi Yakub'a sığınmış ve takip edilen Sâlih b. Nasr da yakalanarak Rutbil'in ailesiyle birlikte Sistân'a getirilmiştir. Yakub, Rutbil'in oğlunu Büst kalesine hapsedmiş, Ruhhac'ın yönetimine de Rutbil'in amcasının oğlu Sâlih b. Hacer'i göndermiştir. Sâlih b. Nasr ise esir edildikten yaklaşık bir yıl sonra 865 yılının başlarında ölmüştür (Târih-i Sistân, 2018, s.186-187).

Yakub b. Leys, sefer sonrasında 867'de isyan eden Sâlih b. Hacer'in üzerine yürümüş ve neredeyse etrafındaki bütün kaleleri ele geçirmiştir (Bosworth, 2007, s.110). Sâlih bu kuşatmalarla başa çıkamayacağını anladığında

en belirgin olaydır. Bu tutumu sergilemelerinde kendi iç meselelerinin de etkili olduğu görülmektedir. Neticede bu kadar hareketli ve pek çok grubun birbiriyle mücadele ettiği bir bölgede Abbâsîler muhtemelen hutbede adlarının okunması suretiyle bölgenin kendilerine bağlı olmalarına razı olmuşlardır.

- 19 Târih-i Sistân'ın bu bölümünde müellifin, Yakub b. Leys'in daha sonraki dönemde Hâricîlerle olan yakınlığını meşru bir zemine oturtmaya çalıştığı görülmektedir. Yakub, Ezher adındaki bir arkadaşı aracılığıyla Hâricîlere de ihsanda bulunmuştur. Yine eserin ilerleyen bölümlerinde kendisi de bir Hâricî olan Ezher'in hayatı bir başlık altında ayrıntılı bir şekilde anlatılarak Rutbil ile yapılan savaşta bir filin karnını yararak büyük cengâverlikler sergilediği anlatılmıştır (Târih-i Sistân, 2018, s.239).

intihar etmiş, kaledeki askerleri de Yakub'a sığınmıştır. Sâlih daha sonra Büst'te defnedilmiş, Yakub ise bir askerini kalede bırakarak 867'de Sistân'a dönmüştür. (Yıldız, 1992, V, s.421).

Yakub b. Leys, Sistân'a geri döndükten sonra aynı yılın Ağustos ayında Herat seferine çıkmıştır. Bu sırada Herat emiri olan Hüseyin b. Abdullah b. Tâhir, durumu haber aldığı anda kalede kalıp savunmayı tercih etmiştir. Yakub, mücadeleden galip çıkarak hem kaleyi ele geçirmiş hem de Hüseyin'i esir etmiştir. Bu yenilgi sonrasında İbrahim b. İlyas b. Esed, Horasan'dan emri altındaki ordusuyla gelerek Yakub ile Büşenc'te savaşmıştır. Ağır bir yenilgi alan İbrahim, durumu Muhammed b. Tâhir'e bildirerek Yakub ile anlaşma yapılmasını istemiştir (Keleş, 2020, II, s.58). Neticede yaşanan son gelişmeler ve İbrahim'in belirttiği hususları göz önüne alan Muhammed, bir mektup, çok sayıda hediye ve Sistân, Kâbul, Kirman ve Fars'ın menşûrünü Yakub'a göndermiştir. Böylece Yakub, Sistân'a geri dönmüştür.

868 yılında kapatıldığı Büst kalesinden kaçmayı başaran Rutbil'in oğlu, güçlü bir ordu kurarak Ruhhac'ı ele geçirmiştir. Bu sırada Herat seferi ile meşgul olan Yakub, bu durumu öğrenince 869 yılının sonunda Rutbil'in oğlunu yakalamak için Sistân'dan ayrılmıştır. Yakub Ruhhac'a ulaştığında, Rutbil'in oğlunun Kâbul'e kaçtığını öğrenmiş ve onu takibe koyulmuştur. Ancak olumsuz mevsim şartları sebebiyle Yakub, Sistân'a geri dönmüştür. Amacına ulaşamayan Yakub, dönerken Rutbil'in oğluna yardım eden Halaçlar ve Türklerden pek çok kimseyi öldürmüştür (Târîh-i Sistân, 2018, s.193).

Sistân'a döndükten sonra Kâbul'e sefer düzenleyen Yakub, topladığı yüklü miktardaki ganimeti halife Mu'temid'e (ö.892) göndermiştir. Bu hediyeler sonrasında hazırladığı elçilik heyeti ile Yakub'a mukabele eden Mu'temid, Belh, Toharistan, Fars, Kirman, Sistân ve Sind'in ferman ve sancaklarını Yakub'a vermiştir. Daha sonra 872 yılının başlarında tekrar Rutbil'in oğlu üzerine sefere çıkan Yakub, Kâbul'e yürümüş, Rutbil'in oğlu da bu kez Nay Laman kalesine sığınmıştır. Uzun süren kuşatmanın ardından Rutbil'in oğlu teslim olmak zorunda kalmıştır (Târîh-i Sistân, 2018, s.195).

4.4. Yakub b. Leys'in Halife Tarafından Tanınması ve Ölümü

Yakub, yukarıda bahsedilen olayların ardından Muhammed b. Tâhir'i ailesiyle birlikte Sistân'da Cuma Câmii yanına yaptırdığı büyük bir hapis haneye koymuştur (Târîh-i Sistân, 2018, s.199). Halife ile artık doğrudan teması olan Yakub, ona bir mektup göndererek hem Muhammed b. Tâhir'i tutukladığını hem de halifelik iddiasında bulunan Abdurrahim adlı kişinin öldürüldüğünü bildirmiştir. Halife Mu'temid, Muhammed'in tutuklanmasını tasvip etmese de Abdurrahim'in öldürülmüş olmasından ötürü olaya sessiz kalmıştır. Ancak Yakub'un giderek güçlenmesi halifeyi tedirgin etmiştir. Karşılıklı güvensizliğin bir sonucu olarak iki taraf Bağdat yakınlarında karşılaşmış ve

Yakub b. Leys ilk kez mağlup olmuştur. Bu sırada bir hastalığa yakalanan Yakub, 14 Haziran 879'da vefat etmiştir (Târîh-i Sistân, 2018, s.208). Yakub b. Leys'in ölümünden sonra yerine kardeşi Amr b. Leys geçmiştir. (İbnü'l-Esîr, 1986, VII, s.271). Halifeye bağlılıklarını bildiren Amr, bölgede abisi kadar başarılı bir yönetim sergileyememiştir. Saffârî hanedanı XI. yüzyıla kadar varlığını devam ettirse de Amr'ın son dönemlerinden itibaren Sistân dâhil olmak üzere bölgede artık halifenin de desteklediği Sâmânîoğulları'nın etkin olduğu görülmektedir.

5. SÂMÂNÎLER

5.1. Sâmânîlerin Ortaya Çıkışı ve Menşeleri

Sâmânî ailesinin tarih sahnesine çıkışı hakkında araştırmacılar, İslâm tarihinde oldukça önemli yeri olan iki olay üzerinden iki farklı görüş ortaya koymaktadırlar.²⁰ Bu olaylardan ilki, Emevîler dönemine dayanmaktadır. Ailenin adını aldığı ve kaynaklar üzerinden varlığı bilinen en eski atası Sâmân Hudât'tır. 724 yılında Emevî halifesi Hişâm b. Abdülmelik (ö.743) tarafından Horasan'a atanan Esed b. Abdullah (ö.738), 727'de ahaliye karşı sert tutumundan dolayı azledilmiştir (Halife b. Hayyât, 2019, s.302). 730 yılında ağabeyi ile yeniden bölgeye gelerek Horasan'a atanan Esed, bu dönemde başarılı faaliyetlerde bulunmuştur (Taberî, 1979, III, s.424). Esed'in ikinci döneminde Belh bölgesinde, düşmanlarından kaçan Sâmân Hudât, Esed b. Abdullah'a sığınmış ve daha sonra da Müslüman olmuştur. Bu olay sonrasında Esed, Sâmân Hudât'ı Belh'e geri göndermiştir (Nerşâhî, 2013a, s.88). Hanedanın tarih sahnesine çıkışına dâir ikinci olay ise halife Harun Reşid henüz hayatta iken başlayıp Me'mûn tarafından bastırılan Râfi b. Leys'in isyanı ile alakalıdır. Kaynaklarda bu isyanın bastırılmasında Esed b. Sâmân Hudât'ın²¹ dört oğlunun Me'mûn'a destek olduğu ve bu sayede halifelik indinde önemli bir konuma geldikleri aktarılmaktadır (Gerdizî, 2022, s.25).

Sâmânî ailesi ile ilgili bir diğer tartışma ise menşeleri hakkındadır. Özellikle Gerdizî'nin, Sâmân Hudât'ın nesebinin Keyümers'e dayandığına dâir görüşü, ailenin İranlı olduğu iddiasına sebep olmuştur. (Gerdizî, 2022, s.25). Ancak bu dönemde pek çok devlet adamı için İranlı olsun olmasının İran'ın millî kahramanlarına dayandırma veya unvanlarını kullanma geleneği olduğu bilinmektedir. Sâmânîlerin Türk olduklarına dâir bilgiye ise İlhanlı veziri Reşidüddin Fazlullah'ın eserinde rastlanılmıştır. Esere göre Oğuz

20 Bahsedilen olaylar üzerinden ortaya atılan görüşler Nerşâhî ve Gerdizî'nin eserlerine dayanmaktadır. Nerşâhî, Sâmân Hudât'ın Esed b. Abdullah'a sığınmasını anlatırken daha sonra Buhara hâkimine Buhar Hudât denmesi gibi Sâmân köyüne döndüğü ve hâkimiyetini burada tesis ettiği için de bu ismin verildiğini açıklamıştır. (Nerşâhî, 2013b, s.298-299). Gerdizî, Me'mûn döneminden itibaren Sâmânîler hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca Sâmân Hudât'ın Me'mûn'un yanına gelerek Müslüman olduğunu ve devletin isim babası ve kurucusunun Hodâ b. Hâmitân olduğunu ifade etmektedir (Gerdizî, 2022, s.25).

21 Sâmân Hudât, mevlâsı olarak görülen Esed b. Abdullah'ın adını kendi oğluna vermiştir. (Nerşâhî, 2013b, s.298).

Yabguluğu'nda Doğur Yabgu'dan sonra Acemlerin Sâmân Hüdâ dedikleri Sâmân Yabgu, Maverâünnehir tahtına çıkmıştır (Rezaei, 2019, s.30; Merçil, 1994, s.253-266). Ayrıca hanedanın ilerleyen dönemlerdeki tarihi kayıtlarında orduları daima Türk ordusu şeklinde zikredilmiştir (Mukaddesî, 2015, s.360; İbn Miskeveyh, 2016, s.536). Elbette ki bahsi geçen ordunun paralı askerlerden oluşmuş olabileceği ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Bununla birlikte ailenin Me'mûn döneminde hâkim oldukları bölgede görev almaları, Hudât unvanının bu dönemde Türkler için kullanılması ve Sâmânîlerin içerisindeki Türk yönetici ailelerin varlığı da menşelerine dâir bir fikir vermesi açısından dikkate değerdir (Usta, 2020, s.159, 166-167).

5.2. Sâmânîlerin Kuruluş Süreci

Sâmânîlerin, Sâmân Hudât'tan sonraki tarihleri hakkında dönemin kaynaklarında bilgiler bulunmamaktadır. Ancak İbnü'l Cevzî, güney Araplarından olan Esed b. Abdullah'ın Ebû Müslim'i desteklediği ve bu desteğin daha sonra Sâmânîoğullarına miras kaldığını ifade etmiştir. Bununla birlikte Harun Reşid'in oğlu Me'mûn'u gönderdiği Rafi b. Leys isyanının bastırılmasında Esed ve çocuklarının Horasan valisi Ali b. İsa b. Mâhân'ın ordusunda bulunduklarını aktarmıştır (İbnü'l Cevzî, 1357, V/2, s.141).

Sâmânîlerin Sistân bölgesiyle alakası, dört kardeşten İlyas'ın Herat'a atanmasıyla başlamıştır. İlyas b. Esed, bölgeye geldikten sonra Tâhîrîlerin hizmetine girerek Sistân'daki Hâricî ayaklanmalarının bastırılmasında görev almıştır. 857 yılında vefat eden İlyas'ın yerine oğlu İbrahim geçmiş ve bu dönemde bölgenin en güçlü ismi olan Yakub b. Leys ile mücadele eden İbrahim ona yenilerek esir düşmüştür (Usta, 2020, s173). İbrahim'den sonra bölgede herhangi bir Sâmânî hanedan üyesinin idari kadrolarda görev yapmadığı bilinmektedir (Târîh-i Sistân, 2018, s.189).

Ailenin Ceyhun nehrinin kuzeyindeki topraklarında geriye kalan üç kardeşten Nuh b. Esed, Maverâünnehir'de idareyi ele almış ve Abbâsî halifelîği ile ilişkilerini sağlamlaştırarak yönetim bölgesinde güçlenmiştir. Abbâsîlere muhalif olan gruplar ve İsficab'taki Türklere karşı başarılı seferler düzenleyen Nuh, 842 yılında ölmüş ve yerine kardeşi Ahmed geçmiştir. Ahmed'in de 865 yılında vefat etmesi üzerine Sâmânîlerde Nasr b. Ahmed dönemi başlamıştır. Bu dönemde Abbâsîler tarafından Maverâünnehir bölgesinin idaresi tamamen Sâmânîlere bırakılmış ve bu şekilde Sâmânî Devleti kurulmuştur (İbnü'l-Esîr, 1986, VII, s.232).

Yaşanan son gelişmelerden sonra 873-874 yıllarında Buhara'da meydana gelen karışıklık için kendisinden yardım istenilen Nasr, bölgeye kardeşi İsmail'i göndermiştir. Ancak İsmail'in bölgedeki üstün başarısı kendisini tedirgin etmiş ve kısa sürede taraflar mücadeleye girişmiştir. İsmail'in galibiyeti ile sonuçlanan bu mücadeleler sonunda ağabeyini görevine iade

eden İsmail, 892’de onun ölümü sonrasında tahta geçmiştir (İbnü’l-Esîr, 1986, VII, s.381). Ağabeyine tutumu ve ahlak anlayışı ile saygınlık kazanan İsmail (Nizâmü’l-Mülk, 2013, s.133), ilk icraat olarak devletin merkezini Buhara’ya taşımıştır. Daha sonra devletin doğu sınırlarını güvence altına alan İsmail, 900 yılında Saffârilere karşı bir sefer düzenlemiştir. Yakub b. Leys kadar güçlü olamasa da yönetim bölgesinde ve Abbâsî halifesinin gözünde oldukça etkin ve tedirgin edici olan Amr b. Leys, halife Mu’tezid’den (ö.902) Horasan menşûrunu istemiştir. Menşûru vermek mecburiyetinde kalan halife, diğer taraftan İsmail b. Ahmed’den yardım almıştır. (İbnü’l-Esîr, 1986, VII, s.148-149). Ceyhun kıyısında konuşlanan İsmail, büyük bir savaş sonucunda galip gelerek Amr’ı esir edip beraberinde Semerkant’a götürmüştür. Bu başarıları sonrasında Horasan, Cürcân ve Taberistân menşûrları İsmail’e verilmiş ve halifeliğin doğu topraklarının en güçlü hükümdarı konumuna gelmiştir. 907 yılında Buhara’da vefat eden İsmail’in yerine oğlu Ahmed geçmiştir (Nerşâhî, 2013b, s.335-336).

5.3. Sâ mâniler Döneminde Sistân

Amr b. Leys’in esir alınmasından sonra İsmail b. Ahmed onu Semerkand’a götürmüştü. Bu sürede Amr, Sistân’da yönetimi ele geçiren iki torunu Tâhir ve Yakub’a bir mektupla kendisi için istenilen yirmi milyon dirhemi fidye olarak göndermelerini istemiştir. Bu talebe herhangi bir cevabın gelmemesi üzerine Amr, fidyenin on milyon dirheme düştüğünü bildirdiği bir mektup daha göndermiştir. Ancak savaşın kaybedilmesinin nedenlerinden olan torunları Tâhir ve Yakub dedeleri Amr’ı kurtarmak istememişlerdir.²² Durumdan haberdar olan halife Mu’tezid, Amr’ın Bağdat’a gönderilmesini istemiştir. İsmail b. Ahmed her ne kadar gönülsüz de olsa Amr’ı Bağdat’a göndermek zorunda kalmıştır. Bağdat’a ulaşan Amr bir süre sonra öldürülmüştür (Gerdizi, 2022, s.26).

Amr’ın ölümünden Ahmed b. İsmail’in ele geçirdiği ana kadar Sistân için bir buhran dönemi yaşanmıştır. İçki ve eğlence düşkünlüğünün yanı sıra yönetim kabiliyeti de bulunmayan bu iki hanedan üyesi, Sistân’da Saffârî Devleti’nin çöküşünü hızlandırmıştır. Sistân’da hutbe, Tâhir ve Yakub’un adına okunmaya başlasa da bölgenin idaresi devlet adamlarının eline bırakılmıştır. Bu durum ise bir müddet sonra devlet adamlarının kendi aralarında mücadelelerin başlamasına yol açmıştır. Bu dönemde Amr’ın tutsaklığından itibaren devleti toparlayan yöneticilerin başında Sübkeri gelmektedir. Bir diğer isim ise Tâhir ve Yakub’un kız kardeşi Banu ile evli olan Muhammed b. Halef b. Leys’tir. Sübkeri, ilerleyen dönemde ele geçirilen Fars eyaletinde görev almaya başlamıştır (Târih-i Sistân, 2018, s.227-236).

²² Amr b. Leys’in esir düştükten sonra torunlarına gönderdiği mektuplar ve torunlarının tepkisi eserde oldukça canlı bir şekilde aktarılmıştır. Amr’ın içine düştüğü duruma halifenin de çok üzüldüğü ve bu nedenle hastalandığı ve Amr’ın ölümünden kısa süre sonra halifenin bu üzüntüden öldüğü aktarılmıştır (Târih-i Sistân, 2018, s.227-236).

Tâhir ve Yakub'un sık sık Sistân'dan ayrılmaları ve devletin hazinesinin de tükenmesi üzerine hanedan üyesi olan Leys b. Ali yönetimi ele geçirmiştir. Leys'in şehre hareketinden çok geç haberdar olan Tâhir, önce anlaşmayı kabul etse de kardeşi Yakub'un direnmesi üzerine iki taraf arasında mücadele başlamış ve Leys bu mücadeleyi kazanmıştır. Yönetime geçen Leys, Fars'ta halife ile anlaşılan ve kendisine sığınan Tâhir ve Yakub'u Bağdat'a gönderen Sübkerî'nin üzerine yürümüştür. Ancak başarısız olan Leys, Bağdat'a gönderilmiş ve yerine kardeşi Muhammed b. Ali getirilmiştir. (Târih-i Sistân, 2018, s.234-248).

Muhammed göreve gelir gelmez orduyu ve ahaliyi rahatlatarak güvenlerini kazanmıştır. Ancak bu dönemde halife Muktedir (ö. 932) Sistân menşûrünü Ahmed b. İsmail'e vererek ondan Saffârîlerin üzerine yürümesini istemiştir. Aynı dönemde kardeşi Muaddel'in kendisine isyanıyla da uğraşmak zorunda kalan Muhammed, şehrin ileri gelenlerinin de tavsiyesiyle kardeşini affetmiş ve onu şehrin merkezine yerleştirerek emrine askerler vermiştir. Ancak Muaddel göreve gelir gelmez ağabeyine isyan etmiştir (Yıldız, 1992, V, s.447). İki tarafla aynı anda mücadele edemeyeceğini anlayan Muhammed savaşın başlamasından kısa süre sonra Büst'e kaçmıştır. Daha sonra Ahmed b. İsmail'in kuvvetleri tarafından yakalanan Muhammed Bağdat'a, kardeşi Muaddel ise Buhara'ya gönderilmiştir. Ahmed, Sistân'ı amcasının oğlu Mansûr b. İshak'a vererek bölgeden ayrılmıştır. (Târih-i Sistân, 2018, s.260).

Sâmânîlerin bölgedeki hâkimiyeti ahali tarafından hoş karşılanmamıştır. Sistân halkı, Horasanlıların yönetimine karşı Yakub'un henüz on yaşındaki oğlu Amr'ı desteklemişlerdir. Neticede bölgede çıkan bir ayaklanma, taraftarlarının hapishaneleri boşaltmasıyla büyük bir isyana dönüşmüş ve Mansûr esir edilmiştir. İsyanı başlatan Sendelî, zaferi sonrasında yönetime geçerek halka zulmetmeye başlamıştır. Gelişmeler sonrasında bir savaş daha meydana gelmiş ve Sendelî, Hilmend kıyılarına kaçmak zorunda kalmıştır. 912 yılının ortalarında kuvvetini toplayan Sendelî yeniden karşı saldırıya geçse de mağlup edilerek öldürülmüştür. Daha sonra Ebû Hafs künyeli Amr b. Yakub Sistân'a davet edilerek Sistân yönetimine geçmiştir (Târih-i Sistân, 2018, s.262).

Mansûr b. İshak'ın esir edildiği haberi Ahmed b. İsmail'e ulaşınca Ahmed, Hüseyin b. Ali el-Mervezî komutasındaki büyük bir orduyu Sistân'a göndermiştir. Meydana gelen mücadeleler sonrasında Mansûr kurtarılmış ve Amr ile yanındaki ayyârlar Ahmed b. İsmail'e teslim edilmiştir. Amr b. Yakub, Ahmed'in yanından Bağdat'a gönderilmiş ayyârlar ise öldürülmüştür. Bundan sonra Sâmânîler adına bölgeye Ebû İmrân Simcûr ed-Devâtî yönetici olarak atanmıştır (Zeki, 2020, s.77 vd.). 913 yılında meydana gelen bu olaylar sonrasında Ahmed b. İsmail bir suikast sonucunda öldürülünce emir Simcûr da Sistân'dan kaçmak zorunda kalmıştır (Târih-i Sistân, 2018, s.262). Simcûr'un kaçışının ardından Sistân'da Sâmânî ailesi, sadece Mansûr b. Nuh

döneminde Sâffarî hanedan üyelerinin mücadelesinde taraf olarak etkin rol oynayabilmiştir. Sâ mânî Devleti içerisindeki Türkler bu dönemden itibaren Sistân'da ciddi bir varlık göstermeye başlamıştır.

SONUÇ

VIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren gerek Arap toplumu gerekse Arap olmayan tüm Müslümanlar tarafından tepki gören Emevîler, muhalif pek çok grubun birleşmesiyle 750 yılında yerini Abbâsîlere bırakmak zorunda kalmıştır. Emevîlere göre daha mutedil olan yeni yönetimde artık Arap olmayan unsurlar devlet kademelerinde daha etkin rol almaya başlamıştır. Yönetime geçişte oldukça etkili olan bu unsurlar, zamanla halifelik içindeki başka önemli meselelerde de kendilerine yer bulmuşlardır. Özellikle halife Harun Reşid'in çocukları Emîn ve Me'mûn arasında gerçekleşen taht mücadelesi, İran asıllı komutanlara idareci olma imkânı sunmuştur.

Yerel hanedanlar olarak isimlendirdiğimiz üç farklı hakimiyetin ilki olan Tahirîler, yukarıda bahsi geçen imtiyazlılar arasında en önde gelenidir. Hakimiyetin kurucusu olarak bilinen Tahir b. Hüseyin'in atalarının Abbâsî hareketini desteklemeleri, kendisinin de bu politikayı devam ettirmesine sebep olmuştur. Neticede Me'mûn saflarında yer alarak askerî başarılarıyla adından söz ettiren Tâhir, yaptığı siyasi hamlelerle kendisini daha rahat hareket edebileceği Horasan bölgesine atmayı başarmıştır. Ancak Tahir'in bölgesindeki isyanı, halihazırda halifenin Emin meselesinde ona karşı huzursuzluğuyla birleşince sonu olmuş ve hakimiyet bir süre sonra yerli muhalif gruplar tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bahsedilen dönemde Sistân'da Hâricîler ve bir nevi şehir fedailiğinden eşkıyalığına dönüşen Ayyârlarla ciddi mücadelelerin yaşandığı ve Ayyârların galip gelerek liderlerinin öncülüğünde Sistân merkezli devleti kurmuşlardır.

Tahirîlerin Sistân'daki amillerinin zamanla halka ağır vergiler yükleyerek eziyet etmesi isyanlara sebep olmuştur. Şehir ayyârlarının başlattığı isyan faaliyeti zamanla güçlenmiş ve şehirde söz sahibi olmaya başlamışlardır. Ancak bu güç, liderlerinin hareketi farklı amaçlara yönlendirmesi sebebiyle liderini değiştirerek devletleşme yoluna gitmiş ve Yakub b. Leys es-Saffâr'ın liderliğinde Sistân merkezli Saffârîler hakimiyeti kurulmuştur. Başlangıçta Hâricîler, Müslüman olmayan ve halifelik aleyhtarı tüm zümrelerle mücadele eden Yakub, bölgesinde hayli güçlenmiştir. Zamanla muhtemelen bünyesine aldığı Hâricîlerin de etkisiyle Bağdat'a yürümüş ve başarısız seferi sonrasında ölmüştür. Onun ölümünden sonra kardeşi Amr, kendisi kadar başarılı olamamış ancak hanedan üst hakimiyetlerin idaresinde uzun süre bölgede etkin olmayı başarmıştır.

Saffârîlerde Amr b. Leys'in başa geçmesiyle bölgede yaşanan güç boşluğu, Maveraünnehir bölgesinde kurularak zamanla Sistân ve çevresine

kadar hakimiyet sahasını genişleten Sâ mânîler tarafından doldurulmuştur. Halifenin de desteğini alan Sâ mânîler, bölgede etkin olmakla beraber yönetim merkezlerini bu topraklara taşımamıştır. Neticede merkezden uzak olan bu topraklar, Sâ mânîlerin içindeki Türk komutanları için cazibe merkezi haline gelmiştir. Simcûrî ailesiyle başlayan bölgedeki Türk idareciliği zamanla bir isyan merkezi haline gelip Gazneli Devleti'nin kurulmasına zemin hazırlamıştır.

Sistân'da yaklaşık yüz yıl gibi bir aralığını ifade eden yerel hanedanlar döneminde dikkat çeken önemli meseleler vardır. Öncelikle hanedanların hakimiyetlerini kurma şekilleri pek çok noktadan benzerlik göstermektedir. Muhtemelen Abbâsî yönetimi, halifeliğin hem el değiştirmesinde hem de akıbetinde etkin rol oynayan ailelerin bir şekilde bu güçlerini kontrol altında tutmak istemiştir. Askerî alandaki üstünlüğünü de yavaş yavaş kaybeden Abbâsîler, bahsi geçen gruplara imtiyaz tanıyıp hatta fırsat buldukça birbirlerine kırdırarak bölgede üst kimlik varlığını korumuştur.

Bölgede devam eden Hârîcî isyanlarıyla birlikte zamanla Sistân ve çevresinde ortaya çıkan marjinal grupların türemesi, Sistân'ı arzu edilen bir şehir konumundan çok asayişin sağlanamadığı ve kanlı mücadelelerin yaşandığı bir bölge haline getirmiştir. Bununla birlikte Abbâsîlerin askerî güç olarak geri çekilmesi ve İran asıllı komutanların da yöneticilik vasıflarının bölge için yetersiz kalması, Sistân'da huzurun teminini sağlayamamıştır. Bölgede asayiş ancak X. yüzyıldan sonra Türk yönetimiyle sağlanabilmiştir.

KAYNAKÇA

- ABDÜLAZİZ ES-SEÂLİBÎ,(1995) *Sukûtu'd-Devleti'l-Emeviyye ve Kıyâmu'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, (nşr. H. Sâhili) Beyrut.
- Ahbârû'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, (1971), (nşr. A. Dûrî-A. Muttalibî), Beyrut 1971.
- AKBAŞ, N., (2024), *Arap Akınlarından Moğol İstilasına Kadar Sîstân'da Türkler*, (Basilmamış Doktora Tezi), Malatya.
- AKBAŞ, N., (2019), *Türk Şâhîler*, Malatya.
- BARTHOLD, V., (2020), *Moğol İstilâsı Devrinde Türkistan*, (çev. S. S. Moralı, Haz. G. Kara), Ankara.
- BOSWORTH, C.E., (2007), "The Tahirids and Saffarids" *The Chambridge History of Iran IV*, s.90-135.
- BOSWORTH, C.E., (1968) *Sîstân under the Arabs, from the Islamic Conquest to the Rise of the Saffârids* (30-250/651-864), Roma.
- DALKILIÇ, M., (2020), "Emin", *Zirveden Dramatik Sona Müslüman Sultanlar*, (ed. M. Hizmetli), İstanbul, s.42-43.
- DEMİR, H., (2017) *Horasan'da Şiilik*, İstanbul.
- DEMİRCAN, A.,(2004) "İslâm Kültüründe On İki Rakamı", *İstem II/4*, s.9-34.
- DİNEVERÎ, (2017) *Ahbârü't-Tivâl (Eskilerin Haberleri)*, (çev. Z. Akman-H.Z. Aytemur), Ankara.
- FAIRSERVIS, W.A., (1961), *Archeological Studies in the Seistan Basin of South-Western Afghanistan and Eastern Iran*, New York.
- FAYDA, M., (1994), "Ebnâ", *DİA X*, s.78-79.
- FİRDEVSÎ, (1945), *Şehnâme I-IV* (çev. N. Lugal), İstanbul.
- GERDİZÎ, (2022), *Zeynü'l-Ahbâr*, (çev. F. Akçay), Ankara 2022.
- GÜZEL, F., (2019), "Abbâsi İhtilal Kahramanlarından Kahtabe b. Şebib", *Turkish Studies XIV/1*, s.163-175.
- İBN HALLİKÂN, (1994), *Vefeyâtü'l A'yân ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, (nşr. İ. Abbas), Beyrut.
- İBN HAVKAL, (2014), *10. Asırda İslâm Coğrafyası* (çev. R. Şeşen), İstanbul.
- İBN HURDAZBİH, (2008), *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, (çev. M. Ağarı), İstanbul.
- İBN MİSKEVEYH, (2016), *Tecâribü'l-Ümem*, (çev. K. Burslan), Ankara.
- İBN TAYFÜR,(2021), *Kitâbu Bağdâd*, (çev. M. Hizmetli), Ankara.
- İBNÜ'L CEVZÎ (1357), *el-Muntazam fî Târihi'l- Mülûk ve'l-Ümem V/2*, Haydârâbâd.
- İBNÜ'L CEVZÎ (1994), *el-Muntazam fî Târihi'l-Ümem (I-XVIII)*, Beyrut.
- İBNÜ'L ESİR, (1986), *İslâm Tarihi I-XI (el-Kamil fi't-Târih)*, (Ed. M. Tulum), İstanbul.
- İSTAHRÎ, (2015), *Ülkelerin Yolları*, (çev. M. Ağarı), İstanbul.

- KANAR, M., (2015), *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul.
- KARAKUŞ, N., (2017), *Bir İhtilalcinin Anatomisi: Ebû Müslîm Horasanî*, İstanbul.
- KAVAK, Ö., (2012), *Abbâsî Veziri Tahir'den Oğlu Abdullah'a Siyasî Nasihatnâme*, İstanbul.
- KEYKAVUS B. İSKENDER, Kâbusnâme, II, (çev. A. Özkırmı), İstanbul (tsz),
- KURT, H., (2010), "Tâhir b. Hüseyin", *DİA XXXIX*, s.399.
- KURT, H., (2003), "Devlet Kurma Sürecinde Samanoğulları", *AÜİFD XLIV/2*, s.109-129.
- KURT, H., (2002), *Türk-İslâm Dönemine Geçişte Tâhiroğulları*, Ankara.
- KURT, H., (2020), "Tâhiroğulları (821-873)", *Tarihte Müslümanlar II*, (ed. İ. Aycan), Ankara.
- KÜTÜK, A., (2014), "İslâm/Türk Devlet ve Toplum Geleneğinde Renkler ve Anlamları", *Türkiyat Mecmuası XXIV (Güz)*, s133-170.
- MERÇİL, E., (1994), "Sâmânî Devleti'nde Türklerin Rolü", *Tarih Dergisi 35*, s.254.
- MES'ÜDÎ, (2004), *Murûcû'z-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, (nşr. A. Batur), İstanbul.
- MUKADDEŞİ, (2015), *İslâm Coğrafyası (Ahseñü't-Tekâsim)*, (çev. A. Batur), İstanbul.
- NERŞÂHÎ (2013a), *Târih-i Buhârâ*, (çev. E. Göksu), Ankara.
- NERŞÂHÎ(2013b), *Nerşâhî'nin Târih-u Buhârâsı*, (çev. A. Duman), İstanbul.
- NİŞÂBÛRÎ, (1965), *Târih-i Nisâbûr/The Histories of Nishapur*, (ed. R. Frye), Cambridge.
- NİZAMÜ'L-MÜLK, (2013), *Siyâsetnâme (Siyerü'l-Mülûk)*, (çev. M.A. Köymen), Ankara.
- ÖZ, M., (2010), "Şia", *DİA XXXIX*, s.111-115.
- ÖZAYDIN, A, (2001), "Kahtabe b. Şebîb", *DİA XXIV*, s.201.
- ÖZCAN, A., (1991), "Ayyâr", *DİA IV*, s.296
- PIRLANTA, İ., (2015), *Ortaçağ İslâm Dünyasında Şehir Eşkıyaları Ayyarlar*, İstanbul.
- REZAEİ, İ.S., (2019), *Camii't-Tevârih'in Sultan Mahmud ve Devrine Dâir Bölümünün Çevirisi ve Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- SA'İD-İ NEFİSÎ, (1335), *Târih-i Hânedân-ı Tâhirî*, Tahran 1335.
- SOYUPEK, H., (2015), "Tâhirî Devleti'nin Kurucusu Tâhir b. Hüseyin'in Şiirleri ve Vasiyeti", *SDÜİFD II/35*, s.7-25.
- TABERÎ, (1979), *Tarih-i Taberî Tercemesi I-III*, Konya.
- TABERÎ, (1970), *Târihu't-Taberî I-VII*, (thk. M. Ebû'l-Fazl İbrahim), Kahire.
- Târih-i Sistân*, (2018), (çev. V. Öntürk), İstanbul.
- Târih-i Sistân*, (1894), (nşr. M. Taki), Tahran.

TUNÇ, M., (2017), *Saffari Devleti (861-1003)*, Edirne.

USTA, A., (2020), *Türkler ve İslâmiyet-İlk Müslüman Türk Devleti Samaniler*, İstanbul.

YAKUBİ, (2002), *Ülkeler Kitabı*, (çev. M. Ağarı), İstanbul.

YILDIZ, H.D., (1988), “*Abbasiler*”, *DİA* I, s.31-48.

YILDIZ, H.D., (1992), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi I-XIV*, İstanbul.

YILMAZ, M., (2010), “*Şurta*”, *DİA* XXXIX, s.242-244.

ZAKERİ, (1995), *Sasanid Soldiers in Early Muslim Society the Origins of ‘Ayyâran and Futuwwa*, Wiesbaden 1995.

ZARRINKUB, A.H., (2008), “*The Arab Conquest of Iran and Its After math*”, *The Cambridge History of Iran IV*, Cambridge, s.1-56.

ZEKİ, İ., (2020), *Horasan’da Hakimiyet Mücadelesi (820-1005)*, İstanbul.

HAÇLI SEFERLERİ'NİN SELÇUKLU DÖNEMİ ANADOLU'SUNUN TOPLUMSAL VE DEMOGRAFİK YAPISINA ETKİSİ

“ ”

Tunay KARAKÖK¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, tkarakok@bartin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4028-2148>

Giriş

Haçlı Seferleri, XI- XIII. Yüzyıllar arasında Anadolu'yu da kapsayan geniş çaplı askerî harekâtlar olarak, Selçuklu Dönemi Anadolu'sunun toplumsal ve demografik yapısını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu seferler, yalnızca askerî çatışmalara yol açmakla kalmamış, aynı zamanda Anadolu'nun sosyal yapısını, nüfusunu ve ekonomik ilişkilerini de dönüştürmüştür. Haçlıların Anadolu'yu bir geçiş güzergâhı olarak kullanmaları, yerel halkla yabancı gruplar arasında karmaşık ilişkilerin doğmasına neden olmuş, toplumsal dayanışmalar ve çatışmalar ortaya çıkmıştır. Selçuklu yönetiminin uyguladığı feodal toprak yönetimi ve yerel yöneticilerin politikaları, bu sosyal değişim süreçlerini daha da karmaşıkleştirmiştir. Demografik olarak, Haçlı Seferleri, bölgedeki nüfus hareketlerini artırmış, yeni göçler ve yerleşimler yaratmıştır. Haçlıların yerleştiği bölgelerde şehirleşme süreci hızlanmış, yerel halkla yabancı gruplar arasında etkileşimler artmış ve Anadolu'nun demografik yapısı daha çeşitlenmiştir. Yerel halkın göç etmesi ve yerinden edilmesi, bazı bölgelerde nüfus dengesizliklerine yol açmış, diğer bölgelerde ise yeni sosyal sınıflar ortaya çıkmıştır. Sosyo-ekonomik alanda, Haçlıların Anadolu'da ticaret yollarını canlandırmaları ve feodal toprak düzenlemeleri, yerel ekonomiyi güçlendirmiş ancak toplumsal eşitsizlikleri artırmıştır. Feodalizm ve toprak yönetimi, halk arasında huzursuzluk yaratmış, yerel üretim ve tarım düzenlerini değiştirmiştir. Sonuç olarak, Haçlı Seferleri, Anadolu'nun sosyal yapısını, demografisini ve ekonomik ilişkilerini köklü bir şekilde dönüştürmüş, bölgenin uzun vadeli tarihi ve kültürel evrimini derinden etkilemiştir. Bu makalede, Haçlı Seferleri'nin Anadolu Selçuklu Devleti ve Anadolu'nun toplumsal ve demografik yapısı üzerindeki etkileri çeşitli yerli ve yabancı kaynaklar ışığında ele alınacaktır.

Haç, Hristiyanlıkta, İsa'nın çarmıha gerildiği sembol olarak kabul edilen, genellikle iki dikey çubuğun birleşimiyle oluşan bir işarettir. Hristiyanlar için kutsal bir simge olan haç, İsa'nın ölümünü ve onun insanlık için sunduğu kurtuluşu simgeler. Hacı ise, İslam dini açısından kutsal kabul edilen yerleri, özellikle Mekke'yi ziyaret eden kişidir. Ancak Haçlı Seferleri bağlamında “hacı” kelimesi, Hristiyan askerler için de kullanılmaya başlanmış ve Hristiyanlık adına kutsal toprakları ele geçirme amacıyla yapılan bu seferlere katılan kişilere verilen bir unvan olmuştur. Haçlılar, haç işareti taşıyarak bu seferlerde, Hristiyanlığın kutsal topraklarını yeniden ele geçirmeyi amaçlamışlardır. Haçlı Seferleri, Batı Hristiyan dünyasının, Doğu'daki Kutsal Toprakları ele geçirme ve bölgedeki Hristiyan hakimiyetini yeniden tesis etme amacıyla düzenlediği geniş çaplı askerî ve dini harekâtlardır. İlk olarak 1096 yılında başlayan bu seferler, sadece Doğu Akdeniz bölgesini değil, aynı zamanda Bizans İmparatorluğu ile Selçuklu hâkimiyetindeki Anadolu'yu da önemli ölçüde etkilemiştir. XI. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Anadolu, Selçuklu Türkleri tarafından fethedilmekte olan bir coğrafya haline gelmiş

ve bu durum, bölgedeki siyasi, toplumsal ve demografik dengeleri kökten değiştirmiştir (Runciman, 1951, 29; Altan, 2009: s. 75; Asbridge, 2010, 51; Demirkent, 1994, s. 65). Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos'un Papa II. Urbanus'tan askeri yardım talebi, Batı Avrupa'daki siyasi ve dini güçlerin dikkatini Anadolu'ya çekmiş, bu çağrı sonucunda gerçekleşen Haçlı Seferleri, Anadolu'yu Haçlı ordularının ana geçiş güzergahı haline getirmiştir. Bu durum, sadece siyasi ve askeri sonuçlar doğurmakla kalmamış; aynı zamanda toplumsal yapı, nüfus dengesi, kültürel etkileşim ve ekonomik hayat üzerinde kalıcı izler bırakmıştır (Runciman, 1951, 30; Tyerman, 2006, 19; Demirkent, 1996, s. 525; Aayöü, 2018: s. 48-51).

Haçlı Seferleri, Batı Hristiyan dünyasının, özellikle Papa ve kilisenin önderliğinde düzenlediği, doğudaki kutsal toprakları ele geçirme amacı güden askeri ve dini harekâtlar olarak tarihe geçmiştir. Bu seferler, XI. yüzyılın sonlarından itibaren Batı Avrupa'dan başlamakla birlikte, Orta Doğu ve Anadolu coğrafyasındaki pek çok toplumsal ve politik yapıyı dönüştürmüştür. Selçuklu Türklerinin Anadolu'da hâkimiyet kurmaya başlaması, Bizans İmparatorluğu üzerinde büyük bir baskı yaratmış ve bu durum, Haçlı Seferleri'nin ortaya çıkış sebeplerinden biri olmuştur (Altan, 2009, s. 575; Demirkent, 1996, s. 525; Demirkent, 1994, s. 66).

1071'deki Malazgirt Meydan Muharebesi'nde Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın Bizans İmparatoru IV. Romanos Diogenes'i mağlup etmesi, Anadolu'nun kapılarını Türklere açmış ve bölgedeki demografik yapıyı köklü bir biçimde değiştiren sürecin başlangıcını oluşturmuştur. Bu zaferin ardından, Anadolu'ya yerleşmeye başlayan Selçuklu Türkleri, yerli Bizanslılar ve Ermenilerle birlikte hem feodal yapıyı hem de toplumsal yapıyı hızla dönüştürmüşlerdir. Ancak Selçuklu Türklerinin Anadolu'da yerleşimlerini hızlandırmalarının, yalnızca yerel halk üzerinde değil, aynı zamanda Bizans İmparatorluğu'nu tehdit eden bir dış faktör yaratmasıyla, Haçlı Seferleri'nin patlak vermesinde önemli bir rol oynadığı da bir gerçektir.

Kaynak: “Haçlı Seferleri Harita”, <https://www.mapharita.com/tarih-atlasi/hacli-seferleri-haritasi>, 01.01.2025

1096 yılında başlayan Birinci Haçlı Seferi, Batı Avrupa’da Hristiyanların kutsal toprakları ele geçirmek üzere yola çıkmalarına neden olmuş ve bu süreç, Bizans İmparatoru I. Alexios Komnenos’un Selçuklu ilerlemesine karşı yardım talebiyle daha da derinleşmiştir. Haçlılar, Anadolu’dan geçerek Kudüs’e ulaşmayı amaçlamış, ancak seferlerin etkisi, yalnızca Kudüs’ü ele geçirmeye sınırlı kalmayıp, Anadolu’daki Selçuklu hâkimiyetini de dolaylı bir şekilde etkilemiştir. Bu dönemde, Haçlıların Anadolu’yu işgali, yerel halkın demografik yapısını değiştirmiş ve köylülerle şehirli halk arasındaki ilişkilerde derin dönüşümlere neden olmuştur (Runciman, 1951, 27; Asbridge, 2004, 49). Selçuklu döneminde, özellikle Anadolu Selçuklu Devleti’nin kurulmasıyla birlikte, bölgenin demografik yapısı hızla çeşitlenmiştir. Türklerin Anadolu’ya yerleşimiyle birlikte, Orta Asya kökenli Türkmen boyları ve göçebe yaşam biçimi bölgede önemli izler bırakmıştır. Köyler ve şehirler hızla gelişmiş, yerleşik hayata geçen Türkler, ticaret, tarım ve sanat gibi alanlarda etkinlik göstermeye başlamışlardır. Bununla birlikte, Haçlı Seferleri, özellikle Batı Anadolu’daki bazı şehirlerde Hristiyan nüfusun yoğunlaşmasına yol açmış, ancak Selçuklu yönetimi bu gelişmelere karşı, bölgesel güvenliği sağlama adına yerleşik Türk nüfusunu artırmayı hedeflemiştir (Demirkent, 1994, s. 68-72).

Haçlı Seferleri’nin etkisiyle, Anadolu’daki toplumsal yapılar, farklı kültürlerin etkileşiminden beslenerek yeniden şekillenmiştir. Kültürel etkileşim hem Hristiyan Batı hem de İslam dünyası arasında bilimsel ve sanatsal alışverişi beraberinde getirmiştir. Anadolu’nun çeşitli şehirlerinde kurulan medreseler, kervansaraylar ve camiler, bu dönemin toplumsal yapısına dair önemli göstergelerdir (Runciman, 1951, 37; Tyerman, 2006, 19). Bu çalışmada,

Haçlı Seferleri'nin Selçuklu dönemi Anadolu'sunun toplumsal ve demografik yapısına etkileri, yerli ve yabancı kaynakların ışığında incelenecektir. Çeşitli yerel topluluklar üzerindeki doğrudan etkiler, göç hareketleri ve kültürel etkileşimler gibi başlıklar üzerinden, Haçlı Seferleri'nin Anadolu'nun uzun vadeli sosyokültürel dönüşümüne nasıl katkıda bulunduğu ele alınacaktır. Ayrıca seferlerin neden olduğu ekonomik değişimler ve toplumsal dayanışma mekanizmaları da detaylı bir şekilde değerlendirilecektir.

1. Selçuklu Dönemi Anadolu'su Hakkında Genel Bir Değerlendirme

Selçuklu Dönemi Anadolu'su, XI. yüzyılın sonlarından itibaren, Türklerin bölgedeki egemenliğini sağlamaya başlamasıyla şekillenen bir dönemi ifade eder. Malazgirt Zaferi (1071), Anadolu'nun kapılarını Türklere açarak, bölgedeki Bizans İmparatorluğu'nun zayıflamasına yol açmıştır. Bu zafer, sadece askeri bir başarı olmanın ötesinde, Anadolu'nun demografik, toplumsal ve sosyoekonomik yapısındaki dönüşümün de başlangıcını işaret etmektedir. Selçuklu Devleti'nin bu topraklarda kurduğu düzen, Osmanlı İmparatorluğu'nun temellerinin atıldığı bir süreç olmuştur (Turan, 2011, s. 49; Kafadar, 2009, s. 66). Selçuklu Devleti, XI. yüzyılda Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun zayıflamasının ardından, Anadolu'da hızla yayıldı. Melikşah döneminde, Anadolu'nun Türk hâkimiyeti altına alınması için pek çok strateji geliştirilmişti. Selçuklu, başta Konya olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kalıcı yerleşim alanları kurarak yerel halkla entegrasyona gitmiş ve bölgedeki yönetim boşluğundan faydalanarak beylikler kurmuştur (İnalcık, 2003, s. 66; Altan, 2001, s. 572). Selçuklu yönetimi, bölgedeki Bizans kültürünü büyük ölçüde değiştirmiş ve bu değişim, Anadolu'da Türk İslam kültürünün yayılmasına olanak sağlamıştır. Bu süreç, aynı zamanda Türk göçlerinin etkisiyle de hız kazanmış ve bölgenin toplumsal yapısı yeniden şekillenmiştir. Türklerin yerleşik hayata geçmesi, Anadolu'nun tarımsal üretim kapasitesinin artmasına ve bu yerleşimlerin ticaret yollarının merkezleri haline gelmesine neden olmuştur (Turan, 2011; Barkey, 2008, Altan, 2009, s. 77; Altan, 2001, s. 571, Ayönü, 2018, s. 60; İbnü'l-Esîr, 1987, s. 52).

Selçuklu Dönemi Anadolu'sunda en belirgin sosyoekonomik değişikliklerden biri, toprak yönetimi ve vergi sisteminde yaşanan değişikliklerdir. Selçuklu hükümdarları, Anadolu'da tımar sistemi ve dirlik düzeni uygulayarak yerel halkı toprak sahibi yapmış, böylece tarımın gelişmesini ve ekonomik istikrarı sağlamayı amaçlamışlardır. Tımar sistemi, özellikle askeri hizmet karşılığında toprak tahsisi, yerel halkın geçim kaynağını belirlemiş ve toprak sahipliği üzerinden Anadolu'daki feodalizmi şekillendirmiştir. Selçuklular, yerel beylerin ve dirlik sahiplerinin egemenliğini sınırlandırarak merkeziyetçi bir yönetim modeli benimsemişlerdir (Turan, 2011, s. 51; İnalcık, 2003, s. 68) Ancak, Haçlı Seferleri'nin etkisiyle, Anadolu'daki feodal yapı daha da güçlenmiş ve yerel halk üzerinde toprak sahiplerinin etkisi

artmıştır. Bu dönemde, toprak sahipleri yalnızca askeri gücün değil, aynı zamanda toplumsal denetimin de en önemli temsilcileriydi. Feodal ilişkiler, özellikle Haçlıların Anadolu'ya girmesiyle birlikte daha da karmaşıklaşmış ve bu durum, toprak düzenlemeleri ile birlikte toplumda büyük eşitsizliklere yol açmıştır (Haldon, 2008, s. 71).

Selçuklu Devleti'nin Anadolu'daki varlığı, bölgedeki kültürel çeşitliliği artırmıştır. Türkler, Anadolu'ya geldiklerinde, bölgedeki Hristiyan ve Yunan kültürleriyle etkileşime girmiş, bu da dinî ve kültürel çeşitliliğin daha da artmasına yol açmıştır. İslam kültürünün Anadolu'ya yayılması, özellikle Konya ve Kayseri gibi şehirlerde etkisini göstermiştir. Selçuklu mimarisi, sanat, edebiyat ve bilim, bölgedeki kültürel yapıyı dönüştürmüş ve Anadolu, İslam dünyasının önemli kültürel merkezlerinden biri haline gelmiştir (Barkey, 2008, s. 66). Selçuklu dönemi, Müslüman-Türk kültürünün yanı sıra, Hristiyan kökenli yerli halkların varlığını sürdürmesi nedeniyle, farklı dini ve kültürel kimlikler arasında karşılıklı etkileşimler gözlemlenmiştir. Özellikle, Haçlı Seferleri sırasında, Selçuklular, Batı'dan gelen Hristiyanlarla sık sık karşı karşıya gelmiş, ancak bu dönemde ticaret, sanat ve ilmi açıdan da etkileşimler artmıştır. Anadolu'nun sosyal yapısı, farklı inançlardan ve kültürlerden gelen grupların ortak yaşam biçimleriyle daha da zenginleşmiştir (Turan, 2011, s. 47; Mangos, 2009, s. 60; Demirkent, 1996, s. 529, Ayönü, 2018, s. 66).

Haçlı Seferleri, Selçuklu Dönemi Anadolu'sunda hem kültürel hem de sosyoekonomik düzeyde derin izler bırakmıştır. Haçlıların Anadolu'ya düzenledikleri akınlar, yerel halkı ciddi şekilde etkilemiş, şehirler ve köyler bazen yıkılmış, bazen de yerleşik düzene olan ihtiyacı daha da artırmıştır. Bu dönemde, yerli halkın yaşam biçimindeki değişiklikler, yerleşim yerlerinin yeniden inşa edilmesi ve ticaret yollarının yeniden şekillenmesi gibi etkiler ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Haçlıların Batı'dan getirdiği mallar ve değerli metaller, Anadolu'nun ekonomisini canlandırmış, ticaretin büyümesine katkı sağlamıştır (Haldon, 2008, s. 78; Yılmaz, 2017, s. 25; Runciman, 1951, s. 66; Altan, 2001, s. 577). Selçuklular, Anadolu'nun tarım potansiyelini kullanarak, bölgedeki ekonomik yapıyı şekillendirmiştir. Sulama projeleri, tarımsal üretim teknikleri ve toprak yönetimi üzerine yapılan reformlar, Anadolu'nun tarımsal verimliliğini artırmış ve yerleşik hayata geçen halk için sürdürülebilir bir ekonomi yaratmıştır. Bununla birlikte, beylikler arasındaki ilişkiler de bu tarımsal üretimi etkilemiş ve yerel halk arasında farklı gelir düzeylerine sahip sınıfların ortaya çıkmasına yol açmıştır (İbnü'l-Esir, 1987, s. 49; İnalçık, 2003, s. 67; Demirkent, 1996, s. 527).

2. Toplumsal Yapının Dönüşümleri

Haçlı Seferleri, XI. yüzyılın sonlarından itibaren Selçuklu İmparatorluğu'nun Anadolu'ya hâkim olmasından sonra, bu bölgedeki toplumsal yapıyı derinden etkilemiştir. Selçuklular hem askeri fetihleri hem

de sosyal yapıları dönüştürme çabalarıyla bilinen bir yönetim biçimiyle Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Bu süreç, yalnızca yerleşim düzenlerinde değil, aynı zamanda ekonomik, kültürel ve toplumsal yapının her düzeyinde büyük değişimlere yol açmıştır. Haçlı Seferleri'nin etkisi, bu toplumsal dönüşümün hızlanmasında önemli bir etken olmuştur. Selçuklu döneminde Anadolu'daki toplumsal yapı, çok boyutlu bir şekilde değişmiş, geleneksel Bizans feodalizmi ile Türklerin getirdiği yeni yönetim biçimlerinin etkisiyle yeniden şekillenmiştir (Yılmaz, 2017, s. 49; Özdemir, 2015, s. 101; Runciman, 1951, s. 79; Tyerman, 2006, s. 66).

Selçuklular, göçebe bir kültüre sahip Orta Asya kökenli bir halk olarak, Anadolu'ya yerleşmeye başladıklarında, bölgedeki yerleşik hayata önemli bir katkı sağladılar. Selçuklu yönetimi, köylülerin ve çiftçilerin vergi yükünü hafifleterek, tarım üretiminde verimliliği arttırmayı amaçladı. Bunun yanı sıra, göçebe Türkmen boyları, yerleşik hayata geçmeye başlamış ve bu durum hem ekonomik hem de toplumsal yapıda önemli dönüşümlere yol açmıştır. Göçebe toplulukların yerleşik hayata geçişi, sadece ekonomik bir dönüşüm değil, aynı zamanda toplumsal sınıf yapısının yeniden şekillenmesine yol açan bir olguydu (Mardin, 2006). Anadolu'nun farklı bölgelerine yerleşen Türkmen boyları, yerleşik halkla entegrasyon sağlarken, aynı zamanda geleneksel sosyal yapıyı da değiştirmiştir. Tüccarlar, zanaatkarlar ve toprak sahipleri arasındaki ilişkiler, özellikle şehirlerde yeni bir sosyal düzenin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönüşümün bir sonucu olarak, özellikle Kervansaraylar ve Medreseler gibi yapılar hem ticaretin hem de eğitim ve kültürel faaliyetlerin merkezi haline gelmiştir (Ertürk, 2011, s. 97; Özdemir, 2015, s. 109; Demirkent, 1996, s. 528).

Selçuklu yönetimi, Anadolu'da feodal bir yapıyı aşarak merkezileşmiş bir yönetim tarzını benimsemiştir. Haçlı Seferleri'nin bir etkisi de Bizans İmparatorluğu'nun zayıflaması ve bu boşluğu doldurmak isteyen Selçuklu Devleti'nin, merkeziyetçi bir yapıyı hızla kurma çabası olmuştur. Bu süreç, toprak reformları ve yeni vergi sistemlerinin uygulanmasıyla belirginleşmiştir. Selçuklu sultanları, toprakları dirlik ve tımar sistemi üzerinden dağıtarak yerel beylere ve yöneticilere merkezi otoriteyi sağlamışlardır. Bu yeni yönetim biçimi, eski Bizans feodalizminin dağılması ve yerini daha sistematik ve hiyerarşik bir yapıya bırakması anlamına geliyordu (Yılmaz, 2017, s. 58; Kafalı, 2008, s. 73; Runciman, 1951, s. 79). Feodal sistemin yerini alan bu merkezileşmiş yapı, Selçukluların Anadolu'da yerel halkla kurdukları bağların güçlenmesini sağladı. Yerel beylere ve askeri komutanlara verilen topraklar, köylüler ve yerel halk ile etkileşimi artırmış ve bu süreç, yeni bir toplumsal sınıf yapısı oluşturmuştur. Bu sınıf yapısı, özellikle Türkmen ve Yörük nüfusunun Anadolu'da kalıcı hale gelmesiyle daha belirginleşmiştir (Barkey, 2008, s. 67; İbnü'l-Esir, 1987, s. 52).

Haçlı Seferleri'nin, Anadolu'daki kültürel çeşitliliği daha da arttırdığı söylenebilir. Haçlılar, Batı Hristiyan kültürünü ve dinini Anadolu'ya taşıırken, aynı zamanda İslam kültürü ve Türk gelenekleri ile karşılaştılar. Bu karşılaşma, yalnızca dini anlamda değil, kültürel anlamda da önemli etkiler yaratmıştır. Haçlı Seferleri sırasında Batılılar, Selçuklu sanatını ve bilimini tanıma fırsatı bulmuşlardır. Özellikle mimarlık ve astronomi gibi alanlarda, iki kültür arasında etkileşim yoğunlaşmıştır (Yılmaz, 2017, s. 49; Akyüz, 2011, s. 79). Anadolu'nun demografik yapısı, Müslüman Türkler, Hristiyan Bizanslılar, Ermeniler, Yahudiler ve Haçlılar gibi farklı grupların bir arada yaşadığı çok kültürlü bir yapıya bürünmüştür. Bu çeşitlilik, Selçuklu yönetimi altında sosyal dayanışmayı ve hoşgörüyü teşvik etmiştir. Ayrıca, Anadolu Selçuklu Devleti'nin hoşgörülü yönetim tarzı, farklı dini ve etnik grupların bir arada yaşamasını mümkün kılmıştır. Örneğin Haçlı Seferleri, Selçuklu Dönemi Anadolu'sunun toplumsal yapısında önemli değişimlere neden olmuştur. Özellikle 1096 yılında başlayan Birinci Haçlı Seferi, Anadolu'nun sosyal ve demografik yapısını doğrudan etkilemiştir. Haçlıların, Bizans İmparatorluğu ile iş birliği yaparak Selçuklu topraklarına saldırması, yerel halkın savunma pozisyonuna geçmesine yol açmış, köyler ve kasabalar, Haçlı saldırılarından kaçan insanlar tarafından terk edilmiştir. Örneğin, Haçlıların Antakya'yı ele geçirmesi ve sonra Kudüs'e ilerlemeleri, bölgedeki yerleşim alanlarında büyük göçlere neden olmuş ve birçok yerli halk yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu göçler, Türklerin Anadolu'nun iç bölgelerine daha fazla yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca, Haçlı Seferleri sırasında Selçuklu topraklarında Türkler ve Hristiyan yerli halklar arasında etnik ve dini gerilimler artmıştır. Özellikle Kayseri, Konya ve İznik gibi büyük Selçuklu şehirlerinde, Haçlıların bu toprakları geçerken yerel halkla olan ilişkileri, toplumsal yapının gerginleşmesine neden olmuştur. Haçlı Seferleri'nin ardından Selçuklu yönetimi, iç kargaşalar ve dış tehditler nedeniyle zayıflamış, bu da şehirlerdeki yöneticilerin ve halkın daha fazla feodal bir yapıya yönelmesine neden olmuştur. Ayrıca, Haçlıların getirdiği kültürel etkileşimler, Anadolu'da ticaretin gelişmesine yol açmış; Haçlılar ile yapılan savaşlar ve onları takip eden göçler, Anadolu'nun ticaret yollarında hareketliliği artırmış, böylece şehirlerdeki zanaatkarlar ve tüccarlar için fırsatlar doğmuştur. Ancak bu süreç, aynı zamanda Selçuklu topraklarında büyük yıkımlara da yol açmış, birçok köy ve kasaba tahrip olmuştur. Sonuç olarak, Haçlı Seferleri, hem Selçuklu yönetiminin askeri gücünü sarsmış hem de Anadolu'nun demografik yapısında önemli değişimlere yol açmıştır (Altan, 2009: s. 81; Zeyrek, 2010, s. 58; Özdemir, 2015, s. 29).

Selçuklu dönemi, ekonomik yapıda da büyük değişimlere yol açmıştır. Haçlı Seferleri, Batı ile Doğu arasındaki ticaret yollarını etkilemiş, ancak aynı zamanda bu yolların tekrar canlanmasına da sebep olmuştur. Ticaret, özellikle İpek Yolu ve Kutsal Topraklara giden yollar üzerinden artan hareketlilik ile

Selçuklu Anadolu'sunda önemli bir ekonomik güç kaynağı haline gelmiştir. Kervansaraylar, yalnızca konaklama alanları değil, aynı zamanda ticaretin ve ekonomik etkileşimin merkezi olarak işlev görmüştür (Emir, 2009, s. 66). Selçuklu dönemi, ekonomik yapıda da büyük değişimlere yol açmıştır. Haçlı Seferleri, Batı ile Doğu arasındaki ticaret yollarını etkilemiş, ancak aynı zamanda bu yolların tekrar canlanmasına da sebep olmuştur. Ticaret, özellikle İpek Yolu ve Kutsal Topraklara giden yollar üzerinden artan hareketlilik ile Selçuklu Anadolu'sunda önemli bir ekonomik güç kaynağı haline gelmiştir. Kervansaraylar, yalnızca konaklama alanları değil, aynı zamanda ticaretin ve ekonomik etkileşimin merkezi olarak işlev görmüştür (Emir, 2009, s. 58-66; Altan, 2001, s. 579).

3. Demografik Yapıdaki Değişimler

Haçlı Seferleri, Anadolu'daki demografik yapının dönüştüğü kritik bir dönemi işaret eder. XI. yüzyılda, Selçuklu Türkleri, Orta Asya'dan batıya doğru yaptıkları göçlerle ve 1071'deki Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'yu yavaş yavaş yerleşim alanı olarak benimsediler. Bu süreç, Türklerin Anadolu'daki etnik yapıyı ve demografiyi şekillendiren temel etkenlerden biri haline geldi. Ancak Haçlı Seferleri, bu demografik değişimin hızlanmasına ve biçimlenmesine yol açmıştır. Haçlılar, Batı'dan gelen askeri ve dini güç olarak, Anadolu'yu hem bir geçiş alanı hem de hedef haline getirirken, bölgedeki nüfus yapısını köklü bir şekilde değiştirmiştir (Yılmaz, 2017, s. 60; Runciman, 1951, s. 78; Asbridge, 2004, s. 99).

Selçuklular, Malazgirt Zaferi'nden sonra, Anadolu'yu hem askeri olarak kontrol altına almış hem de topraklarını yerleşim alanı olarak hızla benimsemişlerdir. Türkler, Orta Asya'dan gelen göçebe bir halk olarak, Türkmen boyları ile birlikte Anadolu'nun iç bölgelerine yerleşmeye başlamışlardır. Bu yerleşim süreci, yerli Bizanslılar, Ermeniler, Yahudiler ve Hristiyan halklar ile karşılıklı bir etkileşim içinde gerçekleşmiştir. Bu demografik değişim, bir yandan yerli halkın Türk nüfusu ile entegrasyonunu hızlandırırken, diğer yandan bu süreçte çeşitli etnik ve kültürel karışımlar ortaya çıkmıştır (İnalcık, 2003). Selçuklu yönetimi, yerli halkın, özellikle Bizanslı köylülerin ve Ermeni nüfusunun yönetimle entegrasyonunu sağlamaya yönelik çeşitli uygulamalara gitmiştir. Bu bağlamda, yerleşik hayata geçiş, köylülerin topraklarında daha fazla verim elde etmeleri için teşvik edilmiş ve bunun karşılığında Türkler, yerli nüfusla toprak paylaşımı yaparak ekonomik yapıyı dönüştürmüşlerdir. Bu demografik dönüşüm, yalnızca tarımsal üretim alanında değil, aynı zamanda şehirlerdeki sosyal yapının da yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Bizanslılar ve Ermeniler gibi yerli topluluklar, zamanla Türklerle bütünleşmiş ve bu etkileşim hem dini hem de kültürel açıdan derin izler bırakmıştır (Haldon, 2008, s. 65; Altan, 2001, s. 5773-74; Anna Komnena, 1996, s. 49-53; Ayönü, 2018, s. 52-55).

Haçlı Seferleri, Anadolu'da sadece askeri bir çatışma yaratmakla kalmamış, aynı zamanda demografik yapıyı da köklü bir şekilde etkilemiştir. Birinci Haçlı Seferi sırasında, Batı'dan gelen Haçlı orduları, Anadolu'yu geçiş noktası olarak kullanmış ve bazı bölgelerde uzun süreli yerleşimlerde bulunmuşlardır. Haçlıların işgal ettiği şehirler arasında özellikle Nicaea (İznik), Antakya ve Edessa gibi önemli merkezler bulunmaktaydı. Bu şehirlerdeki Hristiyan nüfus, Selçuklu yönetimiyle birleşen Haçlı etkisi altında değişime uğramıştır. Haçlılar, bazı bölgelerde yerleşik halkı yerinden ederek, kendi nüfuslarını yerleştirmişlerdir. Bu etkileşim, yerel halkın demografik yapısını ve özellikle köyler ile şehirlerdeki halk hareketliliğini artırmıştır (Barkey, 2008, s. 66; Özdemir, 2015, s. 79; Runciman, 1951, s. 85). Özellikle Batı Anadolu'da, Haçlılar ve Selçuklular arasındaki mücadele, nüfus yapısının bir yandan Hristiyan Batı ile yoğunlaşırken, diğer yandan İslam'ın Anadolu'da hızla yayılmasına da zemin hazırlamıştır. Haçlıların Anadolu'yu geçiş bölgesi olarak kullanmaları, yerli halkın hem göç etmelerine hem de bölgedeki yeni egemenlik yapıları içinde bir yer edinmelerine neden olmuştur. Anadolu'nun çeşitli köylerinde ve kasabalarında, yerleşimlerin kalıcı hale gelmesiyle birlikte, Türk nüfusu çoğalmış ve bölge hızla Türkleşmeye başlamıştır. Bu durumu doğrular nitelikteki şu örnek verilebilir: Haçlı Seferleri, Selçuklu Dönemi Anadolu'sunun demografik yapısında köklü değişikliklere yol açmıştır. Birinci Haçlı Seferi (1096-1099) sırasında, Haçlıların Anadolu'ya girmesiyle birlikte Selçuklu topraklarındaki yerleşim yerleri büyük bir tahribata uğramış ve bu durum, yerel halkın göç etmesine neden olmuştur. Örneğin, İznik'in Haçlılar tarafından ele geçirilmesi, Bizans İmparatorluğu ile iş birliği yapan Haçlıların, bölgedeki Hristiyan nüfusu ile birlikte şehri terk etmesine ve daha güvenli bölgelere göç etmelerine yol açmıştır. Bu göç hareketleri, özellikle Anadolu'nun batı bölgelerindeki demografik yapıyı etkilemiş, Türklerin yerleşmeye başladığı iç bölgelere yeni göç dalgaları getirmiştir. Ayrıca, Haçlı Seferleri'nin, yerel halkla Selçuklu Türkleri arasında etnik ve dini gerilimleri artırması, farklı grupların yerleşim alanlarını değiştirmelerine yol açmıştır. Haçlı Seferleri sırasında, özellikle köylülerin yerinden edilmesi ve köylerin tahrip edilmesi, Anadolu'nun kırsal yapısında büyük değişimlere neden olmuştur. Bu dönemde, birçok köy ve kasaba terk edilmiş ve halk, daha güvenli şehir merkezlerine veya daha iç bölgelerdeki köylere yerleşmiştir. Bunun yanı sıra, Haçlıların bir yandan Anadolu'nun önemli şehirlerini işgal ederken diğer yandan yerli halkla çeşitli kültürel etkileşimlere girmesi, şehirlerdeki etnik çeşitliliği artırmıştır. Örneğin, Konya ve Kayseri gibi şehirlerde hem Türk hem de Bizanslı nüfus birlikte yaşamaya devam etmiş, ancak Haçlılar'ın baskıları ve fetihleri sonucu Türk nüfusu artmış, Bizanslı ve Ermeni nüfusu ise göç etmek zorunda kalmıştır. Bu değişimler, Anadolu'nun etnik yapısını dönemin sonunda büyük ölçüde Türk ve Müslüman nüfusun ağırlıkta olduğu bir yapıya dönüştürmüştür. Haçlı Seferleri, ayrıca Selçuklu yönetiminin zayıflamasına yol açarak, yerel

yöneticilerin feodal yapılar kurmasına ve bunun sonucunda yerel halkın daha küçük ve bağımsız yerleşimlerde yaşamaya başlamasına neden olmuştur. Tüm bu gelişmeler, Haçlı Seferleri'nin Selçuklu Dönemi Anadolu'sunun demografik yapısını köklü bir şekilde değiştirdiğini ve Türklerin bölgedeki baskın etnik grup haline gelmesine katkı sağladığını göstermektedir. (Mangos, 2009, s. 70; Altan, 2001, s. 577).

Haçlı Seferleri'nin Anadolu'daki en önemli etkilerinden biri de etnik ve dini çeşitliliğin artmasıdır. Bizans İmparatorluğu'nun zayıflaması ve Türklerin Anadolu'ya yerleşmesiyle birlikte, Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler arasında yoğun etkileşimler yaşanmıştır. Özellikle İznik, Konya ve Kayseri gibi şehirler hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar için önemli dini merkezler haline gelmişlerdir. Selçuklu yönetimi, farklı etnik ve dini topluluklara karşı hoşgörülü bir politika izleyerek, dini çeşitliliği yönetmiş ve Türk, Ermeni, Hristiyan ve Yahudi toplulukları arasında dini hoşgörüyü teşvik etmiştir (Kafalı, 2008, s. 66; Tyerman, 2006, s. 29). Anadolu'da yaşanan bu demografik çeşitlenme, İslam'ın yayılması ile birlikte, Türklerin sosyal yapıları üzerinde kalıcı etkiler yaratmıştır. Hem Haçlıların Anadolu'ya gelmesi hem de Selçukluların yönetim tarzı, kültürel ve dini etkileşimler ile beraber, bölgedeki etnik çeşitliliğin artmasına yol açmıştır. Köyler ve kasabalar, sadece tarımsal üretim değil, aynı zamanda ticaretin de merkezi haline gelmiştir. Ticaret yolları üzerinde yerleşimlerin artması hem Türk nüfusunun hem de Hristiyan nüfusunun birbirleriyle etkileşim içinde olmasına neden olmuştur (İbnü'l-Esir, 1987, s. 66; Haldon, 2008, s. 52). Haçlı Seferleri sırasında ve sonrasında, göçler Anadolu'daki demografik yapıyı yeniden şekillendiren bir diğer önemli faktördü. Haçlıların Anadolu'ya girişlerinden sonra, Anadolu'nun batısında büyük bir göç dalgası yaşanmış ve bu dalga, başta Türkler olmak üzere, Yörükler ve diğer göçebe topluluklar tarafından takip edilmiştir. Bu göçler, özellikle yerleşim merkezlerinin büyümesine, tarıma dayalı yeni yerleşim alanlarının oluşmasına ve yerleşik hayata geçişin hızlanmasına yol açmıştır. Göçler, yerel halkla olan etkileşimi artırmış ve bölgedeki toprak kullanımını daha verimli hale getirmiştir (İnalçık, 2003, s. 34; Runciman, 1951, s. 66; Asbridge, 2010, s. 54; Ayönü, 2014, s. 72).

4. Toplumsal Dayanışma ve Direniş Mekanizmaları

Haçlı Seferleri, Orta Çağ boyunca Anadolu'nun toplumsal yapısını önemli ölçüde etkilemiş ve bu süreçte yerel halk, özellikle de Selçuklu Devleti'nin yönetimi altındaki topluluklar, çeşitli direniş ve dayanışma mekanizmaları geliştirmiştir. Bu bölümde, Haçlı Seferleri sırasında Anadolu'da toplumsal dayanışma ve direnişin nasıl şekillendiği, halkın ve yerel yönetimlerin nasıl bir tutum sergiledikleri, bu mekanizmaların başarıları ve başarısızlıkları ele alınacaktır.

Haçlı Seferleri, Batı'dan gelen askeri güçlerin ve Anadolu'nun yerli halklarının etkileşimde bulunmalarına neden oldu. Haçlıların Anadolu'ya girişi, yalnızca askeri bir tehdit değil, aynı zamanda kültürel ve dini bir çatışma olarak da tezahür etti. Türkler, Anadolu'ya yerleşmeye başladıkları andan itibaren yerel halkla karşılıklı etkileşime girmeye başladılar. Bu etkileşim, zamanla yerli halk ile Selçuklu yönetimi arasında güçlü bir dayanışma temeline dönüştü. Türklerin Anadolu'daki yerleşik hayata geçişi ve özellikle yerel halkla oluşturdıkları ilişkiler, bu toplulukların Haçlılara karşı direniş gösterme gücünü artırdı. Yerel beyler ve halk, dirlik ve tımar sistemi altında, toprak ve ekonomik kaynaklar üzerinde güçlü bir bağ kurarak, merkezi hükümetten bağımsız hareket etme yeteneği kazandılar. Selçuklu yönetimi, halkın ekonomik dayanışmasını teşvik etmek için vergi yüklerini hafifletti ve bu durum, halkın Haçlılara karşı daha etkili bir direniş sergilemesini sağladı (İnalçık, 2003, s. 47-49). Haçlı Seferleri sırasında, özellikle Anadolu'nun batı ve güney bölgelerinde yerel halk, Haçlı saldırılarına karşı örgütlü direnişler geliştirdi. Selçuklu beyleri ve yerel liderler, Haçlı ordularına karşı mücadelede önemli bir rol üstlendiler. Bu yerel liderler, halkın desteğini alarak, Haçlıların ilerleyişini yavaşlatmaya çalıştılar. Örneğin, Nicaea (İznik) ve Antakya gibi şehirlerde yerel direnişler, büyük oranda Selçuklu beylerinin liderliğinde gelişmiştir. Nicaea, Haçlıların İstanbul'a ulaşmadan önceki ilk büyük hedefiydi ve bu şehirdeki Selçuklu ordusu yerel halkın desteğiyle başarılı bir savunma gerçekleştirmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987, s. 77; Kafalı, 2008, s. 54; Özdemir, 2015, s. 60). Yerel halk, sadece askerî açıdan değil, aynı zamanda lojistik destek ve istihbarat sağlayarak Haçlı Seferleri'ne karşı önemli bir dayanışma göstermiştir. Haçlıların hedeflediği bazı şehirlerde, halk kendi aralarında birleşerek, savaşçı gruplar oluşturmuş ve bunları yerel direniş güçlerine dönüştürmüştür. Toplumsal dayanışma, Haçlılara karşı koymak adına halkın tek bir amaç etrafında birleşmesini sağlamış, bu sayede direniş güçlerinin moral ve psikolojik üstünlük kazanması sağlanmıştır (Haldon, 2008, s. 19; Altan, 2009: s. 78-79).

Haçlı Seferleri'nin en belirgin etkilerinden biri de dini bir çatışma halini almış olmasıdır. Hristiyan Haçlılar, Batı'daki dini inançlarını Anadolu'ya taşımaya çalışırken, Selçuklular, Anadolu'yu İslami bir bakış açısıyla yönetmeye devam ediyorlardı. Bu kültürel ve dini farklılıklar hem yerel halkın hem de Selçuklu yönetiminin direniş stratejilerini etkileyen önemli faktörlerden biri oldu. Selçuklu yönetimi, halkın İslami inançlarını ve geleneklerini korumasına olanak tanıdı ve dini özgürlük anlayışını benimseyerek, Hristiyanlara karşı da hoşgörülü bir yaklaşım sergiledi. Bu durum, halkın dini kimliklerini ve kültürel aidiyetlerini güçlü bir şekilde korumalarına olanak tanımış, toplumsal dayanışmayı sağlamlaştırmıştır (Şahin, 2012, s. 66). Ayrıca, anlatı gelenekleri ve hikâyeler, halkın Haçlılara karşı direnişinin önemli bir parçasıydı. Anadolu halkı, Haçlılara karşı

savaşırken kendi kültürel miraslarını korumaya çalışmış, aynı zamanda dini inançlarını pekiştiren sembolik bir direniş geliştirmiştir. Bu kültürel direniş hem yerel halkın hem de Selçuklu yönetiminin Haçlılara karşı daha güçlü bir toplumsal birliktelik oluşturmaya katkı sağlamıştır (Barkey, 2008, s. 28; Özdemir, 2015, s. 49). Toplumsal dayanışma ve direniş mekanizmalarında sadece erkek savaşçılar değil, aynı zamanda kadınlar ve çiftçiler de aktif roller üstlenmişlerdir. Kadınlar, savaş esnasında sadece savaşçılara lojistik destek sağlamış değil, aynı zamanda sağlık hizmetleri vererek ve moral oluşturarak, direnişin devamlılığını sağlayan önemli figürler haline gelmişlerdir. Özellikle, kadınların, şehirlere ve köylere gelen Haçlılara karşı savunmada ve barınma sağlamada önemli bir rol oynadıkları kaynaklarda yer almaktadır (Emir, 2009). Çiftçiler de Haçlılara karşı gösterilen direnişte merkezi bir rol oynamışlardır. Toprağa dayalı ekonomiye sahip olan Anadolu'da, çiftçiler Haçlı Seferleri sırasında savunma ve direniş için kullanılacak gıda, barınak ve malzeme sağlamışlar, böylece hem ekonomik dayanışma hem de askeri destek için önemli katkılarda bulunmuşlardır (Altan, 2009: s. 96). Selçuklu hükümetinin merkezi stratejileri, yerel halkla birlikte Haçlılara karşı etkili bir direniş organizasyonu kurmayı amaçlıyordu. Savaş stratejileri, yerel beylere ve halklara güçlü bir savunma hattı oluşturmayı, aynı zamanda Batı'dan gelen diplomatik baskıları dengelemeyi amaçlıyordu. Selçuklu sultanları, yerel halkın Haçlılarla mücadelede gösterdiği fedakârlığı ödüllendirmiş ve bu bağlamda toprak dağıtımı ve vergi indirimi gibi teşviklerle direnişi güçlendirmiştir (Mangos, 2009, s. 58).

Genel olarak ise Haçlı Seferleri, Selçuklu Dönemi Anadolu'sunda toplumsal dayanışma ve direniş mekanizmalarının güçlenmesine büyük katkı sağlamıştır. Haçlıların Anadolu'ya girmesi ve özellikle Birinci Haçlı Seferi sırasında (1096-1099) Selçuklu topraklarını işgal etmeleri, yerel halk arasında güçlü bir direniş duygusu yaratmıştır. Bu dönemde, Selçuklu hükümetinin yanı sıra, yerel halk da savunma için birleşmiş ve köylüler, şehir halkı ve askerler arasında dayanışma gelişmiştir. Örneğin, İznik'in Haçlılar tarafından kuşatılması sırasında, şehir halkı ve Selçuklu ordusu birlikte direniş göstererek şehri savunmuş, bu süreçte yerel halkın da askeri yardımları büyük önem kazanmıştır. Bu birliktelik, sadece askeri bir direniş değil, aynı zamanda sosyal bir dayanışmayı da beraberinde getirmiştir. Selçuklu yönetimi, Haçlı Seferleri'nin etkisiyle yerel halkı, topraklarını savunma ve işgale karşı koyma noktasında teşvik etmiş, bu süreçte halkın liderlere olan güveni pekiştirmiştir. Ayrıca, Haçlıların Anadolu iç bölgelerine kadar ilerlemeleri, özellikle Türkmen ve diğer yerel toplulukların birleşerek direniş göstermesine neden olmuştur. Türkmen boyları, Selçuklu yönetimi altında birleşmiş ve yerel direnişi koordine etmiştir. 1101 Seferi sırasında, Haçlıların Selçuklu topraklarına ikinci bir saldırısı, Türkmenlerin ve Selçuklu askerlerinin ortaklaşa mücadele etmeleriyle püskürtülmüştür. Bu

olay, Anadolu'nun farklı etnik ve dini gruplarının, özellikle Türkmenler, Kürtler ve diğer yerel halkların, dış tehditlere karşı birleşerek birlikte hareket edebileceğini göstermiştir. Bu tür olaylar, toplumsal dayanışmanın ve kolektif direnişin, sadece askeri değil, aynı zamanda kültürel ve dini bir güç oluşturduğunu ortaya koymuştur. Haçlı Seferleri, aynı zamanda Anadolu'da Selçuklu devletinin yerel halkla olan ilişkilerini güçlendirmiştir. Selçuklu hükümeti, halkla daha yakın bir ilişki kurarak, savunmaya katılımı teşvik etmiş, yerel liderlerin direniş süreçlerinde rol almasına olanak tanımıştır. Örneğin, yerel beyler ve hükümdarlar, Haçlılara karşı direnişin organize edilmesinde kritik bir rol oynamış ve Anadolu'nun farklı bölgelerinde özgürlük mücadelesi veren halkın yanında yer almışlardır. Bu da Anadolu'daki toplumsal dayanışmanın güçlenmesine, halkın kendi topraklarını savunmaya yönelik kolektif bir bilinç geliştirmesine olanak tanımıştır. Sonuç olarak, Haçlı Seferleri, Anadolu'da toplumsal dayanışmanın artmasına ve yerel halkın daha güçlü bir direniş mekanizması oluşturmaya önemli bir katkı sağlamıştır (Ayönü, 2018, s. 66-70; Demirkent, 1994, s. 70-72; Altan, 2009, s. 88-90; Altan, 2001, s. 580-582).

5. Sosyo-ekonomik Dönüşümler

Haçlı Seferleri, Anadolu'da hem ekonomik hem de sosyal yapıyı derinden etkilemiştir. Selçuklu Devleti'nin Anadolu'ya yerleşmeye başlamasından sonra, özellikle Haçlı Seferleri sürecinde, bu dönüşüm hızlanmış ve yeni ekonomik ilişkiler, ticaret yolları, toprak düzenlemeleri ve toplumsal yapılar ortaya çıkmıştır. Bu bölüme odaklanarak, Haçlı Seferleri'nin Anadolu'nun sosyoekonomik yapısını nasıl dönüştürdüğüne, ekonomik ilişkiler, toprak sistemi ve ticaretin yeniden şekillenmesi gibi unsurlar üzerinden bakalım. Haçlı Seferleri, Anadolu'daki toprak sistemini köklü bir şekilde dönüştürmüştür. Selçuklular, Malazgirt Zaferi'nin ardından Anadolu'yu fethetmeye başlayarak toprak sahipliği ve vergi düzeni gibi sistemleri hem feodal hem de merkeziyetçi bir yapıda şekillendirmiştir. Ancak Haçlı Seferleri sırasında, bu sistemin çeşitli yönleri toplumsal eşitsizlikleri pekiştiren bir hale gelmiştir.

Feodal sistem, özellikle batıda büyük oranda haçlılar tarafından benimsenmiş ve toprak dağılımı, askeri hizmet ile ilişkilendirilmiştir. Türkler, bu yapıyı farklı şekilde yorumlamış, yerel halkın topraklarına sahip çıkmasını sağlamış ve topraklar üzerinden yerel ekonomik ilişkiler geliştirilmiştir. Selçuklular, toprak sahipliğini sadece beylikler arasında değil, aynı zamanda yerel halk arasında da yaygınlaştırmış ve bu bağlamda dirlik ve tımar sistemlerini uygulamıştır. Bu, hem yerel halkın toprakla bağını kuvvetlendirmiş hem de ekonomik istikrarı sağlamıştır (İnalcık, 2003, s. 58-66). Haçlı Seferleri'nin ekonomik etkileri, özellikle toprak düzenlemeleri üzerinde kendini hissettirmiştir. Haçlıların kontrol ettikleri bölgelere

yerleşen Batı'dan gelen yerleşimciler, bazen feodal toprak düzenini yerel halk üzerinde dayatarak, toprak paylaşımında dengesizlikler yaratmışlardır. Bu durum, toprağa dayalı ekonomi açısından bölgesel farklılıkların doğmasına sebep olmuştur. Anadolu'nun farklı yerlerinde, Selçuklu toprak yönetimi ile Batı'nın feodal sistem arasında karşıtlıklar ve güç mücadeleleri yaşanmıştır (Barkey, 2008, s. 57).

Haçlı Seferleri, sadece askeri ve dini bir etkinlik değil, aynı zamanda ticaret yolları üzerinde de önemli etkiler yaratmıştır. Anadolu, özellikle İstanbul ve Konya gibi büyük şehirlerle birlikte, Batı ile Doğu arasındaki ticaret köprüsü olarak işlev görüyordu. Haçlılar, Bizans İmparatorluğu'nu geçerken, Batı'dan getirdikleri mallar ve değerli metallerle, Anadolu'daki ticaretin yeniden şekillenmesine neden oldular. Konya, Selçuklu başkenti olarak, ticaretin en önemli merkezlerinden biri haline gelmiş ve Haçlı Seferleri sırasında bu şehirde ticaretin daha da canlanmasına yol açmıştır (Şahin, 2012, s. 60; Haldon, 2008, s. 87-88). Haçlı Seferleri'nin etkisiyle, özellikle İstanbul, Antakya ve İznik gibi yerler, önemli ticaret noktaları haline gelmiş, Batı ile olan ticaretin büyümesi, bu şehirlerde ekonomik zenginliği artırmıştır. Haçlılar, Karadeniz'in güneyindeki limanları ve iç bölgelere uzanan kara yollarını kontrol ederek, ticari ilişkilerdeki denetimlerini genişletmişlerdir. Bu, yerel üreticiler ve tüccarlar için yeni fırsatlar yaratırken, aynı zamanda yabancı sermaye ve ticaretin yayılmasını sağlamıştır (Mangos, 2009, s. 62).

Selçuklu yönetimi, ticaretin teşvik edilmesi için çeşitli düzenlemelere gitmiş ve gümrük sistemleriyle Batı'dan gelen mallara düzenli bir denetim getirmiştir. Bu da hem yerli halk hem de yerleşik tüccar sınıfının ekonomik kazanç sağlamasına yardımcı olmuştur. Türkler, geleneksel yol ve pazar düzenlerini koruyarak, ticaret yollarının üzerindeki şehirleri yeniden inşa etmişler ve bu süreçte, İslam dünyası ile Batı arasındaki ticaret ağlarını güçlendirmişlerdir (Kafalı, 2008). Haçlı Seferleri, Anadolu'daki toplumsal yapıyı yeniden şekillendirirken, bazı sosyoekonomik eşitsizlikleri de derinleştirmiştir. Haçlıların geçiş güzergâhlarında yaşayan yerli halk, savaşlar ve istilalar sonucu büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Tarım ve üretim anlamında büyük kayıplar yaşanırken, özellikle köylüler ve işçiler, toplumun en alt sınıflarını oluşturan kesimler arasında yer almışlardır. Bu toplumsal sınıflar hem vergi yükleri hem de savaşların getirdiği zorluklar nedeniyle, ekonominin en kırılgan kesimlerini oluşturmuşlardır (Barkey, 2008, s. 49). Selçuklu dönemi, toplumsal eşitsizlik anlamında farklı bir yapı sergilemekteydi. Feodal sistemle ilgili düzenlemeler, yerel beylerin ve asil sınıfın ekonomik hâkimiyetini artırırken, köylüler ve tüccarlar arasında farklı gelir düzeyleri ve yaşam standartları oluşmuştur. Haçlı Seferleri sırasında yerel halkın içinde bulunduğu sosyal tabakalaşma ve ekonomik zorluklar, bazı bölgelerde bu toplumsal yapıyı daha da derinleştirmiştir (Haldon, 2008, s. 66; Özdemir, 2015, s. 57).

Haçlı Seferleri sırasında yaşanan göçler, hem Batı'dan gelen yerleşimcilerin Anadolu'ya yerleşmesiyle hem de savaşlar nedeniyle yer değiştiren yerli halkla birlikte, toplumsal dinamikleri değiştirmiştir. Anadolu'ya gelen Hristiyan ve Türk göçmenleri, yerel halkla iç içe yaşamaya başlamış ve zamanla ekonomik ilişkilerdeki yeni yapıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türk yerleşimcileri, göçebe hayat tarzından yerleşik düzene geçerken, bu süreç yeni köyler ve kasabalar kurmayı teşvik etmiştir. Bu yerleşimler, tarım ve ticaret için yeni fırsatlar yaratmış, şehirleşme sürecini hızlandırmıştır (İnalcık, 2003, s. 70; Şahin, 2012, s. 48-51). Sonuç olarak Haçlı Seferleri, Selçuklu Dönemi Anadolu'sunun sosyo-ekonomik dönüşümünü önemli ölçüde etkilemiştir. Haçlıların 1096 yılında Anadolu'ya girmesi ve sonraki seferlerle bölgeye saldırması hem Selçuklu hükümetinin hem de yerel halkın ekonomik yapısında köklü değişikliklere yol açmıştır. Öncelikle, Haçlı Seferleri'nin başlangıcında Anadolu'da birçok yerleşim yeri, özellikle batıdaki şehirler, Haçlılar tarafından kuşatılmış ve tahrip edilmiştir. Bu durum, bölgedeki tarımsal üretimi ve ticaret yollarını olumsuz etkilemiş, ancak aynı zamanda Selçuklu yönetimi, savunma stratejileri geliştirerek bazı şehirleri yeniden inşa etmeye çalışmış ve bu süreçte şehirlerin yeniden ticaret merkezlerine dönüşmesine katkı sağlamıştır. Örneğin, Selçuklunun başkenti Konya, Haçlı baskılarıyla birlikte daha güvenli bir iç bölgeye taşınmış, ancak şehir halkı ve yerel üreticiler, özellikle tarım ve zanaat alanında yeniden yapılanarak ekonomiyi canlandırmaya başlamıştır. Bu yeniden yapılanma, Selçuklu döneminin sosyo-ekonomik yapısını dönüştürerek Anadolu'nun iç bölgelerine ticaret yollarının kaymasına neden olmuştur. Haçlı Seferleri'nin bir diğer etkisi, Anadolu'nun kırsal kesiminde meydana gelen göçler olmuştur. Haçlıların saldırılarından kaçan halk, özellikle güvenli iç bölgelere yerleşmiş ve bu durum, kırsal yerleşimlerin artmasına ve bazı bölgelerde nüfus yoğunluğunun değişmesine yol açmıştır. Bu göç hareketleri, yerel üretimin ve tarımın yeniden yapılandırılmasına, dolayısıyla bu bölgedeki köylülerin üretim faaliyetlerinde daha büyük bir dayanışma göstermelerine neden olmuştur. Ayrıca, Haçlıların bölgeye getirdiği kültürel etkileşimler ve ticaretin hareketliliği, şehirlerdeki zanaatkarlar ve tüccarlar için yeni fırsatlar doğurmuş, özellikle Batı ile olan ilişkilerde ticaret hacminin artmasına yol açmıştır. Özellikle Konya, Kayseri ve Aksaray gibi şehirler, Haçlı Seferleri sonrasında İslam ve Hristiyan dünyası arasında bir köprü işlevi görmeye başlamış, bu da Selçuklu döneminin ekonomik canlılığını artırmıştır. Ancak, Haçlı saldırılarının ekonomik etkisi sadece ticaretle sınırlı kalmamış, aynı zamanda bölgedeki feodal yapıyı güçlendirmiştir. Yerel beyler, Haçlılara karşı direnişte ön plana çıkmış ve yerel yönetimler feodal bir düzene doğru kayarak, tarım ve hayvancılıkla geçinen köylülerle olan ilişkilerini yeniden şekillendirmiştir. Sonuç olarak, Haçlı Seferleri, Selçuklu Dönemi Anadolu'sunun sosyo-ekonomik yapısında hem tahribat yaratmış hem de yeni ekonomik fırsatlar doğurarak, bölgenin ticaret yolları ve yerleşim yapısının yeniden şekillenmesine katkı sağlamıştır.

Sonuç

Haçlı Seferleri, XI. yüzyılın sonlarından XIII. yüzyıla kadar devam eden ve Anadolu'yu da kapsayan geniş çaplı askeri seferler, Selçuklu Dönemi Anadolu'sunun toplumsal, kültürel ve ekonomik yapısını derinden etkilemiştir. Haçlıların Anadolu'dan geçişi ve burada kurdukları yerleşimler, yerel halkla yabancı gruplar arasındaki etkileşim, bölgenin sosyal hiyerarşisi, demografik yapısı ve sosyo-ekonomik ilişkileri üzerinde köklü değişimlere yol açmıştır. Bu dönemde yaşanan dönüşümler, Anadolu'nun gelecekteki toplumsal yapısını şekillendiren önemli faktörler arasında yer almıştır. Haçlı Seferleri'nin en belirgin sonuçlarından biri, Anadolu'daki toplumsal yapının dönüşmesidir. Haçlılar tarafından tanıtılan feodal sistem ve Selçuklu yönetiminin uyguladığı toprak yönetimi, yerel halk ve yerel yöneticiler arasındaki güç ilişkilerini yeniden şekillendirmiştir. Haçlıların yerleşim bölgelerinde oluşturduğu sosyal yapılar, yerel halkla etkileşimde bulunan yabancı grupların varlığını artırmış, bu da sosyal sınıf yapılarında değişimlere neden olmuştur. Bu değişiklikler, yerel halkla yabancı gruplar arasında hem iş birliği hem de çatışmalara yol açmış, toplumda yeni sosyal sınıfların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca, Selçuklu yönetiminin feodal toprak yönetimi ve yerel yöneticilerin politikaları, bu sosyal dönüşüm sürecini daha da karmaşıklştırmıştır.

Demografik yapıda görülen değişiklikler de Haçlı Seferleri'nin etkisini açıkça ortaya koymuştur. Haçlıların Anadolu'yu bir geçiş güzergâhı olarak kullanması ve burada kurdukları yerleşim yerleri, yerel nüfusun yeniden dağılmasına, şehirleşmenin hızlanmasına ve yeni göç hareketlerine neden olmuştur. Bu göç ve yerleşim süreçleri, bölgedeki etnik ve dini çeşitliliği artırmış, Anadolu'nun demografik yapısını yeniden şekillendirmiştir. Özellikle Haçlıların yerleştiği bölgelerdeki şehirleşme süreci, yerel halkla yabancı gruplar arasında yeni etkileşimler doğurmuş ve bu durum, bölgedeki sosyal yapıyı daha karmaşık bir hale getirmiştir. Aynı zamanda, Haçlı Seferleri sırasında yerel halkın zorla yerinden edilmesi veya göç etmesi, nüfusun dağılımını değiştirmiş ve bazı bölgelerde halkın sosyal ve kültürel yapısını etkilemiştir. Sosyo-ekonomik dönüşümler, Haçlı Seferleri'nin en önemli etkilerinden birini oluşturmuştur. Haçlıların Anadolu'yu bir askeri geçiş güzergâhı olarak kullanması, bölgedeki ticaret yollarının yeniden canlanmasına ve yeni ticaret ağlarının oluşmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler, özellikle büyük şehirlerde ekonomik büyüme ve ticaretin canlanmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak bu ekonomik gelişmeler, aynı zamanda toplumsal eşitsizliklerin artmasına neden olmuş, feodal toprak yönetimi ve toprak sahipliği düzenlemeleri yerel halk arasında huzursuzluk yaratmıştır. Haçlıların getirdiği feodal etkiler, yerel halkın tarımda ve ticaretteki geleneksel yöntemlerini değiştirmiş, bu da ekonomik dengesizlikleri beraberinde getirmiştir. Kültürel ve dini açıdan Haçlı Seferleri, Anadolu'daki Hristiyan

ve Müslüman toplulukları arasında gerilimleri artırmış olsa da aynı zamanda kültürel etkileşimi teşvik etmiştir. Haçlıların varlığı, bazı yerlerde kültürel alışverişlere yol açmış, özellikle sanat, mimari ve teknoloji alanlarında Türk, Selçuklu ve Haçlı kültürlerinin bir arada var olduğu bir ortam yaratmıştır. Selçuklu yönetimi, bu kültürel ve dini çatışmaları yönetmek ve bölgenin İslami kimliğini korumak adına çeşitli dini ve askeri stratejiler geliştirmiştir.

Sonuç olarak ise Haçlı Seferleri, Selçuklu Dönemi Anadolu'sunun toplumsal, demografik ve ekonomik yapısında derinlemesine değişikliklere yol açmış bir dönüm noktası olmuştur. Yerel halkla yabancı gruplar arasındaki etkileşim, yeni sosyal sınıfların oluşması, toprak yönetimi, ticaretin canlanması ve demografik değişimler, Anadolu'nun tarihsel evriminde belirleyici unsurlar arasında yer almıştır. Bu süreç, sadece Selçuklu Devleti'nin Anadolu'daki hakimiyetini etkilemekle kalmamış, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'daki egemenliği için de temel hazırlıkları yapmıştır. Haçlı Seferleri, Anadolu'daki kültürel etkileşimleri güçlendirmiş ve toplumsal yapıyı yeniden inşa etmiş, bu süreç bölgenin uzun vadeli sosyo-ekonomik ve kültürel gelişimini derinden etkilemiştir. Bu dönüşüm, Anadolu'nun tarihindeki en önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilebilir.

Extended Summary

The Crusades, which lasted from the late 11th century to the 13th century and also affected Anatolia, deeply impacted the social, cultural, and economic structure of Seljuk-period Anatolia. The passage of the Crusaders through Anatolia and the settlements they established there, along with the interaction between the local population and foreign groups, led to fundamental changes in the region's social hierarchy, demographic structure, and socio-economic relations. The transformations during this period were among the key factors that shaped Anatolia's future social structure. One of the most significant outcomes of the Crusades was the transformation of the social structure in Anatolia. The feudal system introduced by the Crusaders and the land management policies of the Seljuk administration reshaped the power dynamics between the local population and local rulers. The social structures created by the Crusaders in the regions they settled increased the presence of foreign groups interacting with the local population, leading to changes in social class structures. These changes resulted in both cooperation and conflicts between the local population and foreign groups, giving rise to new social classes within society. Moreover, the Seljuk administration's feudal land management and local rulers' policies further complicated this process of social transformation.

The demographic changes resulting from the Crusades are also evident. The Crusaders' use of Anatolia as a passage route and the settlements they established led to the redistribution of the local population, accelerated urbanization, and caused new migration movements. These migration and settlement processes increased the ethnic and religious diversity of the region, reshaping Anatolia's demographic structure. In particular, the urbanization process in areas where the Crusaders settled led to new interactions between the local population and foreign groups, making the social structure in these areas more complex. Additionally, the forced displacement or migration of the local population during the Crusades altered the distribution of the population and impacted the social and cultural structure in some regions. Socio-economic transformations were one of the most significant effects of the Crusades. The use of Anatolia as a military passage route by the Crusaders revived trade routes and led to the formation of new trade networks. These developments resulted in economic growth and the revitalization of trade, particularly in large cities. However, these economic developments also caused increased social inequalities, with the feudal land management and land ownership arrangements creating unrest among the local population. The feudal influences brought by the Crusaders altered the traditional agricultural and trade methods of the local population, bringing about economic imbalances. Culturally and religiously, while the Crusades increased tensions between the Christian and Muslim communities in Anatolia, they also promoted cultural exchange. The presence of the Crusaders led to cultural exchanges in some areas, particularly in the fields of art, architecture, and technology, creating an environment where Turkish, Seljuk, and Crusader cultures coexisted. The Seljuk administration developed various religious and military strategies to manage these cultural and religious conflicts and preserve the region's Islamic identity.

In conclusion, the Crusades were a pivotal moment that caused profound changes in the social, demographic, and economic structure of Seljuk-period Anatolia. The interaction between the local population and foreign groups, the formation of new social classes, land management, the revitalization of trade, and demographic changes were key elements in the historical evolution of Anatolia. This process not only affected the Seljuk Empire's dominance in Anatolia but also laid the groundwork for the Ottoman Empire's eventual supremacy in the region. The Crusades strengthened cultural interactions in Anatolia and rebuilt the social structure, deeply influencing the region's long-term socio-economic and cultural development. This transformation can be considered one of the most important turning points in Anatolia's history.

Kaynakça

- Akyüz, A. (2011). *Selçuklu Dönemi Türk-İslam Sanatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Altan, Ebru (2009). “Anadolu’da Haçlılara Karşı Savaş (1097-1190)”, *Tarih Dergisi*, 47, s. 75-104.
- Altan, Ebru (2001). “Haçlı Ordularının Anadolu’da Geçtiği Yollar”. *Belleten*. 65/243, s. 571 – 582.
- Anna Komnena (1996). Alexiad, trc. E. R. A. Sewter, *The Alexiad of Anna Comnena*, London 1969/Türkçe trc. Bilge Umar, Anna Komnena. Alexiad, İstanbul.
- Asbridge, T. (2004). *The First Crusade: A New History*. Oxford University Press.
- Asbridge, T. (2010). *The Crusades: The Authoritative History of the War for the Holy Land*. Harper Collins.
- Ayönü, Yusuf (2018). *Selçuklular ve Bizans*, Ankara: TTK Yay.
- Barkey, H. J. (2008). *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Demirkent, Işın (1996). “Haçlılar”. *DİA*, XIV. Ankara: TDV Yay. s. 525-546.
- Demirkent, Işın (1994). “Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı, 35, İstanbul. s. 65-78.
- Emir, F. (2009). *Kervansaraylar ve Anadolu’da Ekonomik Etkileşim*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Dergisi.
- Ertürk, M. (2011). *Anadolu’da Selçuklu Dönemi: Sosyal ve Ekonomik Yapılar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- “Haçlı Seferleri Harita”, <https://www.mapharita.com/tarih-atlasi/hacli-seferleri-haritasi>, 01.01.2025
- Haldon, J. (2008). *The Byzantine Wars: Battles and Campaigns of the Byzantine Era*. London: Greenwood Press.
- İbnü’l-Esir (1987). *el-Kâmil fi’t-Târih*, XII, Türkçe trc. Abdülkerim Özeydin, İstanbul.
- İnalcık, H. (2003). *Anadolu’da Selçuklu Devleti’nin Kuruluşu ve Toplum Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnalcık, H. (2003). *Selçuklu Devleti ve Anadolu’daki Sosyoekonomik Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnalcık, H. (2003). *Selçuklu Devleti ve Anadolu’daki Sosyoekonomik Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnalcık, H. (2003). *Selçuklu Devleti’nin Anadolu’daki Toplumsal Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kafadar, C. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Siyaset ve Toplum*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Kafalı, M. (2008). *Selçuklu Feodalizmi ve Sosyal Yapı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Mangos, J. (2009). *The Crusades and their Impact on the Mediterranean*. Oxford: Oxford University Press.
- Mardin, Ş. (2006). *Türk Modernleşmesi ve Toplumsal Değişim*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdemir, A. (2015). *Haçlı Seferleri ve Anadolu: Toplumsal, Dini ve Kültürel Etkiler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Runciman, S. (1951). *A history of the Crusades (Vols. 1–3)*. Cambridge University Press.
- Şahin, M. (2012). *Selçuklular Döneminde Anadolu'nun Sosyoekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Turan, O. (2011). *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tyerman, C. (2006). *The Crusades: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Yılmaz, M. (2017). *Haçlı Seferlerinin Anadolu'ya Etkileri ve Anadolu'daki Toplumsal Yapının Değişimi*. İstanbul: Kitap Yayınevi.